

ÉRTEKEZÉSEK

C. 74.

A MAGYAR TUDOM. AKADEMIA

NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLYA

KÖRÉBŐL.

1873—75.

NEGYEDIK KÖTET.

1875
AZ OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZINKRIZTETTE

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

BUDAPEST, 1875.

A M. T. AKADEMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

AZ ÉRTEKEZÉSEK

S O R A.

	Lap
I. Paraleipomena kai diorthomena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgil Aeneide II. könyvére. Brassai Sámueltól. 1873.	1—151
II. Balinth Gábor jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. 1874.	1—19
III. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mivélése hazánkban. Székfoglaló Bartal Antaltól. 1874.	1—182
IV. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinándtól. 1874.	1—31
V. A M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten: Dr. Goldziher Ignácztól. 1874.	1—42
VI. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Páltól. II. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. Budenz Józseftől. 1875.	1—23
VII. Az új szókról. Fogarasi Jánostól. 1875.	1—26
VIII. Az új magyar orthologia. Toldy Ferencztől. 1875.	1—28
IX. Az ik-es igékről. Barna Ferdinándtól. 1875.	1—33
X. A nyelvújításról. Szarvas Gábortól. 1875.	1—25

451

PARALEIPOMENA KAI DIORTHOUMENA.

A MIT NEM MONDTAK

S A

MIT ROSZUL MONDTAK

A COMMENTATOROK VIRG. AENEISE II. KÖNYVÉRE.

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGYAROKRA

IRTA

BRASSAI SÁMUEL,

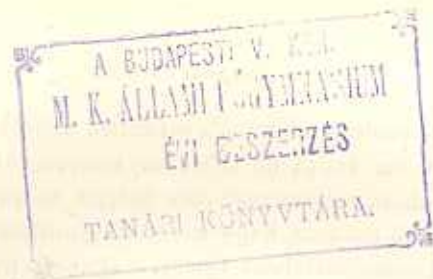
RENDES TAG.

BUDAPEST,

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(Hoffmann és Molnár.)

1873.

PARALEIPOMENA KAI DIORTHOU MENA.

A MIT NEM MONDTAK S A MIT ROSZUL MONDTAK A COMMENTATOROK VIRG. AENEIDE IL. KÖNYVÉRE. KÖLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGYAROKRA ¹⁾.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1873. febr. 3-án tartott ülésén.)

A classicus írók bajos helyeit oldozó jegyzetek vagy formálok, vagy reálok. Ezek archaeologiai, erkölcsi vagy aesthetikai jelleműek; amazok nyelvészeti tárgyúak, és nem különben háromféleek: szorosan grammatikaiak, lexicologiaiak és syntactikaiak.

Ha már bizonyos jegyzeteket bíráló modorban akarunk tárgyalni, elismert, és olykor *elismerendő* elvekre kell támaszkodnunk, ama logikai maximánál fogva, hogy: contra principia negantem non est disputandum.

Az elismert elvek s a velők járó kifejezések szelvében tudását avatott társaságban, a milyenben nekem is szerencsém van ezennel megjelenni, bizvást feltehetem: amazokra minden hosszás teketória nélkül hivatkozhatom, ezeket pedig szabatosan használhatom. De az elismerendőket, akár kérdés alattiak, akár merőben újak legyenek, elébb magokat kell erős alapra helyeznem, hogy aztán bátran támaszkodhassam reájok. Ez az eset azonban az elősorolt hat rovat közül fő-

¹⁾ Észrevételeim a következő magyar kiadásokra vonatkoznak:

P. Vergili Maronis A n idos L. II-dus. Iskolák számára magyaríza P. Th wrewk Emil. Pest, 1863. 8r.

P. Vergilius Maro Aeneisének I. és II. könyve. Gymnasiumok számára magyaríza Szénássy Sándor. Pest, 1869. 8r.

Vergilius Aeneise. Magyaríza Veress Ignác. Első füz. I.—III. könyv. Pest, 1870. 8r.

Külföldi commentatorok és kiadók: Servius és az ő grammaticusok, Heinsius, Cerda, Burmann, Ruseus, Heyne, Wunderlich, Wagner, Forbiger, Peerlkamp, Ladewig, Weidner, Conington.

kép az utolsóra, tehát a syntaxisra hivatkozó jegyzetekre nézve áll be. De itt be is áll ám, kényszerítő szükséggel. Itt kell hát elvet, melyet már más helyen megalapítottam, most emlékezetbe hoznom, hogy aztán világosíthassam s igazolhas- sam vele észrevételeimet. Igenis, a syntaxis irodalmában, h o l nem lelünk semmi vezérelvet, h o l olyan kinálkodik, mint egy bicsak, mely mikor bogot vágnánk vele, vagy »megbi- csaklik,« vagy épen belé török.

A legrégebb syntaxis írója, Apollonius ²⁾ nem jutott el ide, az európai műveltség szélére. De »fidus interpret«-étől Priscianustól, a ki valamennyi ó latin grammatikus közt egyedül írt syntaxist ³⁾, annyit tanulunk, hogy: »ordinationem (dictionum), quae solet fieri ad constructionem orationis perfectae, . . . admodum necessariam ad auctorum expositionem omnium diligentissime debemus inquirere ⁴⁾; meg azt, hogy »sicut apta ordinatione perfecta redditur oratio, sic ordinatione apta traditae sunt a doctissimis artium scriptoribus partes orationis, cum primo loco nomen, secundo verbum posuerunt, quippe cum nulla oratio sine iis completur, quod licet ostendere a constructione ⁵⁾, quae continet parte omnes partes orationis, a qua si tollas nomen, aut verbum, imperfecta fit oratio; sin autem cetera subtrahas omnia, non necesse est orationem deficere ⁶⁾.« Ez, mostani nyelvre fordítva, azt teszi, hogy az »egyszerű mondat nomenből és verbumból áll; s a beszéd többi részei csak bővítő, részletező járulékok.«

Priscianus kora, körülbelül a VI. század első fele, óta kicsinyt haladt a világ ez ügyben. Más mozzanat felől nem tu-

²⁾ Apollonius Dyscolus Alexandrinus de constructione gr. Editio princeps. Venetiis, ap. Aldum, 1495 fol. — Újabb kiadása: Apollonii Alexandrini de constructione orationis libri IV. — Ed. J. Bekkerus. Berolini. 1817. 8vo.

³⁾ Prisciani institutionum grammaticarum LL. XVII. és XVIII. — Tehát nyelvtani egész művének egy kilenczede.

⁴⁾ Instit. grammat. XVII. 2.

⁵⁾ A példa, melyre hivatkozik Priscianus, ez: »Idem homo lapsus huius hodie concidit.« Ezt a feljebb idézett Apolloniustól kölcsönözte Pr. Az eredeti ez: ὁ αὐτὸς ἀνθρώπος ἡλικοθίς; σήμερον κατέπεσεν.

⁶⁾ Jegyezzük meg, hogy a »Priscianus oratio«-ja = mondat: u. m., a német »Satz«, a francia »phrase.«

dok azon az egy lépten kívül, hogy a renaissance utáni grammatikákban a szabályokat »*syntaxis concordantiae*« és »*syntaxis regiminis*« rovatok közt osztották meg. Ellenben az újkor dualismusában, mely a mondat magvát a logikai itéletben keresi, a subiectum és praedicatum alól bizony megint csak a Priscianus »nomen et verbum«-a kandikál ki, »mutato nomine.« E dualismus kritikáját s az ellenébe tett unitarismus megalapítását végrehajtottam »Magyar mondat« című akad. értekezésem I. része 6. 7. és 8. §-iben ⁷⁾. Sem egyiknek, sem másiknak nem vala szerencséje »principibus placuisse viris« ⁸⁾ De az nem döntő érv; mert hiszen Lavoisier halála után még 10 évvel is volt Európában phlogisticus és nem kis nevű chemicus; és Biot, korának első rangu physicus, az interferentia feltalálása után 65, a Fresnel-féle elmélet megjelenté után 50 évig sem birta elvetni az emanatiót s meggyőződni a világhullámok elmélete helyességéről. Míg hát ezzel vigasztalom magamat, jelen czéломhoz képest eléadom röviden szófüzési elméletem főelvét, mely ahhoz a subjectum-praedicatorum hypothesishez úgy aránylik, mint a Copernicus-féle rendszer a Tychoéhoz. Szerintem t. i. abban a rendszerben, a mit »mondat«-nak (Satz, phrase) neveznek, a nap — az uralkodó középpont, az ige. Ez vonzza a körülte keringő s forgó planetákat, melyeket a nyelvtanok Subject, Atribut, Object,

⁷⁾ M. Akad. Értesítő. A nyelv- és széptudományi osztály közlönye. I. k. 1860. 324—334. l. Itt persze hogy a szövegemből első és főelv van csakis egyedül megvitatta.

⁸⁾ Nem tudni a paralogismus-e a jellemzőbb, vagy a fitymáló módor abban az itéletben, melylyel egy, mint rengeteg tudományú és pártlan jártasságú nyelvész, méltán tisztelt német tanár akarta elméletem előrajzát a tudományból kiküszöbölni. »Die Nullität des Dualismus,« írja, »sollen verschiedene Beispiele darthun; wir unsern Theils haben nichts Anders daraus gelernt, als das: unser Verfasser« — már mint én, — an das »Subject« Ansprüche macht, die für grammatische Zerlegung des Satzes keinen Werth haben.« (Magaz. für die Litt. des Ausl. 1862. 17. sz. 199. l.) — A valóság az, hogy én épen maga a »subiectum« eszméjéről mutattam ki, mily csekély értéke s haszna van a »Satz« grammatikai elemzésére nézve. És ezt bizony megtanulhatta volna a tudós kritikus nem csak az idézett példákból, hanem az ügynek elméleti megvitatásából is. Hanem a »Sylbenkläuberei«, melyből a nyelvészek igen ritka kivétellel bírnak kivergődni, nagyon hiányos és gyarló iskolája a

Umstandswort, s ki tudja még hány különböző nevek alatt tárgyalnak, s a melyeket mindnyájokat én a »határozó« rovatfogalom alá húzok. És méltán, mert syntactikai tekintetből épen semmi különbség sincs köztük. Egy igazán szabatos mondatban egyikök sem előbbvaló, egyikök sem lényesebb, egyikök sem nélkülözhetlenebb, mint akármelyik másik ²⁾. A határozók ismét holdakat vonzanak és vezetnek magok körül *jelzők* képeben, melyek megint különféle alakokban jelennek meg; de azért, mint határozók határozói, syntactice mind egyneműek. A mondatszerkezet azonban ennél tovább is mehet; mert a jelzőknek magoknak is lehetnek határozói, sőt még imezeknek is, míg el nem vész a mondat *be- és átlátszhatósága*. A mondat bonyolulását növelheti még az, hogy egy alakú első, másod- vagy akár hányad rendű határozók kettejével hármával sat. léteznek benne. *Nincs* az az eset, melyben ez az elv a szolgálatát megtagadná s alkal-

nyelv philosophiájának. A mi a »subjectum« iránti »követeléseket« illeti, én csak azt kívántam, hogy a philologus, midőn értelmez, oly diagnosticus adjon, melynél fogva az illető dologra biztosan rá lehessen ismerni. A nyelvtani alanynak pedig ilyen definitióját, — »earum rerum, quae sunt eius rei propriae, quam definire volumus, brevis et circumscripta quaedam explicatio.« (Cic.) — még eddig látnom vagy hallanom nem sikerült. — A másik tekintély ítéletét olvashatni a »Magyar mondat« I. része bírálatában. Az ítélet, valamint az egész bírálat gúny és értetlenség szövedőke, melyre tökélyesen illik egy reviewer jellemzése: »He delivers his misjudgments with that air of supercilious authority which, whilst it sometimes disfigures the style of an able critic, is always observable in the utterances of a pretender in the critical art. (Athenaeum. N. 2319. 430. II.) Tüzetes czáfolása, ha halad is, de el nem marad. Addig csak egy vonását hozom fel mutatványul. Következő vallomásomat: »Nekem az az elfogultságom van, hogy a nyelvet csak az emberrel s emberiséggel kapcsolatban bírom vizsgálatra érdemesnek tartani«, nem csak nevetségessé akarja fordítani a bíráló, hanem merőben hiúnak és tarthatatlannak is nyilvánítja a beléfoglalt állítást. Sapienti sat.

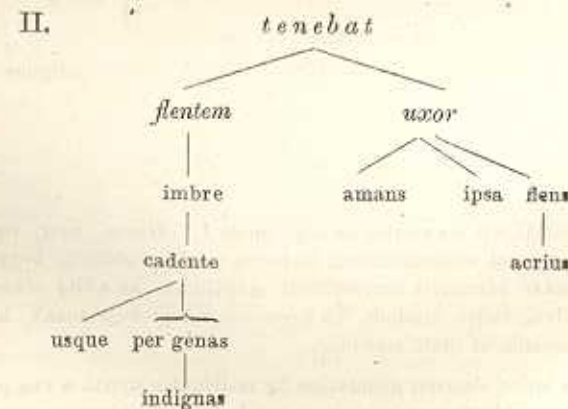
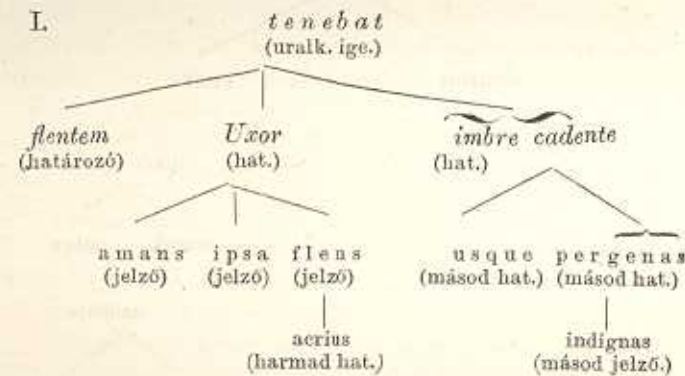
²⁾ Azt vélné az ember, hogy tisztábban megkülönböztetett két fogalom alig lehet, mint a melyeket a *subjectum* és *objectum* nevek jeleznek. De döntse el már valaki, hogy a tökélyesen egy értelmű két mondatban: »Filius amator a patre,« és »Pater amat filium,« melyek az alanyok, és melyek a tárgyak. De úgy döntse ám, hogy sem magával, sem tudományával, sem az egyszerű jőzőn észszel ellenkezésbe ne jőjön.

mazása példáját a jegyzésbe utasítva ¹⁰⁾, átmegyek egy tőle függő másodikra.

Az ige és határozói, valamint az ezek és *közvetlen* határozók közt létező viszonyokon kívül, melyeket a syntaxis szabályai tárgyalnak, léteznek nem ritkán a különböző határozók, még a nem egyrendűek közt is, mellék viszonyok és

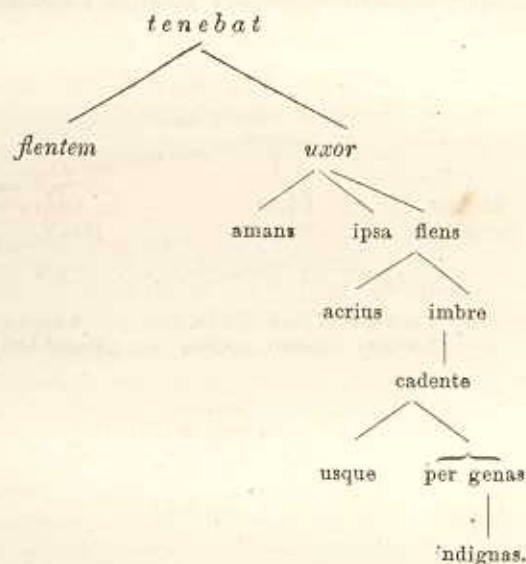
¹⁰⁾ Elővezetek vaktába egy könyvet s reá nyitok színtoly szándéktalannul a Tristium L. I. Eleg. 3-ra. Az egész lapon legbajosabbnak látszó phrasis az:

Uxor amans flentem flens acrius ipsa tenebat Imbre per indignas usque cadente genas. Ezt ahhoz képest, hogy az *imbre* ablativust vagy az igehez, vagy valamelyik részesülőhöz gondoljuk határozónak, háromkép elemezhetni:

(ottan-ottan kölesönös) vonatkozások¹¹⁾, melyekre sem a syntaxis-íróknak, sem a commentátoroknak nem — legalább annyira, a mennyire a dolog fontossága kíváná, nem — terjedt ki a figyelmük. Az én második elvem tehát az, hogy a mondat elemzésében ezeket a viszonyokat is gondosan számba kell venni s kijelölni. Más hasznai közül csak azt az egyet említem, hogy sokszor segít arra a kérdésre felelni, miért

III.

A schemákbeli víz-szintes sorokat (mint I. »flentem, uxor, imbre cadente«) a mondat színvonalainak nevezve megjegyezhetjük, hogy ha az igével kezdve bármelyik színvonalnál megállunk, az addig olvasott rész úgy szólva, teljes értelmű. Ez egyszersmind próbája annak, hogy helyesen elemeztük az illető mondatot.

¹¹⁾ Az imént elemzett mondatban ily mellékviszonyban a van p. o. acrius a flentem-mel. Mintha így volna: *me flente acrius (flens)*.

teszen az auctor bizonyos határozókat oly alakba, a melyben nem vártuk, és, ha az illető mondatot magunk szerkesztjük; nem is tettük volna¹²⁾.

Ezeket előre bocsátva, észrevételeimben majd reájok fogok hivatkozni, szintúgy mint a commentátorok szokták idézni rövidség okáért Zumpt, Krüger, Madvig stb. syntaxisainak illető §-eit.

És most a dologra.

II. 1. *Coticuere omnes intentique ora tenebant*. Alig hiszi az ember, hogy ebben az oly kristály tisztaságu versben nehézség, még pedig nem csak egy, hanem kettő is lehessen. De biz' azzal úgy tettek a commentátorok, mint »Mátyás a jéggel: ha nem találtak, csináltak.« Avagy nem csinált nehézség-e felakadni azon, hogy perfectumot imperfectum kísér coni. copulativával kapcsolva? E tény az igaz; de hát magyarázni kell-e minden tényt, bármily közönséges legyen? Már pedig nincs a latin irályban közönségesebb tény mint a perfectumnak az imperfectummal — tegyük egyuttal hozzá: és a praesenssel — való váltakozása az elbeszélésben. A ki tán nem figyelt volna tüzetesen rá, nyisson ki sorban valamennyi római historicus irót, olvasson el mindenikből egy lapot s fényesen fogja igazolva látni észrevételemet.

Mi hát az oka, hogy e mindennapi tényben nehézséget leltek? Egy helyett kettőt mondok: egy generalist és egy speciálist. Az első az, hogy Némethonban a tudomány, jelesen a philologia, nemesak szenvedély tárgya, hanem kenyérkereső üzlet is. Innen van, hogy minden tíz év alatt meg kell jelenni bizonyos auctorról új magyarázó jegyzeteknek,

¹²⁾ Példa erre az idézett mondatban az ipsa, melyet magyarosan az acriussal construálnánk még értelemben: »még erősebben sírva.« Latinul pedig az uxor jelzője oly viszonyban, melyet a nyelvtanok appositionnak neveznek. Elég rosszul, mert ilyes, úgy szólva, máshonnan kölesözött jelző lehet appositio is, rendes jelző is. Ellenben az appositionalis jelző minden más viszonytól független lehet, sőt többször az mint nem. Jobb hát ezt a jelzőt is csak ama külöscöknel tessző esetek rovátába venni fel, melyet legyón szabad Prisciannustól kölesözött kifejezéssel ἀλλοιότης-nek neveznem. Ezt a műszót nem egyszer lesz alkalmam használni. Az adverbium értelmű jelzőnek, (az ἀλλοιότης egyik specialis esetének) »adverbialis jelző« lesz nálam a neve.

melyeket valami újság ingerével szükség kapósabbá tenni. A specialis ok az, hogy a németeknek csak egy historicum praeterituma van, mely a latin imperfectum és perfectum historicum jelentéseit egyesíti; holott az ő perfectumok a latin perfectum második használatának (perf. absolutum) felel meg¹³). Ezt a német nyelvész igen jól tudja — *theoretice*; de a nyelvszokás olykor erősebb a tudománynál, — naturam expelles furca, tamen usque recurrit — s azért megesik rajta az a hallucinatio, hogy anyai nyelve imperfectumát a latinéval azonosítja; s a perf. historicumról elfelejtkezik. Ilyes tévedése lehetett Ladewignek, midőn commentárja első kiadásában az idézett versre ezt írta: »Das Imperf. steht, ungeachtet das Perfect. vorhergeht, weil der zweite Satz die Folge der ersten ausdrückt und ihm also logisch untergeordnet ist.« Lapok kellenének az eszmézavar és implicite valótlanság kiderítésére, mely e kis jegyzetben halmazva van. Nem fárasztom olvasóimat vele; nem is igen bámulok, hogy leírta az, a ki gondolta; de igen azon, hogy mikép adhatott neki árfolyamot a magyar commentator (Thew.), imigy szerkesztve: tenebant, praesens in praeterito, multiban való jelen: t a r t j á k v a l a¹⁴). Áll pedig azért, mivel ez a mondat az előbbinek következményét adván, logikailag alá(ja) van rendelve. Szénássy hibáztatja elődjét — Weidner nyomán, a ki magát Ladewiget is megtéritette. Utolsó kiadásában ugyanis L. a fenn idézett jegyzetet a következőre változtatta: »Das perf. dient zur Fortsetzung der Erzählung, das impf. zur Angabe der andauernden Situation, unter welchem Aen. s. Erzählung

¹³) A tompusokban gazdag francia nyelv legkészebb mértéket ad az egybehasonlításához:

Latin:	imperfectum, (<i>videbam</i>)	praet. perfectum, (<i>vidi</i>)
Francia	imparfait, (<i>je voyais</i>)	prét. défini, pr. indéf. (<i>je vis</i>) (<i>j'ai vu</i>)
Német:	Imperfect, (<i>ich sah</i>)	Perfekt. (<i>ich habe gesehen</i> .)

¹⁴) Nagyon sajnálom, hogy bogár után indulva Thewrewk annak az Ilsvai-féle »tartják vala« alaknak felkapását kívánta eszközölni egészben jeles jegyzeteiben.

beginnt.« Ez egyébiránt felesleges, rossz paraphrasisa az ó szabálynak: »Perfecto procedit, Imperfecto insistit oratio.«

A második nehézséget az »intenti« constructiojában lelték. Servius egyszerűen így magyarázza: »*intenti tenebant, habebant, ut sit figura: et intelligamus, ora intenta habebant.*« Nem ellenkezik azzal a Heyne jegyzete is: »ornate, erant intenti; habebant vultus et oculos intentos et conversos in Aeneam.« Hallgatva beléegyeznek Wunderlich és Wagner is; de nem ám Forbiger, a ki, mint szokta, felhasználván H. jegyzetét, ezt veti utánna: »Noli tamen *intenti ora tenebant* cum Servio dictum putare pro *intenta ora tenebant*; immo quia ipsi intenti erant in rem, etiam ora in Aeneam conversa tenebant«. Legyen; de hát egyebet tesz-e ez, mint a Servius magyarázata? Ellenben nem könnyebb fogás-e ennek a figurája, — Priscianus *αλλοιότης*-nek nevezi — mint a Forbiger paraphrasisa: (*animo*) »intenti ora« (*ad Aen. conversa*) »tenebant?« Hát még a »quia« mit világosít a constructioiban? Talán azt, a mit Thewrewk — elég szerencsétlenül — »állitmányi nominativus«-nak nevez, és adverbiummal magyaráz? Azt nem bírja, s nincs is szükség reá, mert az már meg van más módon világosítva. De legjobban megczáfolja magamagát F., midőn Aen. VIII. 520-ból hozza fel parallelus locusnak ezt: *desiquae ora tenebant*; mert ezt bizony csak is Serviussal kell értenünk így: »*desiquae ora tenebant*»; valami még szembeszökőbben ezt: »*Conversique oculos inter se atque ora tenebant*«, így: »*Conversos oculos atque ora*« sat.

Mindezeket s száz meg száz ily eseteket legtermészetesebben, könnyebben megmagyaráz a bevezetésemben vázolt második elv, melyet most alkalmazva világosan rajzolhatok imigy: Midőn a mondatban bizonyos körülményt jelentő határozóbeli eszme egy más határozóbelivel viszonyban van, az előbbi határozó kivetkőzik az alakjából és ez utóbbihoz szegődik jelzőnek. A jelen esetben a mostani nyelvszokás így mondatná: »*Omnes intente tenebant ora.*« De mivel az *intente*-beli feszültség eszméje akár az »*omnes*«-re, akár az *ora*«-ra vonatkozhatik, ott hagyja az adverbium alakot, s jelző képében vagy az egyikhez, vagy a másikhoz áll. Tehát vagy: »*omnes intenti tenebant ora*«; vagy »*Omnes tenebant intenta*

ora.« S ez az *alloiotes* annyira meg rögzött szokása a latin constructionnak, hogy épen másod természetévé vált, és Servius nem hitte volna, hogy latinul beszél, ha a feljebb irt — (Omnes intente tenebant ora) — formában fejezte volna ki in terpraetatioját. A »Trojae qui primus ab oris Italiam venit«-et senki se interpretálta úgy, hogy »qui primum venit Italiam«, holott a magyar fordító »lehelébb«-el s a német »einst«-al fejezi ki a »primus«-t, valamint Th. is »figyelmesen«-nel az *intenti*-t. És általában mi, nem latinok, szél-tiben interpretálhatjuk a magunk nyelvén adverbiumokkal az olyas jelzőket; de nem mindig, minthogy nemcsak adverbium, hanem másnemű és rendű határozó is ölihet jelző képet magára. Ebben a versben: »Non alius flectere equam *sciens* aequae conspicitur gramine Martio, nec quisquam *citus* aequae Tusco denatata alveo«, »*sciens*« és »*citus*« két jelzőt kétkép is kell elemezni. Az első relativ mellékmondatot képez: »Nem látni, a ki úgy tudja a lovát forgatni.« A másik ezt az adverbiumot helyettesíti: »gyorsan.« — Más elemzések példái még (Madvigból): »Legati *inanes* (üres kézzel) ad regem revertantur.« — »Cato *senex* (vén korában) scribere historiam instituit.« — »Consules in provincias *diversi* (külön válva) abiere.« — »Maximum argumentum est, naturam ipsam de immortalitate *tacitam* (ám-bár hallgat) iudicare« — »Hanc quemadmodum *victorem* (ha győzni talál) feremus, quem ne *victum* (midőn le van győzve) quidem ferre possumus.« — »Quae mens est hodie, cur eadem non *puero* (mikor fiatal voltam) fuit?« etc. etc. — Ime mely különböző viszonyokban bírja képzelni a latin azt a jelzőt, melyet praedicativumnak (»állítmányi« Th.) nevezni annyi mint eszméket zavarni; appositionnak mondani pedig szükség-telen; mert hiszen az »appositio« maga is csak jelző¹⁵⁾. Nem is volna tulajdonképen szabad azt a kifejezést adjectivumokról vagy participiumokról használni; mert appositumok iga-

¹⁵⁾ Hogy az appositiook rovátába sorolt jelző rendszerint függetlenebbnek, úgy szólva önállóbbnak látszik, tagadhatatlan. De az átmenet oly apró fokozati, hogy a megengedett jellemvonás nem mindig bír megkülönböztetésre szolgálni. A hol biztosan alkalmazhatni, jobbnak találok a Servius műszavát: »epexegesis« (ad Aen. 6, 7.) az »appositio«-nál.

zaban csak substantivumok lehetnek. A jelzők itt tárgyalat neme a többiektől, úgy szólva, csak praegnans, önállóbb voltával különbözik, a miért a kimondásban rendszerint ki is emeljük.

Nem hagyhatok szó nélkül még egy methodikai s egy aesthetikai hibát, mely a Th. kiadásában van elkövetve. Elsőbb jegyzetében ugyanis helyesen úgy interpretaét Th., hogy os = facies. Csaknem közvetlen utána az »ora tenebant«-ra irt más jegyzetben az »os = száj« lesz, midőn »e magyar kifejezéssel: valamire rátítani a száját,« hasonlítja össze. Már melyiket higye a tanítvány? E hát ellenmondás és methodika elleni hiba. De nemcsak az idézet kifejezéssel, hanem, és még találobban, ezekkel is: »befogta a száját«; — »fogd be a szádát!« lehetne összevetni a »száj« értelményt, megengedve az »ora tenebant« szöveget. Így pedig oly, mondhatni, aljas kifejezés, melyet nem tesz az eposhoz és költőjéhez méltóbbá az, hogy »plastikai naivsággal fest«. Ariostonál tán megjárna ez a reflexio; az Aeneisnek csak parodiáját illusztrálja. Jobb lesz vala a »facies«-sel maradni, s így aesthetikai bakot nem löni.

2. v. »toro. Az asztal mellett pamlagon szoktak volt heverni. De Homernál még nem. Ott széken ülnek« — írja Th. És Veress J. jól teszi vala, ha elébb végére jár, vajon igaz-e, s nem toldja meg azzal a meglepő felfedezéssel, hogy τὸ καθύπερθε általában »nem« volt »görög szokás.« Egy kis körültekintés, Plato symposiumában meggyőződhetne volna az ellenkezőről. A Homerusnál való »széken ülés«-nek sem lelem más alapját, mint azt, hogy ha ἄδρα-t székeknek fordítjuk, s a »szék«-ek a nálunk szokott értelmét tulajdonítjuk¹⁶⁾.

3. v. »*Irlandum*, qui tartus est, ut verbis exprimi non possit.« Forb. — Kér volt jegyzetbe írni azt, a mit minden Lexiconban — s éppen oly rosszul — megelünk. Rosszul mondom, mert F. definitioja az »ineffabilis«-re talál, s ezt »in-

¹⁶⁾ Az ülést a görögöknek, a »fekvést« (helyesen heverést vagy dülést) a rómaiaknak kifejezőleg tulajdonítani maga Virgilius tiltja (Aen. 7, 175. sq.): »Hic arctos caeso Perpetuis soliti patres considere mensi.«; mire Servius est jegyzi: »maiores nostri sedentes epulabantur: quem morem habuerunt. . .

fandus« nem teheti, ha csak van valami ereje s határozott jel-
leme a szóképzőknek. Lelünk azonban néhol jobbat is; jele-
sen Forcellini nagyjára helyesen értelmez így: »In f a n d u s
... ἀφάρτος, inenarrabilis, nefandus, execrandus: is, de quo
quis fari non debet, vel non potest.« Hagyjuk ki ebből ezt a
két vonást: »inenarrabilis« és »non potest,« azonnal feddhe-
tetlen lesz az eszme körrajza. »Oly borzasztó — azt mondja
Aeneas, — hogy jobb lenne hallgatni róla;« Forbiger pedig
azt mondhatja vele, hogy »nem bírja szavaival festeni.«

Továbbá azt írja egy másik (Weidner, Szénássy tol-
mácsolása szerint), hogy: »dolor, itt a kiállott kínra való
fájdalmas visszaemlékezés.« Épen mintha azt mondaná, hogy
»a gólya nem gólya, hanem a gólya képe.« Sőt ellenben a
»renovare dolorem« egyenesen azt teszi, hogy az elbeszélés
által — mi persze hogy »visszaemlékezés« nélkül nem történ-
hetik meg — maga a fájdalom újul meg Aeneas szí-
vében.

Szintoly hibásan írja Weidner után Sz. a 4. versre:
»opes — lamentabile: Fájdalmas ellentét: a mily fényes vala
Trója hatalma, éppen oly siralmas az ország elveszte.« — Az
ellentét csak a commentator fejében vagy legfeljebb a kira-
gadott és helytelenül összeállított szókban van meg; a gon-
dolatban: »Trojanas ut opes et lamentabile regnum eruerint
Danai;« bizony árnyéka sincs. Elemzés helyett egy példát
hozok fel. (Cic. de Leg. II. 25.) »Posteaquam sumtuosa fieri
funera et lamentabilia coepissent ect.« Vajon jutott-e vala-
kinek eszébe ellentétet keresni itt a *sumtuosa* és *lamentabilia*
— a temetés fényes pompája s a siratott halott — közt? O
nem, sőt azon dolog két jellemvonását látták benne, mert így
szól hozzája Cicero: »Nostrae quidem legis interpretes, quo
capite iubentur sumtus a luctum remove a deorum
manium iure, hoc intelligunt, imprimis sepulcrorum magni-
ficentiam esse removendam.« Aztán, *lamentabile* nem vonat-
kozik az *eruerant*-ra; honnan kapta hát fel W. a »kläglicher
Untergang des Reiches-t«? Ellenben Trója és fejedelmi esá-
ládja sorsa végpusztulása előtt is elég keserves volt, és meg-
érdemelte a *lamentabile* — valódi és nem appositionalis —
jelzöt.

Hauem másfelől igazságot kell szolgáltatnunk Weid-
nernek és megdicsérnünk azért, hogy Hackermann inter-
punctioját, mely szerint »dolorem« után punctumot kellene
tenni; ellenben a »fui« után valót commává változtatni, s
azáltal az »ut eruerint«-et a »fando«-hoz függeszteni, — sze-
rencsésen expungálta. »Gründlich« polemiáját hosszas volta
tiltja ismételnem; az idézett helyen megolvashatja a kinek
tetszik; de alig is szükség, mert a Vulgata pontozata első
tekintetre, s mélyebb megfontolásra is, oly természetes értel-
met és gondolatmenetet ad, hogy csodálkozhatni Ribbecken,
miként vehette fel editioiba a H. javasolta interpunctiot. Szé-
nássyn az a gyarlóság történt, hogy szövege a Ribbecké, jegy-
zetével pedig (»*quae miserrima* . . . szavak még mindig *re-
novare* alaktól függenek,«) Weidnerhez szít. Kissé mély szu-
nyókálás.

5. v. »*quaeque ammenyit is*.« Thewrewk. Hisz'
ennek nincs értelme. *Quaeque* = és a miket.

6. v. »*Quorum pars magna fui*« ἀλλοιότης e helyett:
pars m. mihi fuit. Kissé merész, de elég parallelus locussal
van megerősítve és szép. Gronovius Senecának egy helyét ¹⁷⁾
idézve, azt gyanítja, hogy *pars* itt »szerep« értelmében
van véve.

U. o. »*Fando*; attende rariorem Gerundii usum: quis
quum talia fatur temp. a lacr.« Forb. Azaz: csináljunk
rosz szabályt, hogy aztán kivételeket állithassunk. A rossz
szabály az, hogy a gerundium ablativusa = abl. instrumenti.
A valóság az, hogy nem »ritkábban,« hanem épen annyiszor
= abl. circumstantiae; (»bezeichnet die Art und Weise;
indem sat. Madvig, ki egyébaránt maga is a kivételek
közé sorolja ezt az esetet.) Magyarok a kétféle értelem
egybeolvadása igen természetes, mert mindenik esetben *va,*
ve képzővel tolmácsolhatja a ger. ablativusát. *Docendo di-
scimus* = tanítva tanulunk; — *Ridendo dicere verum* = Ne-
vetve mondani igazat. Sőt a szabályosnak állított esetben is,
ha névvel fordítjuk a ger. ablativusát, *val v. ban* ragokat

¹⁷⁾ De consol. ad Polybium. — Magnam tibi partem hominum
consensus imposuit.«

használunk. Caesar *dando, sublevando, ignoscendo*. Cato nihil *largiundo* gloriam adeptus est; (adással stb.) — Volscus *stando* fessus erat = az állásban fáradt el. Mind a két ragban benne van az egykorúság, tehát a »temporalitas« eszméje, melylyel a kivételesnek követelt esetet jellemzik a német grammatikusok, kiket kár volt követni Thewrewknek: »fando temperetel egy-idejü tényt fejez ki.« Hiszen az esz- köz is csak körülmény, és minden körülmény, ha csak világosan nincs ellenkezője mondva, egyidejü azzal a cselekvénnyel, a melyre vonatkozik. Számos esetben el sem lehetne dönteni, legalább vita tárgya lenne, vajon instrumenti vagy szorosan vett circumstantiae abl.-e a ger. ablativusa. Én legalább nem bírnám eldönteni Cic. ime locusában: »Non conditio, non sponsio, non denique ulla intercessit postulatio, mitto aequa, verum ante hoc tempus ne fando quidem audita.« Or. p. Quint. 22, 71. — Legfurább a Veress jegyzete: *fando* a jelen részesülő helyett idői jelentéssel költői. Maradjon, mint curiosum, elemzés és észrevétel nélkül.

8. v. »nox humida praecipitat.« — Sajnálom, de ki kell mondanom, hogy valamennyi commentator Serviusnál Weidnerig, mind hamisan interpretálta a kitzított szavakat. A szegény éjt ültetik szekérbe, útaztatják ki nyugotról keletre, ki ellenkezőleg keletről nyugatra, s a végén lebuktatják az Océánba, vagy ki tudja hová. No hiszen mindez a költők képzelemvilágában megtörténik, s elhiszem parallel helyek idézése nélkül is a commentatoroknak. Az is meglehet, ámbár már arra nyomtaték¹⁵⁾ kell, hogy »praecipitat,« ez a nem csak activum, hanem épen transitivum verbum, belszenvedő értelmet váltson. Otiosus jelző is fordul elé a költőknél; a

¹⁵⁾ A nyomtatékok nagyobb része gondos és lelkiismeretes elemzés után sokat vesztené a súlyából. Nincs szükségünk ezuttal rá; de hogy mennyire ninesenek tisztában a nyelvészek a praecipito intransitiv értelmével, arra fel kell hoznom egy példát. Gessner Thesaurusában olvassuk: »Hiems praecipitat Caes. Bell. Civ. 3, 25. i. e. ad finem vergit.« Erre azt jegyzem meg, először: hogy az idézet nem pontos, mert l. e. »hiems iam praecipitaverat« áll; másodsor azt, hogy így sem teheti a »végére járó telet«, midőn »multj iam menses transierant«, Görögországban pedig atél nem szokott »sok hónapig« tartani.

jobbaknál minél kevesebb. Végre megengedem azt is, hogy »nox coelo praecipitat,« az éjnek végefélé jártát jelenthetné. De biz' ez a sok bökkendő mind meg van egyszerre, s ha talál lenni oly interpraetatio, mely rögtön mindnyájokat elháritsa, azt kár volna figyelembe nem venni. Ilyennek mutatkozik az értelmezése a kérdéses helynek, hogy: »az éj már veri le (buktatja) a harmatot.« Nem támogatom hosszasan. Hogy »humida« harmatot tehet, épen úgy mint általában nyirkot vagy épen specialiter tengert, azt parallel helyek nélkül is könnyen megengedhetni; hogy a harmatot az iskolátlan ész és Wells előtt még a természettudós is, épen mint az esőt, az égről hullottnak képzeli, nem vonhatni kétségbe; hogy a harmat az éj hanyatlásával arányosan szaporodik s gyakran épen csak viradta felé keletkezik, tagadhatatlan tény. Mindezek nem kívánnak az eddigi interpretációhoz szokott észről egyebet, csakhogy a »humida«-t ne nézze a nox jelzőjének, hanem határozónak, azaz: a »praecipitat« verbumtól regált accusativusnak.

12. v. »animus meminisse horret luctuque refugit.« — Itt ismét nehézséget csinálnak abból, hogy que praesens (horret) és perfectumot (refugit) kapcsol össze. »Praesens és perfectum logicum,« írja Th. Ladewig után¹⁶⁾; csakhogy mi legyen aztán az a »perfectum logicum,« azt csupán ők ketten tudják. Weidner ellenben, s az ő tekintélyére Sz. azt állítja, hogy »horret csak látszik praesens nek, valóban pedig herrescit-nek a perfectuma.« Mi épen annyi, mintha azt állítók, hogy »fél« bevégezett multja az »ijed«-nek! Ezek az ellenkező irányba mért csapások azt gyaníttatják, hogy a bog, melynek elvágására szánvák, tán nem is létezik. A bog, mondom, t. i. a nehézség. Mert hiszen a tény, a praesens és perfectum coordinációja, a kérdéses szólamban igen is létezik s Servius azt mondja róla, hogy »propter metrum pro praesenti praeteritum posuit.« Én semmi mentséget nem tartok szükségesnek, mert a perfectumnak praesenssel való váltakozása nemhogy hallatlan volna, hanem épen gyakorta előforduló tény, milyre, háromszor nyitva Caesar

¹⁶⁾ Veress plane praesensben kívánja hogy fordítsuk!

Commentariusába, háromra bukkantam. — »Dum haec in colloquiis geruntur, Caesari nuntiatum est« . . . (Bell. Gall. 1, 46.) A »dum« koordinál annyira mint a »que«, nemde? — »Ariovistus legatos ad Caesarem mittit . . . Colloqui Caesari causa visa non est.« (Ib. 1, 47.) — »Milites equitesque naves conscendere iubet; at Dumnorix . . . discedere caepit.« (Ib. 5. 7.) — Lássuk csak magyarul, ha valaki megbizás végrehajtásáról imigy számolna: »*elgazítottam s itt vagyok!*« akár így: »*itt vagyok s elgazítottam!*« lenne-e szólamában hibázatni való? Avvagy soloecismus lett volna-e, ha Caesar a helyett: »veni, vidi, vici!« azt mondja: »adsum, vidi, vici!«? Aeneas azt mondja, hogy »*borzas!*« az emlékezetére (meminisse casus), és jószántából nem is mondta volna el — v. ö. »infandum iubes,« — azt a *gyászos* történetet, ha a királyné nem parancsolja, midőn ő még emlékezni sem akart rá. Igy minden a legszebben összevág s Virgilius a perfectumot a tulajdonképi teljes értelmében tüzetesen és intentioval írhatta ²⁰⁾; nem pedig »metro« iuben'e ²¹⁾, sem nem más tempus helyett ²²⁾. Az egész hosszadalmas okoskodás a logicum,

²⁰⁾ Valamint szándékosan írta más gondolatmenettel a praesensben Seneca (Agam. 415. 419.) »refugit loqui men,« és »elades scire qui refugit sua.«

²¹⁾ Nagy költővel szemben bizony nagyon silány és majdnem becsmérő feltetés. Peerlkamp szerint írhatta volna Virgilius: »*refugitque dolore,*« vagy: »*luctu refugitque.*« Erre a Zeigmond esázsár adomája, ki egy nyelvtani hibára levén figyeltetve, nagy garral azt felelé, hogy »maior ego, quam grammaticus.« Nem bírom elképzelni magammal, hogy so jobb latin, se figyesebb költő legyen a hollandi criticus, mint az, a kinek ilyen — tanácsokat ad.

²²⁾ Meg valónak a feljebbiek írva, midőn belétekinték Forbigorbo s ezt olvasám: »Etiam in eiusmodi locis perfectum non pro praesento, sed de re hoc ipso temporis momento iam praeterita usurpári, in prompta est; animus enim, quo tempore Aeneas incipit narrare, iam redierit (legalább annyira, hogy az bizonyodást már legyőzte) «necessa est.« Szólgáljon tekintély gyanánt és esatoljuk hozzá Heyne nyilatkozatát is: »*refugit . . . etsi vulgari usu praesens frequentatur*« (ost bebizonyítai csak metricus példákból, a quantitasnál fogva lehetne; a prózára nézve csak reáfogás), »praeteritum tamen non minus locum habet.« Helyes biz' a még praesens társaságában is; mert »duo tempora saepe iungit Virgilius.« (Burm. ad Georg — 1, 330. Aen. 3, 446.)

gnomicum, s ki tudja még miféle perfectumokról hát csak »szűnyogszűrés« (Mát. 23, 24), s szeretném hozzá tenni, hogy »tevenyelés« a *luctu* ablativus elhallgatásával, melyet én legalább nem bírok jó móddal construálni sem *horet*-tel, sem *refugit*-tal. Csaknem hajlandó volnék — ha más hasonló feltevések ellen gyakran nem tiltakoznám — így olvasni a kérdéses helyet: »*luctu' que refugit.*« Aedituus ó költő verseiből idézi Gellius (N. Att. 19, 9.): »Aut imber coelo candidu' praecipitans.« — »Sed satis habeo« (hogy Peerlkamp szavaival éljek) »*difficultatem ostendisse et felicioribus fortasse expediendam reliquisse*« ²³⁾.

14. v. »*labentibus* (nem lapsis) *annis*, évek lefolyása alatt.« Veress. — Hiszen világos hogy nem »lapsis;« honnan is jutott eszébe ez a szerenesetlen alak? Azt kell gondolnom, hogy a »*labentibus annis*«-t az »*aedificant*«-tal construálta helytelenül V. J., holott az a »*fatis repulsi*« határzója. Szövege pontozása oda mutat, s féltő hogy nem egyedül evez abban a hajóban a magyar comm. Hiszen Weidner a »*repulsi*«-nak oly értelmet ad, mely lehetlenné teszi a »*labentibus*« hozzátartozását. »*Fatisque repulsi*: Nem a trójaink, hanem az oraculum kényszerítette őket Trója cstromával felhagyni« írja W. Szén. ford. szerint. Ebből okvetetlen vagy a következnek, hogy a *labentibus* alatt csakugyan *lapsis*-t kell érteni, mi ellen méltán tiltakozik Wagner (Quaest. Virg. XXIX. 1.): »*Si labentibus pro lapsis dictum putes, vereror ut penitus perspectam habeas vim huius sententiae.*« Vagy az, hogy az *aedificant*-ra vonatkozzék a »*tot iam labentibus annis,*« mi azt tenné, hogy a görögök a tiz év lefolyta alatt mind a fa-ló építésével nebelegtek, quod absurdum est. *Repulsi* tehát azt, hogy »felhagytak« vagy »felhagyni kénytelenek voltak,« nem teheti, nem is teszi; hanem igenis azt, hogy (annyi évek folytán) *akadályozva* voltak (Trója megvételeben).« T. i. *repulsi* alakja daczára *labentibus*-sal egyidejű folytonos, tartós, huzamos cselekvényt jelent. A latin

²³⁾ Van egy var. lectio: »*Luctuque, secund.* Moreti Parrhas. et Edit. Venet. et probat Catroos . . . nec malo« Burm. — » . . . mireris Burmannum probasse,« Heyne. Én pedig azon csodálkozom, hogy Heyne e odálkodik.

passivumnak ugyanis part. praesense nem lévén, a praet. alaknak kell gyakran szolgálni az olyan cselekvény kifejezésére. Példa számtalan reá, csak belé kell markolni. »Anna soror, quae me *suspensam* insomnia terrent.« — »Te mihi non animo *fixum immotumque* sederet.« — »Anna refert o luce magis dilecta sorori.« (Aen. IV. 9. 15. 31.)

18. v. »delecta virum corpora. A körülírás azt jeleli, hogy a ló hasában levő hősök ez uttal fegyvertelenek (jetzt werlos) voltak.« Weidner. Minél fogva jelelje, nem bírom megfogni. Azt sem engedem meg, hogy a további »armato milite«-vel való netaláni ellentét kívánná, hogy úgy értsük; »mert különben a tautologia türethetetlen és *compleri* ige s *penitus* igehat. jelentéktelenek lennének« W. szerint. Az ellentét igen is meg van, de nem az *armato* és *corpore*, hanem a *delecti* és *completi* szavakban. T. i. néhányat különös testi ügyességök tekintetéből válogattak s a többi helyet pedig fegyveres néppel töltötték ki. Az elsőknél a soha el nem maradó fegyver csak mellékes, és külön emlegetni szükségtelen körülmény; az utóbbiaknak a fegyver adta az erőt. Szénássy, a ki W. magyarázatát elfogadja, maga meggyengíti az erejét azzal a hozzáadással, hogy: »delecta virum corpora a tisztikart, a *miles armatus* a legénységet képezte.«

Ugyan ott a »furtim«-at kikapja Servius a kapcsolattól s azt kérdi hozzá: »num a plebe?« A dolog valósága az, hogy a *furtim includunt* együtt = *abscondunt*. Th. jegyzése tehát: »furtim a magyar »lopva« felesleges, sőt félrevezető.«

20. v. »ingentis. A másalhangzón vagy i-n végződők többes számu nominativusa eredetileg eis-en végződött. Ebben az E I utóbb csak egy hangot jelentett, melyről azt mondja Quintilian I. 4, 8: neque E plane neque I auditur. «Th. — Ezekben három hiba van. Elsőben is, én nem tudok latin név-tőt (azaz: törzsököt), a mely i-n végződnek. Ellenben valamennyi 3 declinatiojü törzsök, mind másalhangzón végződik. Ez a jel tehát a következőknek alapul nem szolgálhat. Másodszor, bizonyos szavaknak, (t. i. a melyeknek plur. gen. *ium*-mal végződik), nem a több. »nominativus«-uk, hanem *accusativusuk* végződött régiesen eis-ben, mit a legújabb kiadásokba is-nek írnak. Hogy Ribbeck editiojában

miért maradt »postes,« annak a jó isten s tán Szénássy a megmondhatója. Weidner és Wagner »portis«-t írnak következetesen. Harmadszor, Quintilianus az E I-ről egy betűt sem ír, hanem *Here*-ben mondja, hogy sem E, sem I nem hallik. Negyedik hibául vehetném, hogy »490. és 493. postes, accusativusok.« A 493. versbeli *p. nominativus*. Th. Madviggal a kezében írta jegyzeteit; hogy nem tekintett belé ez alkalommal is?

23. v. »male fida.« — Ideje volna már valahára véget vetni annak a Servius óta szájról szájra, tollról tollra menő balvéleménynek, mintha *male*, mint adiectivumok jelzője azt tenné, a mit *non multum, non satis, parum, minus*; azaz: általában »szelidített negatio« volna. Egyetlenegy megállapított locus vagy kétségtelen constructio²⁴⁾ sem igazolja azt a ráfogást. Éppen annyi az, mintha azt mondanók, hogy *missfallen* szelidített kifejezése a *nicht gefallen*-nek, holott épen ellenkezőleg áll a dolog. Így a latinban is, csakhogy többnyire bizonyos más árnyalattal. *Male t. i. a család, ámitás, reászedés eszméjét* rejtegeti. Világos ez a Horatius »male pertinax digitus«-ában, midőn a »puella« csak tettetésből szoritja össze az ujját, mint Virg. nymhája, »quae fugit in salices sed se cupit ante videri.« »Male firma cicatrix« (Ov. Rem. 623), a mely csak látszott behegedettnek; valamint »male sobrius« (Fast. 6, 785.) az, a ki józannak képzei magát, de beszédből kitetszik, hogy »potus« (ib. 689.) »Male fortia fila« (Prud. in Simm. 2, 453), i. e. Parcae, erősnek látszó, de könnyen szakadó fonal. »Male sana« (Dido; Aen. 4, 8), egészségesnek látszó, de sebzett keblü (»vulnus alit venis 1. v. és »cocco carpitus igni,« 2. v.) »Nationes male quietae« (Suet. Aug. 21.) = alattomban forrongó népek. »Male fidae pro-

²⁴⁾ Helytelenül construalják p. o. Hor. Od. 1, 17, 25 a »male dispar-t; mert o két szó nem tartozik egyívé, hanem *male* az *iniciat* határozója: *ne, dispari, male iniciat incontinentes manus*. Valamint kimutatta Gronovius, hogy »male deorum« a constructio ellibázásából keletkezett monstrum. Ugyanis ebben: »Quis male Deorum Tantalos vivas domos ostendit iterum« (Sen. Thyest. 3), *male* az *ostendit* határozója. Ilyes baklövés az »ante malorum« szóízés is (Aen. 1, 198.), melyből graecismust (τά πριν ζαζά) akartak faragni. Bővebben mutogattam másutt, hogy: »non ignari sumus ante« (adv.) = *novimus ante*.

vinciae« (Tac. hist. 1, 52), látszólag hű, de Galba ellen fel-
támadni kész tartományok. »Numen male amicum« (Aen. 2,
735.) gonoszul pártoló. »Male obrutum incendium« (Flor. 3,
21.) hamu alatt lappangó tűz, quod obrutum credebatur.
»Male parvus« (Hor. Sat. 1, 3, 45.), a kj törpe, s csak látszik
gyermeknek. »Rebus male fidus acerbis« (Ov. Trist. 1. 6,
13.); Burm. szerint; »in rebus meis acerbis, quibus fides ejus
debebat se ostendere, infidus« Így végre a szóbanforgó »sta-
tio male fida«, biztosnak látszó, de veszélyes állomást tesz.
Hogy a magyar commentatorok mind ama »gyengítő, szeli-
dítő«-féle felfogás mellett állanak, önkint érthető. Veres J.
megis toldja egy vonással, azt állítván, hogy male fida költői,
és »a folyó beszédben: parum fida.« Ismét a maga eszén járt.

24. v. »huc tartozik proveci-hez.« Th. — Kissé igen
németes: jobb lesz vala: »huc, proveci-hez tartozik.« Egyéb-
iránt nem vagyok bizonyos felőle, vajon huc és in deserto li-
tore nem mind a kettő a condunt határzói-e? Magyarul: »El-
távozván, ide rejtöztek (buvtak) el a puszta parton.«

25. v. »Abiisse rati t. i. eos.« Az infinitivus accusati-
vusa kimaradásából nagy hűhót csináltak a német commen-
tatorok. Forbiger egész hosszú sorát idézi az ide vágó tár-
gyalatoknak, a honnan minden tanuság az, hogy Cicero rit-
kábban hagyja ki, mint a historicusok, s a latinok általában
mint a görögök. Ez a statistikai²⁾ adat, mely a nyelv termé-
szetében még csak egy kacsintást sem tétet, bizony nem ér-
demlett annyi tinta folyást. Annál kevésbbé, minthogy itt és
megfelelő helyeken az »eos« nem mint accusativus infinitivi
maradt ki, hanem csak mint igazi pronomen, (helyettes), és
tudjuk, hogy a helyetteseknek a latin és görög nyelvben
szintugy nincs helyök, mint a magyarban. Ezt magyar com-
mentatorainknak észre kell — és könnyen lehet — vala ven-
niök; de nem csak azt, hanem a másik ellipsist — rati-nál
a sumus hiányát — sem vették észre, mig Weidner nem
figyeltette az utolsót (Szénássy-t) reá.

A 25-ik vers után hézagot jelöl ki Ribbek a crit. edi-
toban. Th. is, öt követve. De a criticus maga eláll tőle,
imígy nyilatkozván: »pocnitet fere quod post v. 25. lacunam
ndicavi motus trium sententiarum singulis versibus (v. 24—

26) coactarum abrupta quadam brevitate: sed ad rerum in-
tegritatem nihil desideratur.« (Proleg. p. 69.)

27. v. »Dorica castra.« — A ca ca reduplicatiót Servius
mint kellemetlent — »plerumque cacophonon, et hoc loco«
— hibáztatja. Pontanus ellenben »genus leporis et venusta-
tis« névvel tiszteli meg. Cerda is helyesli, s összegyűjtven
egy rakás efféle példát, azzal végzi, hogy »csattogása jól
esik a fülnek.« Scinditur in contraria! — Weidner kiírja —
ferrását nem említve — Cerda jegyzetét. Vele meg Sz. tesz
épen úgy. Vicem pro vice. A példák fama malum, date tela,
oceanonox, flamma manu, ipsa satis, glauca contentia, stirpe
pedes, te teneo, siliqua quassante, adverso sole.

30. v. »Classibus.« — Nem említettem volna meg a tu-
dós Weidner pöffedt jegyzetét²⁾, ha pedissequusa Sz. nálunk
is nem hozta volna folyamatba imígy: »Az egységfogalom-
nak nagyságát a költői phantasia részeire osztja szét; a hajó-
had oly nagy, hogy mint több egyes hajóhad tünt fel.« A
lap alján közlött, eredeti jegyzettel való összehasonlításból
kitűnik, hogy a fordítás nem javított, hanem rontott; már
csak azért is, hogy »ein Einheitsbegriff« (bizonyos egységes
fogalom) nem »az egységfogalom.« Ez ugyanis németül: der
Begriff der Einheit. De nagyobb hiba még az, hogy Szén.
Weidner jegyzetének elhagyja azt a részét, a hol a német
comment. magához tér s hiu psychologizálását s maga feles-
legessé teszi. »De hiszen ez úgy is volt«, folytatja W. »mert
az (a hajóhad) sok contingensből állott.« Én meg azt teszem
hozzá, hogy mindenik »contingens« egy-egy hajóhad (classis)
volt, a mint erről egy bepillantás az úgynevezett catalogus
naviumba (Il. Il. 494—759.) miadenkit meggyőzhet. A mint
futólag számba vettem, 25 continenst számlál elé a catalo-
gus, egyre egyre pedig közép számban 50 hajó jut. Hajó és
nem ladik, mert némelyiknél megmondja a legénység számát
is a költő, u. m. 50—120. Az 1350 hajót hát bizony minden
költői phantasia nélkül is lehetett »classes«-nek nevezni.

²⁾ Sz. éretlen fordítása szükségessé teszi, hogy eredetiben idéz-
zük: »Das Grosse und Immense eines Einheitsbegriffes zerlegt die dichterische Phantasie in seine Theile; die Flotte war so gross, das sie wie
viele einzeln Flotten erschien.«

34. v. »Troiae sic fata ferebant = monebant.« Igy W. utáa Sz. De miképen következék aztán abból: »Tehát ezen kitételben a kényszer fogalma rejlik,« nem bírom megérteni. A kényszer fogalma a *fatum* szóban rejlik, melyet a *ferebant* (hozták magukkal) esökkenetlen hagy, a nem tudom honnan kapott *monebant* pedig gyengit. Nem bizonyít ellenkezőt a W. idézete (Ter. Andr. 550.) »Immo ita volo, itaque postulo, ut fiat Chremes, neque postulem abs te, ni ipsa res moneat;« mert az intés, követelés közt egyfelől, és a kényszer közt másfelől nagy, de nagy köz van. Hanem legalább megérteti velünk az idézet a W. azután következő »tehát«-ját; holott a Szénássyé csak amúgy függ a levegőben.

35. v. »Subiectisque urere flammis.« — Itt megtörtént a commentatorokon a Wieland észrevétele, hogy a »fa miatt nem látták az erdőt.« Sőt gonoszabb, mert a h á r o m miatt nem látták a k e t t ő t. T. i. a 36—38. versekben három coordinált javaslatot láttak, s aztán csodálkoztak rajta, hogy ket-tőjük *aut*-tal, a harmadik *que*-vel van »disiungálva.« Igenis »ő s s z e k ő t ő coniunctioval elválasztva«; mi nem baj, azt mondják, mert »aliae pro aliis partibus accipiuntur« (Priscian); »posuit Vergilius copulativam pro disiunctiva . . . ista licentia auctorum est, nec tibi mirum sit, ut altera pars pro altera posita sit« (Pompeius): minthogy az egymás ellenbe állított némiképp összeállítottnak is gondolható, gyakran *que* és *et* áll, hol különben *ve*-t várnánk« (Ladewig után Thewr.). Igy tanítják a fiatalságot helyes gondolkozásra régi és új idők Schulmeisterei! Még pedig ok nélkül, és jolesen a félreértett költő vétkén kívül. Virgilius arra a kérdésre: mi történjék a fa-lóval? kétféle javaslatot különböztet meg, *aut* — *aut*-tal. Egyik az, hogy meg kell semmisíteni; a másik, hogy ki kell kémlelni a belsejét. Az elsőre kétkép nyilatkozik az illetők véleménye: azt is mondják (iubent), hogy »tengerbe kell feldarabolva hányni«; a z t i s, hogy »meg kell égetni«²⁶⁾. Az *is*-t tehát, mely nem a cselekvényekre, hanem

²⁶⁾ Csaknem tökélyesen hasonló példát lelek a Rhet. ad Her. író-jánál (4, 1.): »Etenim necesse est aut se omnibus anteposant, et sua maxime probent; aut negent optima esse exempla, quae a probatissimis oratoribus aut poetis sumta sint.« A különbség csak az, hogy az utóbbi

az enunciatiókra vonatkozik, rectissime fejezhette és fejezte ki az író copulativa *que*-vel. Cselekvény ugyanis *vagy* csak az egyik *vagy* csak a másik történhetett meg, de a javaslatok egyszerre hallatszhattak²⁷⁾.

40. és 41. v. »Primus . . . ab arce.« — A kákán bogot keresés szenvedélye o két versben is lelt tapogatni és rágcsálni valót. Mit tesz: *ante omnes?* kérdi Servius, és meg is felel reá: »Aut Perissologia est, quia dixit PRIMUS. Aut *ante omnes*, id est videntibus omnibus.« A második gyanítást szó nélkül hagyhatni. Az első pedig nem jutott volna sem Serviusnak, sem másnak eszébe, ha *primus omnium*, vagy *primus inter omnes* lett volna a szövegben. Már pedig az *ante omnes* azok helyett, esakhogy erősebben van mondva; nincs is több *redundantia* benne, mint a Voss fordításában: Jetzo vor allen

»aut« sat. is kétfelő szakad. De a »sua maxime probent« és »se omnibus anteposant« cselekvényeket egymást éppen úgy kirekesztőknek nyilvánítja az idézett autor a következő soraiban, mint a hogy elkülönülnek a »tengerbe dobás« és »elégítés« a Virg. elbeszélésében. A magyar fordítás világosan kimutatja a *que* helyes használatát: »kiabálják egy felől azt, hogy a tengerbe kell dobni, és (másfelől azt, hogy el kell égetni)«

²⁷⁾ Erőitse meg véleményemet a Wagneré, melyre későbbre bukkantam (Quaest. Virg. XXXIV. 1): »Salva mihi videtur sententia, retenta copulativa; duplex enim quum consilium proponatur, ut aut deleatur aut terebretur equus ille ligneus, prior quidem sententia in duas solvitur, ut hic existat sensus: aut abolendam machinam, aliis quidem in mare praecipitari, aliis comburi iubentibus, aut terebrandam censent.« Tökélyesebb összhangzást álmodni se lehetne, mint a milyenben találkozok ez sz egymástól független két vélemény. Tessék már egybehasonlítani velők a Weidner jegyzetét, melyet nem akarok fordítással halványítani: »Homer so wie Arktinos kennen nur drei Vorschläge ἢ κατακρημνίσαι ἢ καταφλέγειν ἢ ἱερὸν ἀναθεῖναι, nur mit dem Unterschied, dass Homer das καταφλέγειν nicht kennt, und dafür wie Vergil das διαπλέξει hat. Vergil fand also in der Ueberlieferung eine Dreitheilung der Ansichten und doch wieder im Ganzen vier Ansichten vor. Er suchte nun eine Ausgleichung. Diese erreichte er dadurch, dass er die zwei Ansichten mit que verband, welche mit einander übereinstimmend die Sache als prodigium behandelten, während der Vorschlag des διαπλέξει einfach eine Aeusserung der Klugheit und Vorsicht, der des Thymoetes ein Akt der Religion war.«

Um nun zwei Species zu einem Genus zu verbinden gebraucht er que, wo wir nach unserer Anschauung vel, oder aut erwarten.« — Itélje meg az olvasó, én csak annyit jegyzek meg, hogy o még Szénássyának, W. hü kísérlőjének sem kellett.

zuerst« —, melyen egy német olvasó sem akad fel; sőt Hand (ad Tursell.) azt, a ki nem így fogja fel, »a poetica vi alienisimius«-nak nyilvánítja. Én ugyan azt oly élesen, mint ő állítja Burmann ellenébe, nem állítanám; mert lehet a *primus* (ἀλλοίωσις-sel) mint adverbialis nominativus az »ante omnia«-tól függetlenül is gondolni, mintegy ily formán: »Ekkor történt elsőben (vagy csak ekkor történt), hogy Laocoon egy rakás emberrel, mindnyájukat megelőzve nyargalt« stb. A német fordítás ez esetben így ütne ki szabatosan: Jetzt erst rennt Laocoon vor allen sat. Így még természetesen elenyészik minden »Perissologia.« De eléáll helyette más nehézség, melyet Weidner kutatott fel. Nem elégedve meg *ardens*-nek soha kétségbe nem hozott értelmezésével (»primum iram et commotionem animi quae vultu ostenditur, dedit [poeta]« Serv.), W. észóra ezt hozza: »Quintus Smyrn. beszéli, hogy Athena Laocoon-t rögtön örütségbe ejtette, hogy a Trójaiakat az ő tanácsától elvonja.« Ebből a roszul stylizált jegyzetből még roszabbul és toldással azt fordította Sz., hogy »Athena Laocoon-t épen mikor így²⁰⁾ akart beszélni örültté tette, hogy a Trójaiak javaslatát annál inkább el ne fogadhasák²¹⁾. S ebből indulva megváltoztatván az *ardens*-nek elébb adott — »nagy hévvel« — értelmezését, most már így tolmácsolja: »örjöngve, magánkiülv.« Sokkal inkább bizom olvasóim józan értelmében, mintsem szükségesnek tartanám ennek a reáfogott allusionnak ineptiáját mutogatni.

42. v. »*et procul*: a heves izgatottság és szenvedély nem engedi a verbum dicendi kitételét« (W. után Sz.). Igen de a »verbum dicendi nem Laocoon hagyta ki, hanem Virgilius. Vagy hát a költő volt »heves izgatottságban (ardens)«? Mi együgyűek eddigelé azt gondoltuk, hogy Laocoon volt;

²⁰⁾ Ez az »így« nincs mire vonatkozzék az előbbieken másra, mint a »nagy hévvel«-re. Helyettesítve a lesz, hogy »Ath. Laocoon-t, épen mikor nagy hévvel akart beszélni, örültté tette sat.«

²¹⁾ Helyes renddel: »hogy a Trójaiak annál inkább ne fogadhasák el a javaslatát.« A mint fordítva van, némutil ext tenné: »Dass man de m Rath der Trojaner um so weniger folgen könne.«

— Per purum tonantes egit equos, — Weidnerus. A magyar comment. pedig — bogár után indult.

45. v. Ribbek ezt a verset gyanúsnak tartja, s azért mind crit. mind isk. kiadásában uncusok között teszi. Priscianus (Inst. XVII. 7.) idézete is arra mutat, hogy az ő példányában nem volt meg. Weidner másfél lapon át vesződik ezzel az ügygyel, s utoljára is csak oda megy ki, hogy a kérdésem vers kihagyásával, a Laocoon dőfésének (50—53. v.) *alig* volna értelme.« Az »alig«-ban foglalt restrictio²²⁾ lényeges, mert — mint W. maga is érinti — az »aliquis latet error« elég okot szolgáltat arra, hogy az »ardens« Laocoon a dárdájával »auscultáljon.« Én nem tartom valószínűnek, hogy első feltevésében oly közel járt volna az igazsághoz; holott a netaláni interpolatornak az igen is könnyű dolog volt. Végre pedig a három *aut* inkább rhetori, mint költői, és schogy sem akar egyezni az »ardor«-ral. Egészen kihagyni minden KI. tekintélye ellen persze nem lehet; de ez csak azt bizonyítja, hogy az interpolatio nagyon korai lehetett.

49. v. »*et dona ferentes*.« Az *et* használatát *adeo* vagy *vel* értelmében megtámadták a nyelvészek. Weidner csak Cicerónál nem leli²³⁾; Sz. meg csak ezt jegyzi: »még ha ajándékokat hoznak is, tehát *et* = *etiam*.« Igaz, csakhogy roszul van mondva. Helyesebben: mivel *et* gyakran = *etiam*, tehát:

²²⁾ Sz. a fordításában ide gyengíti a megszorítást: »ha a 45. verset kihagyjuk, akkor az 50—53. vers tartalmának nincs teljes értelme.« A »teljes« nem csak ferdit, hanem roszul is van, mind választva, mind alkalmazva. Az 50—53. vv. értelméről semmi esetben sem mondhatni, hogy »nem teljes.« Mert tartalmuk csak az, hogy L. a faló hasába dőtte a dsidáját, s elég teljes és világos értelmű, akár legyen, akár ne legyen motiválva az előbbieken a cselekvény. Weidner kifejezése: »das . . . die Handlungsweise des L. kaum einen Sinn hat.« világos és azt teszi, hogy a 45. vers nélkül nem tudná az ember, miért dőfött a lónak Laocoon.

²³⁾ »Et dona ferentis] = etiam, vel dona ferentis. Für diesen Gebrauch des et findet man bei Cicero kein sicheres Beispiel, denn . . . Tusc. I. §. 4. correspondirt et Epaminondas dem folgenden Themistoclesque.« (Weidn.) Nem ismerem ama pongyola írónak Cicerót, a ki csak úgy bolondjába szerja ide s tova a coniunctioit. A valóság az, hogy az idézett helyeken a költőnél és szónoknál azor egyet teszi az »et«, t. i. »még . . . is.« (Még ha ajándékoznak is; — még Epaminondas is.) Lát ivaló, hogy *et* ebben a használatában többet tesz a pusztá *etiam*-nál.

»a görög, ha ajándékot hoz is, félelmes.« *Ferentes* adverbialis accusativus: = quum ferunt.)

51. v. »*curva compagibus alvus*, a (deszkák) kapesai által görbített has, azaz a görbített has.« Így stylizál és magyaráz Veress J. *Compages* nem teszen »kapesot« és a »deszkák kapesai,« nonsens. — Th. az »in latus atque alvom« magyarázatában Ladewig régiebb jegyzetét követi; Sz. az újabb kiadásbelit fordítja, melyet L. Wagner s Weidner után javított. Már Servius és későbbre Cerda is vesződtek vele.

54. v. »*si fata deum si mens non laeva fuisset*.« Ebben Wagner és utána Ladewig a *non*-t a *laeva*-hoz kapcsolják (si fata voluissent mens non laeva fuisset); Weidner a hangsúlyból okoskodva, nem akar itt ellentétet ismerni, és »non fuisset«-et construál: *si fata—si mens laeva—non fuisset* n t. Én nem tudok igazat tenni köztök. Csak annyit jegyzek meg, hogy az előbbi véleménynek csak az alábbi 433. versbeli »*si fata fuissent*,« az egyedüli támasza. Th. a *non fuisset* mellé, még a *laeva*-t is odahuzza közös praedicatumnak. De az egy kissé erős »anaphora« volna. A következő versben az *impulerat* mellől kimaradt *nos*-ról nem emlékeznek az interpretsek. Burm. »Troianos«-sal egészíti ki, de az aztán nem volna ellipsis. Magára az »*impulerat*«-ra vonatkozólag szörnyűkép iparkodnak a nyelvészek meghatározni elméletileg, mikor lehessen vagy kelljen a *coni. plusquamperf.* helyett *indic. formá-*val élni, mint a jelen helyen is él Virgilius. De biz' én nem sok sikerét látom az iparkodásnak. Nem is várom, midőn tapasztalom, mily nehéz, vagy talán lehetetlen is kielégítő elméletet szerkeszteni arról, hogy a mi magyar élő nyelvünkben minő esetben használjuk a *látok vala*, és minőben a *látam volna* alakot. Meglehetősen meddő vizsgálódás is, kivált holt nyelvre nézve, melyet hová tovább kevesebben s kevesebbet használnak írói nyelvnek. A »*praecipienda summa difficultas*« megvan itt; de a »*rei magna utilitas*« bizony hiányzik. (L. Cic. Inv. I, 30, 50.)

57. v. Ujítás vagy tudósság, vagy nem tudom mi visketegének, minden esetre spurius appetitusnak kell tulajdonítani azt a tényt, hogy Ribbek a »*post terga*« helyett »*post terga*«-t nyomtatott a crit. editiojában, és hogy ezt Weidner

nemcsak helyesli, hanem azzal is megtoldja, hogy: »Caesar b. g. VII. 84. u. 88 ist pos tergum beglaubigt.« No szeretném én látni azt a hitelesítő okmányt, mely egy szembetűnő íráshibát törvényes érvényre juttatna. Hány százszor adják a crit. kiadók egy vagy több betű kimaradtának azt az okát, hogy egy más hasonló betű vagy betűcsoport volt a kéziratban mellette vagy felette, vagy alatta! S ha netalán mégis létezne afféle hiteles okmány, akár kétségtelen élv, az oly természetű lenne, hogy erejénél fogva nemesak Aen. II. 57. s Caes. Gall. VII. 84 és 88., hanem mindenütt, a hol *post* után t kezdetű szó következik, el kellene hagynunk a vég t-ét, s így írunk: *pos*. — Th., ki ezt az írásmódot elfogadja, leírja regényesen, mikép »kallódott« lassankint a »*postid*« »*pos*«-sá.

59. v. »*Hoc ipsum ut strueret Troiamque aperiret Achivis*.« Mint locus communis tökélyesen igaz az, a mit Weidner ír e versre adott jegyzetében, csak az a bökkenő, hogy éppen oda nem talál. Igen is: »Virgil« s még más latin író is »szerepet általánost, és alája tartozó különöst *que*-vel kapcsolni; holott, mi a különöst az általános világosítója gyanánt vesszük.« De ebből a világért sem következik, hogy a »*hoc ipsum struere*« azt tegye általánosan, a mit »Troiam aperire Achivis«, különösen. És azt állítani, hogy: »lehetetlen, hogy egyebet tegyen,« éppen vakmerőség. Méltatlanul hibáztatja tehát Szénássy Ladewiget²²⁾, s vele együtt Thewrewköt, »kik így magyarazzák: *hoc ipsum ut strueret*, t. i. *ut adduceretur ad regem*. Volna csak Weidnernek csak annyi kis támaszocskája, mint amazoknak a »*hoc ipsum*«-ban! Egyébaránt nem Ladewignél kezdődik az a magyarázás, hanem, a menyire kutatni bírom, Heynenál, probante Wagnero.

62. v. »*Versare dolos*« = folyamatba, forgalomba indítani a cseleket. Oly természetes szólám, hogy még a boglások sem akadtak volna belé, ha Servius egy szerencsétlen v. lectiot, »*dolos*«, nem emleget vala. Mert itt aztán a hiányzó objectummal ki kellett egészíteni a transitivum »*versare*«-t, ahhoz pedig sok szó fért. A vulg. lectiot erősebben kezdték

²²⁾ Korábbi kiadásaiban. Az utolsóban (1871) már Weidnerrel fog kezdet: »die nähere Erklärung gibt der folgende mit *que* angereicherte Satz.«

rostálni, a varians helyett emendatiók keletkeztek, minő a Peerlkampé: »superare dolo,« s a Weidneré: »versare domos.« Ezt a gyarló javítást még Szénássy sem helyesli, ám- bár Weidnernek arra készítő okoskodását nagy részben át- veszi. »Itt minden esetre határozott ellentétnek kell lenni:« (írja Sz.) »s i k e r vagy h a l á l.« Szeretném én látni, hol van az a törvény, hogy *alternativák* közt szükségkép *ellentét- nek* kelljen lenni? Még nem akadt kritikus, a ki emendálni akarta volna Plautus Pseudolusában ezt; »Nam necesse hodie Sicyoni me esse, aut cras mortem exequi,« azért hogy S i c y o n b a l é t e l és h a l á l k ö z t nincs ellentét! Nincs miért hát követelni e helyen több ellentétet, mint a mennyi van, s a melynél több, és jelesen ez, hogy: »siker vagy halál«, ott nemesak nem kell, de nem is lehet. Finomabb izlése volt a mi költőnknek, mintsem oly nevetségest mondjon, hogy »Sinon kész volt a sikerre.« Erre bizony kész minden ember, s csak ahhoz menne, a mit az egykori pap prédikált, hogy valamikor talán ő is meghal. Tehát, »in utrumque paratus« azt teszi, hogy Sinon »el volt készülve fortélyok, cselek szövésére is, a halálra is«; más szóval, hogy ő ügyes is, bátor is volt. Ladewig egészen helyesen magyarázza annál fogva imigy: »Sinonnak el kellett készülve lenni, hogy vagy rögtön megölik (mint görögöt), vagy alkalma« (tegyük hozzá: és ideje) »lesz fortélyát végrehajtani (seine List spielen zu lassen).« Sz. ezt veti ellene: »Határozott ellentét e magyarázatban sincs, mert honnan tudhatta Sinon, hogy ha őt meg nem ölik, terve sikerülni fog.« Honnan? Hát a »fidens anmi« mit vétett? Ha csak a kell az ellentét megállapítására, hadd feleljen Szénássynak Plautus Pseudolusa: »Nam ego in meo pectore prius ita *paravi* copias duplicis, triplicis dolos, perfidias: ut ubicunque cum hostibus congregiar, malorum meorum *fretus* virtute dicam, mea industria et malitia, fraudulentia, facile ut *vincam*, facile ut spoliem meos perduelles meis perfidiis.« (Act. 2. Sc. 1. v. 4—8.)

65—66. v. »*Crimine ab uno disce omnes.*« Ellenmondás nélkül el van fogadva már ma, hogy: »*ab uno crimine = ab unius crimine.*« Ha megengedném is, de bizony nem bir-

nám elismerni Weidner állítását, miszerint »római fül az első- ből az utóbbit hallaná hangzani«; jóllehet a latin nyelv haj- lama *concretre* és személyesítésre tagadhatatlan. Annak sem írnék alája, hogy amaz ennél »*exquisiteus*« (Heyne) vagy költői-bben (Szén.) volna mondva. De az se állapítja meg ám az »*unius crimine*« magyarázatot, hogy különben »*de negotio ad personam,«* (a *crimine ad omnes* Danaos), »*vitiosus transi- tus lenne*« (Servius), mert hiszen »*omnis*« nem a »*Danaus*«-okra, és így nem »*personara*, hanem »*negotium*«-ra, az *insidias*-ra vonatkozik. »*Ab uno crimine*« akar fogalmat adni Aeneas a görögök megszámlálhatatlan cseleiről. Personalis értelemben vett »*omnis*«-sal nem is talál a »*disco,«* s a *disco* Danaos« minden bizonynyal szokatlanul, sőt kelleetlenül érintené a »római fül«-et, mit hogy egy commentator sem vett észre, csodálkoznom kell rajta. *Disco*-t személy obiectummal csak egy szólamban tudok: »*Me peritus discet* iber Rhodanique poter.« (Hor. Od. 2, 20, 20.), és alig hiszem, hogy lehes- sen többet felhajhászni. Ebben is pedig a *discet* nem meg- ismerést teszen, hanem hogy megtudja a létezését a költőnek. A végmagyarázat tehát: »egy gaztettből tudd, ismerd meg minden (álnokságát a Danausoknak).« Bizony, a Heyne expli- catiojától: »*ex uno exemplo cognosce, quales, quam perfidi omnes Danai sint,«* az enyemig: »*cognosce omnem perfidiam Danaum,«* csak egy kis lépés.

De annál nagyobb különbség van az aesthetikai itéle- tek, jelesen ez úttal a Weidneré és Thewrewké közt. Ez a csonka (66.) versben végzetlen, úgy szólva, csak vázolt mun- kát lát; amaz ellenben ugyan abban jellemző vonást, műv- szí fogást bámul²³⁾. Inkább bírnám lélektanilag magyarázni meg magamnak itéleteiket, mint osztó igazságot szolgáltatni tárgyiasan nekik, mire különben mindjárt ismét alkalmam lenne, mert a 68. versnél a sanyaru kritikus Th., és a kedé-

²³⁾ »Wie passend gerade hier die Unterbrechung der Erzählung durch den Halbvers ist, um die Spannung für die bereits sich entwickelnde Katastrophe zu erhöhen, bedarf kaum der Bemerkung.« Mily furesán hangzik ezzel szembe: »Csonka vers számos találtatik az Aeneisben, mert Virgilius közébsött halála miatt költöményei h i á n y a i t nem pótolhatta ki.« A szegény tanítvány aztán hogy igazodjék el?

lyes aesthetikus W. szerepet cserélnek. Amazt elkapja a bámulás, és azt mondhatja vele, hogy a »két spondeussal végződő hexameter nehéz rhythmusa ünnepélyes méltóság kifejezésére szolgál³⁴⁾«. W. ellenben semmiféle méltóságot nem lát benne, hanem, állítása szerint, az »oculis Phrygia agmina circumspevit« azt jelöli, hogy a Sinon zavarodása (turbatus) csak színlett. Mert az igazán megrémült ember nem mer felnézni s körültekinteni. Szén, a Wagner tekintélyének hódolva, emancipálja magát ezúttal Weidnertől. A »Schulung«-ból dolgozó Veress J. pedig, nem lévén mit írni ki, hallgat a dolgról, a miért különben egy cseppet sem hibázatom.

Én általában haszontalanságnak tartom, a vers technikai, hang- és hangsúly-alakjai és értelmi színezete közt való viszonyok keresgélését vagy kitüntetését. Főkép és leginkább azért, hogy a valóság nem felel meg neki. Egy eset ellen, melyben meg van az a viszony, százakat tehetni, a hol nincs meg, vagy csak elfogult elme bírja felfedezni. Sőt nem egyszer van ropogós verssel nagyon mindennapi és színtelen gondolat, s megfordítva nehézkes hangzattal játszi ötlet kifejezve. S a találó esetekben is legtöbbszörre kérdés tárgya: vajon a történetnek tulajdonítsuk-e az öszhangzást, vagy a költő intentiójának? Szóval az a követelt öszhangzás nem-hogy szabály, de ajánlandó kellék gyanánt sem foglal helyt a poetikában, és méltatlanul, pazarul igényel irt és időt a commentariusokban, hol azonagy esetről gyakran a legszétágazóbb, nem egyszer állólag ellenkező véleményeket olvasunk.

Szintűgy nem látom sem szükségét, sem hasznát (kívált iskolák számára irt commentariusokban) annak, hogy minden, kisebb-nagyobb mértékben jeles kifejezés alkalmával hajtó vadászatot tartanak más költők munkáiban lelhető

³⁴⁾ Ovidiusnak e versében (Met. 6, 169.): »Constitit (Niobe), atque oculos circumtulit alta superbos,« kétségtelenül több »ünnepélyes méltóság« van mint a kérdéses sorban, s nem kellett hozzája »hexametrus spondaicus.«

parallel helyekre³⁵⁾. A tanítványban utoljára annak a meggyőződésnek kell keletkezni, hogy p. o. Virgilius oly servilis imitator volt, hogy egy jelentékeny szólamot, egy élénk képet, egy találó hasonlatot sem birt maga erején költeni, hanem Ennius-hoz, Naevius-hoz, Homeros-hoz, Euripides-hoz, sőt a cyclicus költőkhöz kellett folyamodni gondolatot és kifejezést kölcsönözni meddő képzelődése termékenyítése végett. Macrobius Saturnaliájába igen is jól illhettek az ily disquisitionok, de commentariusokban, ismétlem, nem látom helyét.

70. v. »quid: nem iam, hanem denique tartozik hozzá: Mi sors várakozik rám . . . tulajdonképen. (Szén.) Weidner után értetlenül irt jegyzet. W. azt mondja, hogy denique-t nem iam-mal, hanem quid-del kell construálni. És még hosszasan okoskodik, hogy denique-ből »tulajdonképen« értelmet hozhasson ki. Hiú okoskodás, mert denique (= utoljára) iam-mal együtt mindketten a restat határzói, s egymást nem zárják ki, mert iam a multa, denique a jövőre vonatkozik; »mi áll már utoljára előttem?« — »Si qua metu demto casta est, ea denique casta est.« Magyarul: Utoljára is az az erényes, a ki nem féltében erényes. Mit keressen itt az »eigentlich«? Igaz, hogy W. megkapta benne; de én nem látok az ő szemüvegével.

71. v. cui = nam mihi. Ezen mondat ugyanis az állítás okadatolását tartalmazza, hogy t. i. számára már sehol sincs hely. Az egészret rhetorikailag is elé lehet adni: Quo me miser conferam? etc. etc. (W. Sz.) A »domos« emendatio javasolójának, ezzel az igazán »okadatolatlan« szószaporítással³⁶⁾, kár volt helyet foglalni egy iskolai commentariusban. Böven elég lett volna annyi hogy: »cui = mint a kinek« mert a 71—72. v. nem »Begründung« (az alapot nem utóla-

³⁵⁾ Sokszor kétséges, sokszor igazságtalan is a commentált költőre nézve a lelmi vélt parallelismus. Példa mindjárt az, a mi legközelebb-ről ada alkalmat a szövegbeli észrevételeimre (70. v.): »quid iam . . . restat?« melyre Lad. Odyss. 5, 299. versét idézi s Veress Ignác hűségese után írja. Weidner igazítása következtében kitérli Lad. utolsó kiadásában az idézetet.

³⁶⁾ Weidner ugy látszik, nem régiben tette viala le kezéből a »Rhetoricorum ad Herennium«-ot és exercitatioit kísértett meg a »subiectio«-ra. akár a divisióra (Her. 4, 23. sq.) — Sed nunc non erat hic locus.

gosan szokták vetni), hanem — ha már tudóskodni akarunk — epexegecise a »quid misero mihi restat«-nak.

72. v. »poenas cum sanguine poscunt, büntetést s egyszerűs mind véremet követelik.«: Ladewig után Veress. Használókép, csak hogy több haszontalan szóval, Weidner után Sz. — Egyszerűbben: *poena cum sanguine* = véres bosszu. *Poena c. sangu.*, h. e. poenam cruentam. Forbiger. Th. is ide vág, és helyesen idézi Madwigot (Lat. Spr. §. 298. 6. 2.)

A 76. verset itt ismételni szükségtelen, de elégséges okokból, kitörli Ribbeck³⁷⁾. Az anteacta közül csak azt említem, hogy Peerlkamp a 75. vers utóbbi felét is: »memoret capto,« tarthatatlannak nyilvánítja. Okai, jelesen hogy az interpresek elakadnak a magyarázatán, nem megvetendők; csak hogy kéziratok nem hatalmaznak fel ennek — úgy mint a 76-nak — a kihagyására. Veress igaz, hogy neki vágat és megmagyarázza nagy bölcsen: »mibe bizva mert ő fogságba jöni,« mintha biz' a trójaiak már tudták volna, hogy Sinon önkéntesen fogatta el magát! O lepidum caput!³⁸⁾. A 76. verset is magas pártfogása alá veszi: »Ezen vers található III. 612. is.« Hisz' épen az a baj, hogy ott is található. De nem baj Veressnek, mert — írja — »Homeros óta a hősköltevényeket jellemző bőbeszédűség hozta magával, hogy a szereplő hősök csak a költő által bevezetve szólanak; innen nálok a gyakori ismétlések.« Ipse dixit! Itt már egészen a maga eszén jár Veress, mint a 78. versnél is ebben: »negabo, a. m. mondom, hogy nem.« Sőt inkább »nem mondom, hogy nem (vagyok görög.)«

81. v. »fando. A gerundium olykor látszólag szenvedő értelmű.« Th. — Nem bírom érteni, mi az a »látszólag

³⁷⁾ Lásd a Heyne — Wagner féle editióban a var. lectioakat ad h. locum.

³⁸⁾ Igaz hogy Burmann is ilyest talál mondani, de ő legalább okát — ha rossz okát is — adja a 71. versbeli *fidens animi*-ban. A kettőnek egymással semmi köze a *fid* gyökön kívül nincs. — Másfelől Ribbeck emendatióval — szerinte »restitutioval« — segít a dolgon s a 75. verset így nyomatja: »qui fuit, memores quae sit fiducia capto.« Ha coniecturát alkalmas volta elfogadhatóvá tehet, az valóban számbavételt érdemel; bármily stymálva szóljon is róla Weidner, kinek hódolva Sz. említi se tartja múltónak. Megalapítását l. Ribb. Proleg. p. 164 sq.

szenvedő«, de tudom azt, hogy olykor nagyon furcsák a nyelvészek. A feljebbi 6. versnél a gerundium ablativusának nem szenvedő értelmét állították ritkának; itt meg hogy a szenvedő az, s még az is csak »látszólag.« — A valóságot megmondta már Bach (Ad. Ov. Met. 15, 497), t. i. a gerundium — nem olykor, hanem igen gyakran — »substantivum verbale abstractum, in quo, per se spectato, nec agendi, nec patiendi notio inest.« *Fando* = fama vagy rumore és ablativus instr.; holott a 6. versbeli nem az. Ellenben a 84. versbeli *infando* tökélyesen egyértelmű a 3. versbeli *infandum*-mal, s azt teszi, a mit nem kellett volna mondani. Csak arra szolgál, hogy az *indicium*-ot *delatio*-nak jellemezze; de azért *infandumot* magára sem »aljas«-nak (Sz.), sem »gyalázatos«-nak, sem »kimondhatatlan«-nak (Th.) nem fordíthatjuk.

Megjegyzem ezúttal, hogy itt, a hol a Palamedes dolga csak indirekte fordul elé, gyermekes vesződségnek tartom azon vitatkozni, vajon bosszúból-e, vagy magasabb politikai okokból ásott vermet Ulysses Palamedes alá. Weidner másfél lapot tölt be ezzel a haszontalansággal, s Szén. megfeddi Thewrewköt, hogy az előbbi s nem az utóbbi véleményt pártolja. Egyébiránt elbeszéli Hyginussal a Palamedes históriáját maga is Sz., kinek én szeretném megsugni, hogy a Weidner idézetbeli »Hygin«-t nem Hyginusnak kellett volna kiegészíteni. Eleinte nyomdahibának véltem; de miután kétszer is úgy láttam különböző helyen, meg kellett győződnöm, hogy Virg. commentatora Weidner idézetéből vette az első tudomást arról, hogy valami »Hygin«-féle auctor is létezett.

85. v. »demisere Neci.« Forbiger összeszedett egy rakás példát a *demitto*-nak dativussal való constructiojára. Hadd toldjam meg én is egygyel: »Habentque Tartara Panthoiden iterum Orco demissum.« (Hor. Od. 1, 28, 9—11.)

81—87. v. »Fando ab annis.« Az ismeretes ötlet szerint, a beszéd azért volna adva az embernek, hogy a gondolatát eltakarja vele. Némely magyarázat igazán csak arra való, hogy a világosítani való tárgyat még nagyobb homályba burkolja. Ilyen a Weidner szerkesztette s Szénássy tolmácsolta jegyzet, mely a 81—85. és 86—87. versbeli két tag

viszonyát akarná tisztába hozni. A két tag röviden ez: »Ha hallottad a híret Palamedesnek; én annak az apródja voltam.« Nemde világos, értelmes a viszony? nemde tisztán elő- és utótagot képez a két mondat? Nem de számtalanszor fordul elé ilyes pár a közbeszédben? Szoros nyelvtanilag véve, van ugyan némi anacoluthia benne, mert a »ha«-nak megfelelő »úgy« nincs kifejezve. De a legiskolátlanabb elme is legott kipótolja: »Volt, ha hallottad, bizonyos Palamedes.« Vagy ezt érthetni: »Felteszem, hogy hallottad Palamedes híret; én annak« stb. Vagy kérdés alakba is öltöztethetni a feltételt: »Ha hallottad híret Palamedesnek? Én annak« sat.

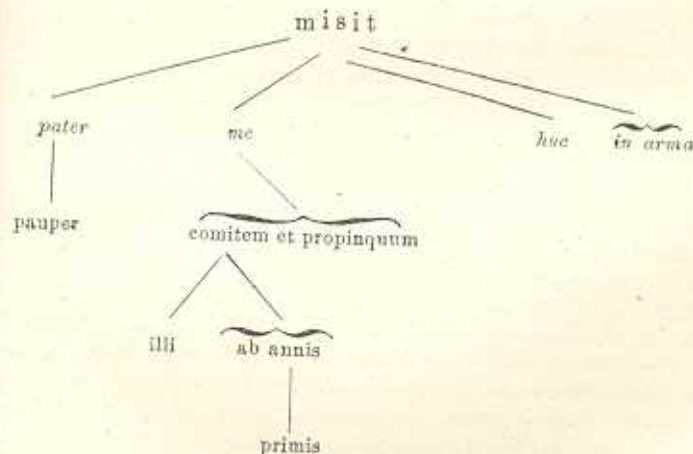
Lássuk már hogy bonyolítja össze Weidner: »illi me comitem: Ezen utómondat logikailag nem lehet a megelőző mondatnak (si peruenit etc.) főmondata, hanem úgy kell felfogni, mint egy kimaradt főmondattól vonzott mellékmondatot, tehát: tudd meg, hogy atyám engem stb.« Homályossága mellett hamis is. Épen logikailag tisztán utó- és főmondat az illi etc., és csak nyelvtanilag nem látszik annak. Ámde a »tudd meg« épen úgy nem felel meg nyelvtanilag a »ha hallottad«-nak, mint a »me misit pater comitem«; Ladewig annyira bizonyos a »tudd meg« természetes és szükséges voltáról, hogy nem is mondja, csak kérdi: »szorosan véve micsoda igének kellene ezt az utómondatot bevezetni?« Feljebbi elemzéséből kitűnik, hogy nem jó helyt kereskedik Ladewig ⁴⁰⁾.

81. v. »primis ab annis.« Acriter disputatum est a viris doctis, vajon a Sinon fiatal, úgy szólva gyermek korát, vagy a trójai háboru kezdetét érti-e a költő az idézett kifejezés alatt? Az első, persze, szintúgy kínálkodik, és semmi sem is állotta utját egy szóval, lélekkel való elfogadásának, csak a 138. vers, melyben otthon hagyott gyermekeit emlegeti Sinon, A bogot Peerlkamp emendatiója: »Pauper in arva pater primis haec misit in armis« csak kettévágná, — t. i. ha elég jó éle volna hozzá, mi nincs — holott a Weidner interpretatioja a legszebben megoldja. Figyelmeztet ugyanis,

³⁹⁾ Veress furess jegyzete: 86. »Itt kezdődik utómondatja a v. 81. bevezetett utómondatnak« a kiadásában nyűgő nyomda- vagy íráshibában leli magyarázatát.

hogy »a primis annis« nem misit határozója, hanem comitem jelzője. Feddhetetlen constructio, mely sokkal természetesen magyaráz, mint ha Ladewiggel a misit-nek oly »praegnans értelmet tulajdonitnánk, melyben »(társul) a d o t t,« és »(aztán későbbre) elküldött,« össze legyenek foglalva. Ilyes expediensnek csak végszorultságban vehetnők hasznát, mit W. szerencsés ötlete ezúttal eltávolított. Ötlete mondom, mert balkeze megint elveszi, a mit jobb keze adott, s ő maga nyújtja Ladewignek azt a praegnans-féle theoriát. Erre pedig, mint mondtam, nincs szükség; mert maga a comitem, valamint a propinquum is adverbialis, vagy ha tetszik, »appositionalis« jelzője a me-nek: »engem, fiatal korom óta társát és rokonát küldött« sat. Úgy hogy a misit-nek az eddigelé neki tulajdonított határozók közül csak a me marad ⁴⁰⁾. Végre meg kell említnünk, hogy Veress semmi ellenkezést nem lát a Sinon »adolescentiája« és »két gyermeke« közt. Th. sem és azt írja 138 v.-nél: »Tudnivaló, hogy a pueritia és adolescentianak részben nagy kiterjedése volt a rómaiaknál.« Kétlem, hogy oly kaucuk-féle lett volna, mint ez a jegyzet.

⁴⁰⁾ A mondat sémája, a mi módunkon elemozva, ez:

Ordo est: Pauper pater illi a primis annis comitem et propinquum me misit huc in arma.

88—89. v. »*Stabat regno . . . vigebat concilio.*« Wagner nem akar itt sem homályt, sem nehézséget látni; de biz' én — másokkal együtt — méltánylom Heyne jegyzetét: »Obscurior versus in quo hacsisse quoque acutum iudicem Jo. Schraderum e schedis intelligo,« és az a rövid elbánás, mely szerint az újabbak így értelmezik: »Ezen szavak (*stabat regno*) Palamedesnek saját népe fölött való királyi hatalmára, a *regum vigebat conciliis* pedig a több fejedelmek vagy vezérek közti tekintélyére vonatkoznak,« (Ladewig után Szén.⁴¹), ha helyes volna is, nem magyarázná ki, mikép jön ki ama szavakból ez az értemény. Már pedig épen ez a bökkenő, és én azt állítom, hogy »Prius pariet locusta lucam bovem. (Enn.)« Bizonyára nem jön, és nem kell érteni azt, a mit irnak; hanem azt, hogy »míg Palamedes renditetlen gyámola volt az országnak s kész szolgálatára állott a fejedelmek tanácsának.« Mert elsőben: *regno* dativus, minden commentator⁴²) és lexicographus⁴³) daczára és »*stare alicui rei*« azt teszi: — »valami mellett keményen állani, valamihez szorosán tartani magát, ragaszkodni.« És, minthogy a ki valamihez ragaszkodik, mind t á m a s z k o d i k, mind pedig t á m a s z t, tehát: »valaminek gyámolának lenni.« Másodszor: *conciliis* nem különben dativus, épen oly dativus commodi, mint

⁴¹) Furesa azonban, hogy mind Th. mind Sz. dativusnak vallják a *regno*-t, holott azok, a kiknek jegyzeteit követik, ablativusra alapítják a magyarázataikat. Nem értem, de annyi igaz, hogy az idézetteknél, a »dativus« csupa szó alkalmazás nélkül.

⁴²) T. i. a kérdéses helyre vonatkozólag. De biz' itt is csak eszöbe juthatott volna valamelyiköknök a dativus.

⁴³) Vegyük elé csak a meglehetősen teljes *Klotz*-ot, art. *st o . . .*
f) aliqua re: — Caesarem stare conditionibus (Cic. Att. 7, 15.) — Stare conventis (Id. Off. 3, 25, 95.) — Promissis standum non esse (Id. ib. 1, 10, 32.) — Omnia ad suum arbitrium referre: suis stare iudiciis (Id. Tusc. 5, 28, 81.) — Meo iudicio multo stare malo, quam omnium reliquorum (Id. Att. 12, 21.) — Per quem populum fiet, si legibus non stetur (Liv. 9, 5) — Mind ezekben a követelt ablativusokat, dativusoknak tartom és hozzájuk ragasztom a következőket: — Obsides . . . qui capite lucent, si pacto non staretur (Liv. 9, 5). Tuo tamen potius stabam iudicio, quam meo (Cic. Att. 8, 4.) mit Gess. így interpretál: »nitebar iudicio tuo et illud tenebam.« — Eius (multitudinis) iudicio stare nolim (Cic. Tusc. 2, 26, 63.) — Si qui aut privatus aut publicus eorum (Druidum) decreto non

ebben: »Tu, cui iam curae vigent, animique viriles« (Val. Fl. Arg. 1, 55). Ez, haszinte *ἀπαξ λεγόμενον* volna is, de inoffensus locus és a *conciliis* dativusságának a lehetőségét bizonyítja; szükségességét pedig az, hogy ablativusban gondolva erőltetéssel sem lehet kielégítőt hozni ki az illető szólamból. Így igazítva a dolgot, Peerlkamp emendatiojára (*rerum pro regno*) sincs semmi szükség.

Megjegyzem még, hogy Ribbeck iskolai kiadásában a 87. versben *annis* után nincs pontozat, holott másutt mindeütt pont van. Reménylem, csak nyomdahiba; de jó tudni, mert az iskolákban ez a kiadás van legesleginkább elterjedve. A pontnak ott kell lenni.

94. v. »*et me*« szavakra Th. egy szabályt állít Madwig nyomán, mely szerint: »ha tagadó mondatához állító járul, mely ugyan azt a gondolatot fejezi ki vagy folytatja, a latinban *que* vagy *ac* áll, hol a magyarban »hanem« használtatik.«

stetit, sacrificiis interdicunt (Caes. Gall. 6, 13.) — Rognum avitum paternum puero stetit (Liv. 1, 3.) — Pacto statur (Ov. Fast. 4, 817, sq.) — Nunc famae rerum standum est (Liv. 6, 7). Itt más editiókban *fama* áll, minek megvitatása itt elmaradhat.

Most már azt vehetnék ellenem, hogy »a felhozott példákban az illető szók mind ablativusok is lehetnek.« Szenélyökben igen is, de állatokban bizony nem. Az ellenvető nem bizonyíthatna egyébbel, mint más példákkal, melyekben kétségtelen ablativusokkal van a *sto* kapcsolatban. De ezt a gyenge érvet megegyeztetik ismét más példák, melyekben szintoly kétségtelen dativus alakok vannak. Ilyeket mutatok fel, haszinto későbbi időkben is, de oly helyekről vettek, melyek természetöknél fogva a legnagyobb szabadságot követelik az irányban. Ime: *Rei indicatae stabitur* (Carlistr. Dig. 42, 1, 32.) — *Patris statur voluntati* (Ulp. ib. 26, 7, 3.) — *Voluntati defuncti statum iri* (Id. ib. 36, 3, 6.) — *Nihil aliud est arbitri sententiae stare, quam id agere, ut arbitri sententiae pareatur* (Id. ib. 4, 8, 23, §. 2.) — *Nemo compelletur eiusmodi conventioni stare* (Afric. ib. 2, 1, 18.) — *Stari enim religioni debet* (Ulp. ib. 4, 3, 11.) — *Ut aut stetur emptioni, aut discedatur* (Ulp. ib. 19, 1, 13 §. 27). Gondolom mennyiségileg és minőségileg elég: az utóbbi tekintetben meg kell fontolni, hogy az illető szólamban a dativus lényeges, jellemző határozó, az ablativus inkább csak körülményt jelez. Ezzel szemben a dativussal konstruált *sto* cselekvő terékeny értelmű; az ablativussal párosítva pedig állapotot jelez. E vonásoknál fogva az alak miatt kétes esetekben a határozó ejtését mindig biztosan eldönthetni a tárgyalt szólamban.

Szénássy hasonlót tesz, és szintoly hebehurgyán; pedig az ily szabályok állításában nagyon óvatosnak és tartózkodónak kellene lenni az ifúság tanítóinak. Aztán hiszen ez nem is syntaxisi szabály, hanem comparativa grammatikába tartozó észrevétel, mely a latin és netalán mai nyelvek közti különbségnek egy jellemvonását tünteti elé, s a melyet Hand szerényebben és minden tekintetben jobban így fejez ki (Turs. II. p. 494.): »Latini in opponendis verbis contrariis saepius utuntur simplici copula, ubi nos Germani adversativam particulam usurpare solemus.« A teljes határozatlanságu *saepius* ez és ily esetekben biztosabb, mint a kalauznak ígérkező s tiz közül kilencszer cserben hagyó: »azont mondás« vagy »tovább fűzés⁴⁴⁾«. Lám, Madwig három példát hoz fel a szabályára, melyek közül csak az elsőre lelem alkalmazhatónak — úgy a hogy. A más kettővel (egyik az, a melyet Th. is felhoz), a német nem tudom mit csinálna, de tudom azt, hogy kétszer is meggondolkoznám, mielőtt »hanem«-et írnék fordításomban az »és« helyett.

94. v. »siqua tulisset, azaz: siqua latura esset. Költőknél s olykor a prózában is előfordul a kötmódu plusquamperfectumnak ily használata. V. ö. 136.« Thewr. — Eredeti

⁴⁴⁾ Ez a kifejezés: »állító mondat, mely azon gondolatot fejezi ki, a mit a tagadó,« mikép szolgálhasson akár értelmezésül akár diagnózisül, holott maga is értelmezés nélkül szükölködik? Azok a Madwig jellemzette gondolatok, contrariumok-e vagy nem? Ha contrariumok, hogy lehetnek azonosok? Ha nem contrariumok, mi joggal lehetni adversaria coniunctiöt közikbe? Ha minden szabály így lenne a híres Madwig syntaxisában szerkesztve, nem gratulálnék a tanítványainak. De bizony Th.-nek sem gratulálok, hogy átvette kritika nélkül azt a hamis szabályt. Kísértette volna meg az idézett példára alkalmazni s azonnal átlátta volna, hogy ez: »nem fogok elesüggödni és tovább üzőm, a mit elkezdtem,« egyarányit sem nyer semmi tekintetben azzal, ha az »és« helyett »hanem«-et írunk. A fordítási híiséggel pedig épen ellenkeznék, mert némileg más árnyalatot adna Cicero gondolatának. Így van a dolog ezzel is: »nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt ac terga venterunt« (Caes. Gall. 4, 35). — Teljes lehetetlen pedig »hanem«-et tenni az »és« helyett ebben: »neque cum iis sentimus, qui civilem scientiam eloquentia non putant indigere; et ab iis, qui eam putant omnem rhetoricis vi et artificio contineri, magnopere dissentimus« (Cic. de Inv. 1, 5, 6). Pedig itt ugyancsak megvan a Madwig criteriuma.

egy gondolat, annyiban, hogy egy német commentatorban sem lelem. És még sem egészen, mert tőlük tanulhatta Th., hogy Virgiliust s más auctorokat latinul irni tanítsa. Eredetiség és utánzás nagyon szerenesétlenül ütött ki; mert a con. plusqu. mind itt, mind idézett 136. versben tökélyesen a maga helyén van, s a »latura esset« a »remeaturus essem,« s a »vela daturi essent« ineptissimum lenne. A feltett körülménynek ugyanis e l é b b kellett megtörténni, mint az attól függő cselekvénynek. Sinonnak elébb kellett hogy »kedvezzen a sors« és hogy »haza mehessen« és csak azután »hajthatta végre bosszuját.« A 136. v. szerint ismét elébb kellett, hogy »eltávozzanak« a görögök, s csak azután »jöhetett ki« Sinon a rejtekéből. A multban megelőző cselekvény ideje pedig a plusquamperfectum. Vegyük csak számba, minő finom érzékkel van megkülönböztetve a »darent« és »dedissent« a 136. versben, hol az az imperfectum a várt távozást, a plusqu. a gondolatban már a megtörténtet jeleli. Magyarul vagy más mai nyelven lehetne-e utánozni, nem tudom; nem is hiszem. De abból nem következik, hogy latinban hiba a vagy csak licentia poetica is volna⁴⁵⁾.

A 95. v. alkalmával »torokhangu n-et emleget Th. Részemről ilyen n-et nem ismerek. A dolog megvan; csak hogy nálunk nem úgy hívják, hanem *nasalis* (orrozó v. orrhangu) n-nek.

97. v. »Hinc prima mali labes: innen a kezdete az engem fenyegető (des über mich hereinbrechenden) veszélynek. Just. 17, 1, 5. *Haec prima mali labes, hoc initium independentis ruinae fuit,*« Weidner — Szénássy. Hogy nem szörnyűködtek el maguk magukon, ha leirt jegyzetöket elolvasták? Avvagy lehetséges-e, legalább valószínű-e, hogy az író maga magát commentálja? És épen az epitomator — sit venia verbo — Justinus, kinek böbeszédséget különben sem

⁴⁵⁾ Szokása szerint itt is profunduskodik Weidner, és azt állítja, hogy a két mondat: *fors si qua tulisset és si remeassem* nem coordináltak, hanem subordináltak — »nach unserer deutschen Auffassung.« — Jaj! uram! ha minden két mondatot, mely grammaticae coördináltak látszik, apróra vennék, kevés pár ütne meg a valódi és teljes coordinatio kaptáját! A logika pedig nem ismer nemzeti különbséget.

vethetni szemére, bizony nem irt azonegyet jelentő két mondatot egymás végtében ⁴⁶⁾! Tehát a kérdéses helyet sem commentálhatjuk úgy mint szokták Cerda óta. Heyne jegyzete: »*Prima mali labes elegantius quam origo vel causa*« semmit sem ér; mert az »eredet«-et vagy »ok«-ot a *hinc* jelöli, mi a Sinon meggondolatlan (demens) beszédére s az »*odia aspera*«-ra vonatkozik. Onnan származott a »*prima mali labes*« = az első menykőcsapás. Labes = bukás, de itt nem a Sinoné, hanem a baleset bukása, mint azé a darab kőé, melytől Pyrrhus (Just. 25, 5), »de muris ictus, occiditur«, meg az a névtelen (Caes. B. Civ. 3, 20) »ictus ex muro, periit ⁴⁷⁾«.«

A 99. versbeli »*consciis*«-sal is sokat vesződnek az interpretések. Ugy látszik az egész vétké csak abból áll, hogy egy kissé igen hátra esett a *hinc* után. Mert hiszen Sinon sehol sem említi másutt azt a lényeges körülményt, hogy Ulysses »megtudta« az ő fecsegését. Ugy is csak a volna a jelentése, ha — a mit nem ajánlok — elfogadnók a Weidner emendatioját »*quaerere consciis ansam*« a »*qu. c. arma*« helyett ⁴⁸⁾ *Arma*, specifico »*fraudes*«-t »*dolos*«-t, igaza van Weidnernek, nem tehet; azokat nem is kellett hogy »keresse«, a *πολύματις*, »*πολιτροπος*« Ulysses, de á r t ó e s z k ö z t átalánosan igen is tehet és teszen is számtalanszor, mi hogy e helyen

⁴⁶⁾ Az első azt teszi: »e volt az első szerencsétlen esemény« a mi Lysimachussal történt. A második paraphrastica azt, hogy: »ezt többek is követték egymásután az ő végbukásáig.« A mondat accentus ugyanis az initiumra esik s a hoc önálló kezdő vagy — ha úgy tetszik, — subiectum. Szó szerint tehát: »ez kezdete volt a rohanófélben való romlásnak.«

⁴⁷⁾ *Labes*-ről azt írja Peerlkamp: »*originem bene perspexit Heynius.*« Lássuk mikép perspicácia a szövegben közlött jegyzete folytán: »*sive ut labes serpentis, ulceris vel morbi primam maculam et notam denotet, sive ut primam compagis solutionem, antequam ruina fit.*« Ez annyit mint a szónak tulajdonképi jelentését farba rugva, az átvittbe kapaszkodni, miben nem látok sok dicserni valót. Inkább maradok Servius-sal, a ki egyszerűen azt írja: »*Labes* ruinam significat, a lapsu.«

⁴⁸⁾ Az így változtatott kifejezés azt teendő, hogy Ulysses »valami fogantyut keresett.« melynél fogva Sinonba belákadhasson. De semmi ilyes fogantyuról a részletezésben nincs szó; mert sem az alattomos rágalmat, sem a Calchas javasolta ember-áldozatot fogantyúnak mondani nem lehet; tehát javításnak sem az »ansa«-t.

senkinek sem jutott eszébe, csodálkozom ⁴⁹⁾. De azon is ám, másra térve, hogy a 100. versbeli *enim*-et magyarázgatják ide, oda. Mikép lehet egy félbeszakasztott mondat particuláiról okoskodni? Nem tudjuk mit akart mondani Sinon, s azt fürkészszük, mikép akarta! Alig elébbvaló a dögölt hal történeténél.

103. v. »*Id audire fas est.*« Ezt a multum vexatus locust tökéletesen felvilágosítja *audire* = *appellari*. Szén. átvevén a W. hosszú lére eresztett jegyzetét, fedi Thewrewköt, hogy az »*audire*«-t a trójaiak részire *active* veszi. Meglehet, hogy Ladewig nyomán úgy is értette Th.; de jegyzeteit nem érheti ez a szemrehányás, mert az, »hogy valaki görög,« teheti erőltetés nélkül azt is: »hogy valakit görögnek hívnak« ⁵⁰⁾. De már most én hibáztatom Thewrewköt azért, hogy az *n*-et »nyelvhangu«-nak nevezi, miután tudtomra csak 3 *n*-et szoktak megkülönböztetni a nyelvészek, u. m. a *dentalist*, *cerebralis*-t és *nasalis*-t; »*lingualis*«-ról hallgat az írás. Méltán is, mert mindeniket a nyelv eszközi; aztán meg más betűket is az *n*-en kívül. — Még ezen versben van »*sumere poenas*« is, melyet miért akar költőivé bélyegezni Th., nem lehet tudni. Hisz ő maga idézi Ciceroból (Inv. Rh. 2, 36, 108.) a »*poenam sumi*«-t; mihez még ragaszthatni a »*supplicium sumptum*«-ot (Cic. Inv. 2, 28, 83). Több az, hogy Ernesti az index latin. Cic.-ban így interpretal: »*Persequi poenas dicitur qui sumit poenas ab aliquo ulciscendi causa.*« Lexicont nem szoktak »költői« styllal írni.

⁴⁹⁾ Commentatornak egy sem. A lexicographusok között csak az egy Forcellinínél találom: »*Translate arma dicuntur ea omnia, quibus utitur vel ad muniendum vel ad laedendum.*«

⁵⁰⁾ Ezt az interpretatiót: »Troianis satis est Graecum nomen audire,« úgy érteni, hogy »a trójaiak szeretik a görög nevet hallani,« arra igazán sajátoságos weidnerisch-deutsche Anschauung kell, s csodálkozom, hogy ezt a nézetet a magyar comm. is magáévá tette. Aztán nem az *audire* activ v. passiv értelme teszi a fő különbséget a W. és Lad. vélemények közt, hanem az *id* jelentése. Az utóbbi szerint *id* = das Erzählte; W. szerint: *id* = Graecus. De hogy ez: Troianis satis est Graecus audire, helyes constructio legyen, nem bírom elhiteni magammal. Lad. az utolsó kiadásában, megtartva az *audire* activ értelmét, az *id* pronomen, épen mint Th., a görög (név)re vonatkoztatja: »i. e. Wenn ihr den blösen Namen, Griche' zu hören braucht.«

104. v. »Ithacus«-ról azt írja Th. Ladew. után, hogy »költői alakú név. Sz. már óvatosan: »költői mellék-alak.« Csak annyiban költői, hogy náluk fordul elő; de ez nem jogosít arra az általános itéletre. Hisz' ugy *Ithacensis* is költői alakú volna, mert ezt is csak náluk leljük: teste Th.

105. v. »Tum vero a k k o r b i z o n y« Th. — Ha már, úgy szólva parasztosan akarta fordítani, legalább tette volna így: »akkor bezzeg!« A »bizony« úgy elűt a hely értelmétől, mint *inag* az *inag*-tól. *Vere* és *vero* csak hangban rokonok.

107. v. »Prosequitur absolute használva: tovább szól. V. ö. Phaedr. 3, 5, 3—4. . . sic prosecutus: Plus non habeo, etc. Így sehol sem fordul elő többé« (Th.) Dehogy nem! dehogy nem! Elsőben posito, non concessio, hogy absolute legyen használva ott, a hol az accusativus nincs kitéve tüzetesen mellette, arra is vannak példáink »Longius prosequi veritus, . . . eodem die ad Ciceronem pervenit« (Caes. Gall. 5, 52.) — »Cum Diana exportaretur ex oppido . . . ture odoribusque incensis usque ad agri fines prosecutus esse« (Cic. Verr. 2, 4, 35, 37.) — »Latius, quae cuiusque affectus natura sit, prosequamur« (Quinct. 5, 8.) — »Nocte vir includet: lacrymis ego moestus obortis, qua licet ad saevas prosequar usque fores« (Ov. Am. 2, 4, 61—62.) — »Rem breviter narrare poterimus . . . si non ad extremum, sed usque eo, quo opus erit, prosequemur« (Cic. Her. 1, 9.) »Hisz' ezekben mindenben kipótolhatni pronomennel a hiányzó accusativust; tehát a prosequor nincs absolute használva bennök,« veti ellenem Th. — Én mondom azt! barátom uram, azzal a toldással, hogy az accusativust egy vagy más formában minden esetben oda gondolhatni. Így a jelenben mind Virgilius, mind Phaedrus idézett helyén: *orationem*« és Ciceronál (Famil. 13, 62.) »deinde impudentia prosequor,« *negotium*. Következőleg prosequor sehol sincs »absolute használva.«

109. v. »fugam moliri futást indítani azaz megfutamodni.« Th. — »Futást indítani« nincs magyarul mondvá, nem is lehet érteni, nem is teszi azt, hogy *fugam moliri*; valamint ez sem teszi azt, hogy: megfutamodni. »Moliri« synonymái egyfelől *parare*, másfelől *niti*.

A 108—112. versek szerkezetét így ismerteti Weidner:

»saepe illos etc. nincs logikai kapcsolatban a *fecissent utinam*mal. De minthogy az indulás óhajítását és lehetetlenségét fejezi ki, tehát e fogalmunknak: de fájdalom (leider) meggátolta őket, valahányszor akartak (saepe—saepe) sat. felel meg.« Egyszerű interiecta exclamatio, milyenre száz meg száz példa van, nemesak versben, hanem prózában és közbeszédben is. De sem erről, sem más interiectioról nem lehet józanul mondani, hogy »logikai« kapcsolatban ne volna azokkal a gondolatokkal, melyekkel össze van fűzve. Hiszen maga W. megezáfolja magát, midőn *aber leider*-nek fordítva épen a logikai kapcsolatot akarja kimutatni¹¹⁾. Hogy az »utinam fecissent« mondat grammatikai kapcsolatban nincs a »saepe cupiere« és »saepe interclusit« mondatokkal, az igaz, de vak, a ki nem látja, figyeltetés nélkül is; hiszen minden interiecta ilyen természetű. Szóval az egész, pedant jegyzés, melyet Sz. zavaros fordítása nem tett jobbá, elmaradhatott volna.

111. v. »euntas« és 114. »scitantem« egyszerű adverbialis accusativusok. (V. ö. a bevezetésben vázolt 2. elvvel. Nincs miért keresni időserét, mintha partic. futurum helyett volnának. A partic. praesensnek tulajdonképpen nincs ideje. A kinek pedig ez paradoxonnak látszanék, hihetőleg meg fog nyugodni azon, a mit Wagner mond: »Jegyezzük meg mindenk előtt azt, hogy a partic. praesens folyton tartó, még be nem végzett cselekvényt fejez ki; aztán azt, hogy a partic. fut. act. használata a jövődönnek és a szándékolt fogamatnak élesebb megkülönböztetése (Normirung) végett csak Cicero után ülededett meg és fejlődött ki a latinban.« Ezt Wagner a »scitantem« alkalmával beszéli; kár, hogy nem jutott eszébe még az »euntas«-nál. Ante se percussisse debebat. Sz. pedig jobban teszi vala, ha ehhez tartja magát, mintsem hogy a Weidner hosszas litaniáját ismétlje, mit a feljebbiek után szükségtelennek tartok elemezni. A magyar comm. azonban forrásának a 115. versbeli *mittimus*-ra jegyzett következő kör-

¹¹⁾ »Akarja,« mondom, de rosszul mutatja, mert a Sinon alanyias reflexióját tárgyiáson viszi át a görögökre. Aztán az »ohajítást« látom ugyan kifejezve az »utinam fecissent«-ben; de a »lehetetlenséget« — *perspicacioribus relinquo*.

mönfont okoskodását is átveszi, (melyet saját fordításom szerint közlök, mert a Szénássyé hűtlen és csonka) »De miért mondja itt Sinon mittimus, és nem azt, hogy mittunt, holott csak előbb harmadik személyben szóla a Danausokról? Miért foglalja magát is belé? Épen abban áll a sors mostohasága, hogy az ember maga is kénytelen saját szerencsétlenségére dolgozni. Vagy csak azt akarja vele tanúsítani, hogy mily békes indulatú ő, mily erősen vágyik hazájába?« Mégis csak szép dolog, mikor nemcsak philologus, hanem philosophus is! Már úgy a maga módja szerint. Servius, ha reflectálni akart volna, csak azt írta volna: »Variat verbi modos,« mint a 112. versbeli *acernisre*, hogy »variati ligni genera.« De sem ő, sem más comm. egész Weidnerig nem sejtette, hogy a *mittimus*-ban valami rejlenék. Nevetséges ez a psychologizálás különösen azért, hogy hiszen Sinon, csak hazud. Hasonló ineptia a Szénássy jegyzetében is (ad v. 121.) »Apolló tehát csak azt akarja, kit a végzet arra kárhoztat.« Ebben Weidner ártatlan, ámbar az ő szavaiból van esavarva.

117. v. »Iphigenia fölládoztatása előbb történt, hogysem Trójába jöttek; de e szavak »cum — oras« csak általános időhatározással szolgálnak s mind a két esemény egy időszakra esőnek van tekintve.« Th. Ez a jegyzet ferditett, csonkított, hibás kivonata Wagner jegyzetének, mely egészében így van: »Mera est temporis notatio, ex qua, utrum ante profectioem, an in itinere, an post adventum in agrum Troianum sacrum illud factum sit, non patet. Neque in re nota opus erat notatione accuratior.« Elég helyesen, csak hogy a »temporis« helyett *actus*-t írják s hozzá teszem világosítólag, hogy »venisti« nem *historicum perfectum*, hanem az a mit az 1. versre írt észrevételeimben »*absolutum*«-nak neveztem. A »venisti«-n való rágódásnak egyik oka a lehet, hogy a német interpresek a csupa »jövés« *kommen* helyett érkezést (*ankommen*) értettek.

121. v. »*Cui fata parent.*« — A világosan hiányzó *accusativust* Servius így pótolja ki: *Cui responsa praeparent mortem.* Ezen valamennyi *commentator* (a magyarok is persze) diserte megnyugodt, a mennyire tudhatom Peerlkampon és Weidneren kívül. Előtte sincs tisztában a dolog. Mert a

felhordott *parallelus locusok* közül egy sem talál ide, a meny nyiben a hiányzó *accusativust* mindenikben könnyen és erőltetés nélkül kipótolhatni egy vagy más formában ²²⁾. De itt akár a *mortem* (Serv.), akár *ut litetur* (Heyne), akár *hoc* [ut *mactetur*] (Heyne); mindezek valóban csinált tárgyak. Ezért Peerlkamp *coniecturája*: »*quid fata parent*« nem megvetendő, és sokkal jobbnak tartom, mint a Weidnerét: »*cum fata parent, quem poscat Apollo.*« Csakhogy a *coniecturák*, »*suspecta dona Minervae,*« s kivált falat ontani értök, nem tanácsos. Maradjon hát, sed *cum dubio*, a »*cui parent.*«

112. v. — »Ha valamely mondatban két subst. ugyan csak két adj.-mal fordul elé, akkor a költői nyelv elválasztja a jelzőket tárgyneveiktől, úgy hogy ezek vagy anaphorát (mint itt), vagy *chiasmust* képeznek. Ha már a substantivumokat A. és B.-vel, az illető *adiectivumokat* pedig a és b-vel jelöljük meg, úgy eléáll következő formula: (a) (b): (A) (B). Mi a prózában így lenne: (Aa): (bB).« — Erre pazarolja a drága helyet Weidner — Szénássy. A dologból csak annyi áll, hogy a latin a jelzőt (nemcsak az »*adiectivumot*«) a jelzettől gyakran elválasztja: a költő, természetesen, gyakrabban mint a prózairó. A mi az utolsó formulát illeti, tessék megoldvasni, a mit erről írtam a M. Nyelvérben.

123. v. »*Quae sint ea numina divom?*« — Itt megint szeget üt az ember fejébe Peerlkamp *coniecturája*: *Quem signent numina divom?*« Hiszen Ladewig szerint az őszöveg szavai éppen azt teszik — *euphemistice*. Nem tudom, mikép állíthatni ilyest a Peerlkamp szavai után: »*Equidem valde*

²²⁾ A *locusok* — teljesebben mint akárhol — ezek: *Uxor tibi ducenda est Pamphile, hodie, inquit: para.* (Ter. Andr. 1, 5, 20.) — *Animo virili praesentique ut sis, para.* (Id. Phorm. 5, 9, 64.) — *Quid tererem, cui pararem interrogavit.* (Quinct. Decl. 17, 4.) — *Quaesivit quid tererem, cui pararem.* (Id. ib. 17, 5.) *At Romani . . . festinare, parare, alius alium hortari.* (Sall. Cat. 6.) — *Contra haec oppidani festinare, parare.* (Id. Jug. 76.) — *Pariter oppidani agere, oppugnare, aut parare omnibus locis.* (Id. ib. 60.) — *Dum Romani parant, consultantque.* (Liv. 21, 7. Némely editio, szerint: »*Dum eo Romani etc.*«) — *Tantum iussis ad iter parare.* (Liv. 42, 53.) — Mindezekben természetesebbnek látom, hogy kihagyott *accusativusokat* vegyünk fel, mintsem azt, hogy *paro aut is togye: készíték, meg azt is: készülök v. készülődöm.*

dubito, an Latinus poeta significaturus quatenam sit oraculi sententia vel voluntas deorum, hoc unquam esset expressurus, quae sint ea numina deorum.« Könnyű volna megmutatni, mily sánta ez az okoskodás, melylyel Heyne s valamennyien utána a Servius interpretatioját: »Numina divom. Pro oraculis posuit, etc.« igazolni törekszenek; hanem ezt a mütételt az olvasóra hagyom. Mert hát hiába! ama plausibilis emendatioa minden kézirati segély hiányzik.

124—125. v. Az interpresek a *canebant* és *taciti* közt ellenmondást látván, mindenképp ki akarják egyenlítani s Burm. elégnék látja a *tacitus colloquitur* (Just.), *tacitus edocet* (Id.), *tacitum dicere* (Mart.), *tacitus quaerens* (Id.) helyeket hozni fel bizonságul, hogy ama két szót lehet együtt és egyszerre használni. Csakhogy ezek a miénkkel nem parallel helyek, mert a *taciti*-nek a *canebant*-tal semmi köze. Kár volt Servium corrigálni, mert interpretatioja: »Multi, bis intelligendum, id est, multi videbant taciti, multi etiam dicebant; ne sit contrarium tacite dicebant,« egészen helyes. De nem helyes ám a mivel Burm. hibáját tetézi H., s utána a többiek, hogy »*canebant* = vaticinabantur, divinabant« s még helytelenebb, a mit Forb. hoz fel érv gyanánt: »quia vates vinceta non soluta oratione utebantur.« Hiszen, nem »jóslók«-ról szól Sinon, hanem a tömegről, a népről, a közönségről; nem is jóslatokat »csináltat« Sinon, hanem »artificis scelus«: mintha »mondogatná nekik, hogy Ulysses mesterkedik valamiben.« Mert hogy *canere* és frequentativuma *cantare* sok, többek közt a csupa mondogatást jeleli, még pedig a »rejtélyes«-nek, »intő«-nek, »jósló«-nak minden legkisebb árnyalata nélkül, bizonyítja egyenesen a Klotz idézte hely: »Quod quidem genus (*similitudinum*) a quibusdam declamatoribus maxime licentia corruptum est, nam et falsis utuntur: nec illa iis, quibus tandem similia videri volunt, applicant, quorum utrumque in iis est, quae me juvent ubique cantari solebant, *Magnorum fluminum navigabiles fontes sunt, et, Generosioris arboris statim planta cum fructu est.*« (Quinct. 8, 3). Hosszason kellett idéznem, hogy egészen tisztába hozhassam a dolgot, német és magyar commentatorokkal szemben.

126. v. »*tectus* = álnokul.« Ver. O nem! csak titko-

lódzva. — »*bis quinque*: két hétig, mivel *quinque dies* a rómaiaknál általában egy hetet tett « Sz., ki jól tette volna, ha, mielőtt átveszi Weidnertől, utána jár, vajon igaz-e? A rómaiaknál hét (Woche) nem lévén, nem is állhatott 5 nappól. Litterae patientissimae sunt.

130. v. »*timebat*: itt a plusquamperfectumnak kellene állani, ámde a költők kerültek ezen alakot nehézkossága miatt.« Weidn. — Szén. Csak olyan igaz ez, mint a római »hét.« A maguk féltése még akkor is tartott, mikor elnézték, hogy elűssék a port Sinon-on.

131. v. »*conversa tulere* = *patiebantur.*« (W. — Sz. 52). Dum vitant vitia, in contraria currunt. Csaknem oly rossz ez, mint a többinél az, hogy: *conversa tulere* = *converterunt*. Mind a két igének megvan saját jelentősége, és bámulok rajta, hogy Veressen kívül egy comm. sem véteti észre a 130—131. versben oly világosan kifejezett szép gondolatot, valódi *sententiát*: »Mindnyájoknak kő esett le a szivéről (*tulere*), midőn (látták, hogy) a baj, melytől mindenik magát féltette, egy szerencsétlennek háramlott a nyakába.«

134. v. »*vincula rumpere*: elszakítani, elhárítani.« Sz. — Tanítvány vagy oly tanító is, a ki netalán elégnék tartaná Sz. kiadását használni forrásnak, bámulni fog, miért magyarázzák azt neki, a mit ő úgy is tud. Ezeknek szükséges megmondani, hogy Servius itt bogot kötött. »Atqui solutae sunt hostiae: — írja — nam piaculum est, in sacrificio aliquid esse religatum.« Azonban ő maga — vagy más valaki, a ki az ő jegyzetét megtoldotta — megoldja ezzel: »*consuetudo illa . . . erat in ipso tempore sacrificiorum: ante enim ligari et Juvenalis XII. 5. docet.*« Cerda pedig figyelget: »Ne puta, Sinonem fuisse iam cinctum vittis; tantum dixit, eas parari, sicut et molam Igitur rupit vincula, quibus ligatus erat in custodia.« Ladewig csak a bogot tartja szemé előtt, s a to-

⁵² Jegyzete folytában az idézetet (Ov. Met. 13, 460): »scilicet aut ulli servire Polyxena ferrem,« úgy fordítja Szén., hogy nem tudni az eredetit értette-e félre, vagy a Weidn. német fordítmányát: »müsse mich zum Slavendienste verstoßen.« Sz. így adja: »hogy rabszolgai munká legyen, nem bánám.« Az ember alig hisz a szemének, mikor ol yassa!

vábbiakra nem ügyelve mondja, hogy *vincula ruri* szavakat nem kell tulajdonképpeni jelentésükben venni, hanem együtt teszik csak azt, hogy: »elszöktem. v. elillantam.« Látnivaló, hogy ez a végkövetkezmény az itt adott előzmények nélkül értetlen. Weidner jegyzetéből nem lehet kivenni, hogy melyik véleményt tartja; azért ragaszkodik Sz. Ladewighez.

136. v. »*Delitui dum vela darent, si forte dedissent.*« E vers constructioját már szellőztettem a 94. v. alkalmával; mindazáltal itt is szükség hozzája, vagy inkább Weidnerhez, szólnunk. Ő ugyanis azt állítja, hogy így kell pontozni Heyneval: »*Delitui dum vela, darent si forte, dedissent.*« »Mert különben«, írja, »az a »merkwürdigé« gondolat jöne ki belőle, hogy Sinon, ha a görögök eltalálnak menni, várakozik míg elmennek. És ez, »Unsin« lenne.« A biz' a, de nem a jön ki belőle, mint az idézett helyen, azt hiszem, elég világosan kimutattam. Itt csak annyit, hogy Wagner a vers rhytmusát féltette, (»Mutata ab Heynio distinctione id efficitur, ut numeros habeamus non satis elegantes«) min azonban sem Peerlkamp, sem Weidner nem akadnak fel; holott én azt állítom, hogy nem versben, de prózában is kiállhatatlan darabosságot idézne elő. Füle válogatja persze. Weidner csak észszel igazítja a dolgot, s imigy accentuálva:

— u u — | — u u || u — — u u | u u u, gyönyörködik benne,

milyen szép! Sz. csak rövid és indokolatlan kivonatát adja W. jegyzetének.

140. v. *Quod te per superos etc.* — A *quod* particulát a nyelvészek, (grammaticusok, lexicographusok és commentatorok egyaránt), coniunctio causalisnak állítják. Pedig közelebbről vizsgálva kiderül, hogy nemcsak *causalis*-nak általában nem tarthatni: de nem is coniunctio tulajdonképpen, hanem olykor coniunctio szerepét játszó valódi pronomen relativum⁵¹⁾. A különbség fontos, mert oly helyek magyarázata,

⁵¹⁾ Milykép szolgálhat pronomen coniunctio gyanánt, könnyű megérteni, ha meggondoljuk, hogy a pronomen relativum tízeset működése éppen a mondatok kapcsolása. V. ö. p. o. »Gyakran ártam neked jó tanácsot.«
 es t. { melyet nem követted. Ime a kettő közt csak egy kis árnyalati különbség van. Még a mutató névmás is tesz coniunctioi szolgálatot, mint a magyarázó: »azaz« tanúsítja.

melyekben *quod* van, ahhoz képest üt ki egy vagy másképpen. Jelesen az e versbeli *quod*-ot Servius óta minden commentator »propter *quod*«-dal interpretálja. Közönyösebb sőt hidegebb módon nem változtathatná elbeszélését Sinon kérelmére, mint éppen az »azért«-tal⁵²⁾. Azért hát biz' én nem is hiszem, hogy azt jelentse, hogy, kivált itt, *caus. coni.* legyen a *quod*. Ebből következik, hogy mint relativumot, természetesen, a correlativumával *id*-del vagy *illud*-dal (*quod te oro, [illud est] miserere etc.*) kell kiegészíteni, nem pedig az egészen idegen és önkényesen kapott *propter*-rel. »*A mire kérelek, uram, (az), könyörülj rajtam*« sat. A felhozott és hozható parallel helyekben, mindenütt kulesot ad az *id*-del való egészítés a helyes értelmezésre, a mi bizony nem az »*a miért*« vagy *azért*. Lehet azonban a *quod*-nak ez az értelme is, és nevezetes az, hogy az ily, de kétségtelen, esetekben a *quod*-dal viszonyban álló ige: *esse*. Szolgáljanak tanúságnak a Klotz példái: *Ne causae quid sit, quod te quisquam quaerit* (Plaut. Aul. 1, 2, 14.) — *Quod te, Aesculapi, ne quid sit huius, oro* (Ter. Hec. 3, 3, 3). — *Nihil est, quod moveremur diutius* (Ter. Heaut. 4, 3, 6.) — *Tibi est quod gratuler* (Cic. Att. 16, 5). — *In viam, quod te des hoc tempore, nihil est* (Cic. Fam. 14, 12.) — *Hoc est, quod ad vos venio* (Plaut. Stich. 1, 2, 70.) — *Non est quod multa loquamur* (Hor. Epp. 2, 1, 30.) — *Est quod referam ad consilium* (Liv. 30, 31.)

142. sq. v. »*Per siqua est, . . . fides: attractio inversa*, e h. per fidem si qua est«, írja Sz. Ladewig után, valamint a más két magyar comm. is. Nem tudom mi az az *inversa attractio*; mi több, nem látok semmi *attractio*-t⁵³⁾. Ennek a görög idiotismusnak szabatos értelmezése az, hogy az ante-

⁵²⁾ Cerda nagyon jól festi a helyzet változását: »*Convertens (Sinon) se ad Priamum, excitat maiores affectus: oro te, inquit, per superos, per Numina veri conscia etc.*« Lehetetlen, hogy Cerda »*propter*«-rel egészítette volna ki a *quod*-ot.

⁵³⁾ Vagy tán azért nevezik »*inversa*«-nak, mivel n i n e s? Ugyde, mikor n i n e s meleg, ezt az állapotot nem hívják »*visszás melegnek*« »*Visszás (inversa) attractio*« a lenne, ha a relativum szabná magát az antecelesse casusához, mint lenne p. o. ebben: »*urbs, quae statuo, vestra est.*« De erro nincs példa a classica literatúrában.

cedens nem regens verbumához, hanem a relativumához szabja magát casusára nézve, mint: »urbem, quam statuo, vestra est«, e helyett: »urbs, quam statuo, vestra, est.« De itt nincs relativum, tehát »attractio« sincs. A kérdéses constructio-t kétképp magyarázhatni. Vagy úgy, hogy a per accusativusa képét mondat viselje: per (si qua est fides) oro te; vagy úgy, hogy pronomennel pótoljuk a hiányzó accusativust, és a »si qua est etc.« interjectának vesszük: per, — si qua est fides — illam oro te. Az első mód oly nehézkes, hogy pártolóra alig fog akadni ⁵⁷⁾. A másik pedig természetesebb, nem is jár annyi assumptioval és helyébből való kiforgatással, mint a feljebb idézett Forbiger — Ladewig — Szénássyféle. Másfelől ebben is szintugy mint az enyimben, interjectának kell lenni, mi több, pronomennel pótolni a feltételt, hogy értelmes legyen: per fidem — si qua talis v. illa est etc. — oro te.

145. v. »His lacrimis abl. könnyeinek következtében.« Th. — Sz. megleckézi érte: »h. lacrimis csak dativus lehet és semmi esetre ablativus, mint ezt Ladewig után Th. is hiszi. Sinon ugyan is életét csak színlelt könnyeinek köszönheti. Méltán, de hibásan. Elsőben, mert Ladewig ebben a dologban ártatlan, és Heyne interpretálja így: »propter has lacrimas. Quod vulgare esset ipsi cum lacrimis haec narranti.« Másodszor, a Sz. (igazabban Weidner) »ugyanis«-sa nem ér egy fakovát. Mert hiszen úgy is »könnyeinek köszönhetette volna életét« Sinon, ha »k ö n n y e i k ö v e t k e z t é b e n« adták volna neki a trójaiak. Az hát nem érv a dativus mellett. Hanem érv ám az, hogy a damus imperiose követel dativust; meg az, hogy lacrimis csak instr. abl. lehetne, s ez esetben azt tenné, hogy a trójaiak könnyezve adták meg az életet az árulónak. Th. nem értette Heynét, a ki egy szóval sem állítja, hogy his lacrimis ablativus.

Azon versben az ultro felett kétfelé ágaznak a vélemények. Servius és utána Weidner »azon felül«, »és még . . . is« értelemben veszik; Heyne pedig »libenter promptoque animo«

⁵⁷⁾ Részemről azt, hogy Ribbeck a commákat kihagyva, így adja: »per si qua est quae restet adhuc mortalibus usquam intemera fides non tudom más okból vagy felfogásból magyarázni magamnak.

jelentést ad neki. De mi joggal? Azzal, azt mondja Wagner, hogy: »a ki ingyen tesz valamit, az nem kérve és kényszerítve tesz; tehát önkint tesz; a ki önkint tesz, az szívesen tesz; tehát ultro = szívesen« (Quaest. Virg. XXVII). Olyan mint: »A sódor-evés okozza az ivást, az ivás eloltja a szomjúságot; tehát a sódor-evés eloltja a szomjúságot.« A mely ügyet így védnek, el kell hogy vesszen ⁵⁸⁾. Ladewig eleinte mellette volt; de Weidnertől kalauzolva, megtért. Th. és Sz. Serviussal tartanak; Veress az ő Ladewiggel. Igazi jelentését a 193. vers alkalmával fogom kifejteni, midőn jobban elkészíthetem reá olvasómat.

A 146. versben atque helyett utque van nyomva a Th. kiadásában. Nem az ő hibája; de az övé az, a mit a primus-ról jegyzetében mond, t. i. »magyarban is első.« Deákos magyarsággal, igen is!

147. v. »amicis: jó indulatu, leereszkedő.« Sz. Nem biz a, hanem szíves, nyájas, vagy éppen szó szerint barátságos. A »vincta« hosszas tanakodásra ad alkalmat Weidnernek, »vajon miféle kötelekek vagy vasak lehettek azok, a melyekben Sinont hozták a király elé a pásztorok? vajon a görög fogságból maradtak-e rajta, vagy a pásztorok kötözték meg?« A nagy tudomány nem hagyja észrevenni a jámbor tanárnak, hogy ez a kérdés reánk nézve (»woher wissen wir?«) teljességgel nem is támadhat; mivel »mi tudjuk,« hogy a Sinon fogsága a görögöknél csak hazugság volt. Szénássynak ez úttal több esze volt, mint mesterének s elhallgatja az egész dolgot. Vajha többször tette volna: jelesen mindjárt az alább következő 156. v. alkalmával.

⁵⁸⁾ Nem torzítottam. Bizonyossággal itt az eredeti: »Utro quum est i. q. repulsum proprie dictum a veteribus videtur de hoste ex ulteriore loco veniente et bellum inferente; hinc ultro petere aliquem . . . et similia . . . Hinc omnino ultro de eo, qui non lacessitus, non provocatus, non rogatus aliquid facit . . . Heynius explicat libenter, facili promptoque animo; recte ni fallor, sed quaeritur, quomodo ultro in hanc significationem abire potuit? Nempe quod hic Troiani faciunt, faciunt lacrimis Sinonis commoti; at ultro quod facimus, facimus non commoti, non impulsu ab alio. Sed quod non impulsu, non rogati facimus, id sane facimus libenter fortasse promptoque animo.«

148. v. »Hinc, posthac.« Th. — »ezentúl« Ver. — »innen-től fogva« Sz. — »Mostantól fogva,« ez az igazi.

149. v. »Noster eris, hisz' a miénk lesz el.« Th. Az a »hisz« fület és érzéket bánt. Nem is »okadó,« nincs is szükség az okadásra.

155. v. »ensis költői szó.« Azt állítják Forcellini és Thewrewk. Hát Quintilianus mit állít? F. »Sunt autem alia huius naturae, ut idem pluribus vocibus declarant, ita ut nihil significationis, quo potius utaris, intersit: ut *ensis* et *gladius*.« Qu. rhetoricat, nem poeticat irt. Tanítsunk igazságot! És ezt is, ha lehet, olyat, a melyet a »magna utilitas« és nem csupán a »summa difficultas« ajánl. Ha ezt meggondolja Weidner, nem nyügölgdik azzal, hogy a 156. versbeli *gessi* perfectumot igazolja. Sinon t. i. a ki a 134. versben a fogságból megszökött, és így az áldozó oltárhoz vive nem volt, itt már *visoli* (*gessit*) a *vitta*-kat, melyeket csak az oltár előtt szoktak az áldozat feje körül kötni. »*Gessi*«, írja W. mert: »a mi valakinek bizonyosan szánva van, azt lehet úgy jelelni, mintha már némiképp megtörtént volna.« Igen biz' azt, ha egy a vesztélyből igazán menekült ember első rémüldéséből még jól ki nem ocsudva mondaná. De midőn ezt a hazug Sinon teszi, a ki látva, hogy elébbi ámitásaival eláltatta, most már vérszemre kapva, egy merész rhetoricai figurát kez-káztat, melylyel elérzékenyült hallgatóit még inkább elbolondítsa, akkor nem vállalkozunk arra, hogy újabb ámitását s ennek kifejezését nyelvtanilag helyesnek bizonyítsuk. A commentatort éppen úgy elragadta képzelődése, mint a trójaiakat; de ezt a szegény tanítvány nem tudja s ama hamis elemzést merő igazságnak fogja tartani. És jegyezzük meg, azon Weidner mivel ezt, a ki feljebb a »si forte dedissent«-et oly kérlelhetetlenül kárhoztatja. Mindezeket Sz. nem veszi észre, és híven követi mesterét hallucinatioiban, valamint idézi utána parallelus locusnak a Sallust. Jugurthájából (31, 1.) ezt: »Multa me dehortantur a vobis, Quirites, ni studium reipublicae omnia superet;« mi, a mint világosan látni, »illi causae maxime est alienum.«

160. v. »promissis (abl.) maneat . . . A rendes kitétel stare promissis, s z a v á t á l l a n i.« Th. — A 88—89 versre

a feljebb mondottakra hivatkozva, itt is azt állítom, hogy *promissis* akár *maneo*-val, akár *sto*-val dativus. A magyar is mondja: »s z a v á n a k á l l,« miről a M. Ny. Szótára úgy nyilatkozik, hogy: »latinos«; tehát *dictis stare*-ban a *dictis*-t dativusnak tartották a szótárírók. Görögül is dativust használnak: *ἐπιείρως τοῖς ἀσπίεσσι*; mi persze semmit sem bizonyít. Ablativus ellenben *auxiliis* ²⁹⁾ a 163. versben, csakhogy nem abban az értelemben, a miképp Heyne igazítja, kétszerezsen, a Virgilius latinságát: »*auxiliis stetit* = in auxilio posita fuit«; hanem abban, hogy a »görögök reménye s bizalma a Pallas segélyével állott« (vagy hanyatlott); mint a »civilis standum exercitu esse« Liv. 7.25., és »nunc fama rerum standum est« = ez úttal a *hanyományjal* kell maradnunk, *annál meg* kell állanunk, (mert tovább nem mehetünk az igazat fürkésző úton.) Id. 7, 6.

164. v. »sed. enim A conjunctio adversativa a fő gondolatot vezeti, a causalis a mellék gondolatot, vagy is *sed* tartozik a főmondathoz, *enim* a mellékmondathoz. Értelme ugyanis ez: *sed lapsa est spes Danaum, Diomedes enim et Ulixes Minervam offenderant.* Ezt a körmönfont elemzést, melyben Th. és Ver. Ladewiget (és ez Forbigert) követik, megezáfoltam már az Aen. 1, 19. v. alkalmával Veress elle-

²⁹⁾ A *sto*-tól közvetlenül származó *stabilis*-t is hol dativus, hol ablativus határozó kíséri. Dat. ebben: »U locus sine portu navibus non potest esse tutus: sic animus sine fide stabilis amicis non potest esse,« (Cic. Inv. 1, 30, 47.) Abl. ellenben a következőben: »Excidere etiam saevientes quidam (elephanti) in flumen; sed pondere ipso *stabilo*, delectis rectoribus, quaerendis pedentim vadibus, in terram evasero.« (Liv. 21, 28.) A két példa összehasonlításból kitetszik, mily kényes dolog a parall. locusokkal való bizonyítás. Hiszen világos, hogy *amicis* dativus voltából nem következik, hogy *pondere* is tán dativusban kellene hogy legyen. De biz' ennek az ablativusából sem állíthatni, hogy hát *amicis* is ablativus. — A szövegbeli *auxilio stare* szólamról helytelenül állítja Th. hogy költői, mire Heyne szavai: »*stetit pro vulgari posita fuit ins*, álltak alkalmat. Az *aux. stare* színtoly prózai, mint az *opinionem, civilis exercitu, fama, foedere est. stare*. Még nagyobb hiba az *ita* oda tolni bitangul, mert a praepositio a caepaez ablativusnak más értelmezészetet ad. V. 5. »eo *stabitur consilio*« (Liv. 7, 35.) és »*stetit in eadem sententia*« (Id. 44.). Az utóbbi határozót dativussal felcserélhetni, de ablativussal nem.

nében. Azont teszi Weidner is, a ki itt hosszszason mutogatja, hogy *sed enim* particulákat nem kell egymástól elválasztani⁶⁰⁾; holott az 1, 19. versbelit éppen úgy construálja, mint Ladewig. Sz. mind a két alkalommal »iurat in verba magistri⁶¹⁾).

172. v. »arsere: az ilyen asyndeton a prózában nem használtatik, hanem mindig *cum* és indicativus, vagy *et*, *ac*, *atque* szokott állani.« Sz. — Weidner jegyzete ez, rosszul és érthetetlenül fordítva. Az ember nem tudja minő esetben van vagy nincs asyndeton, és *vix*-ben keresi az okát. Az eredeti tisztább valamivel: »Das neue Ereigniss wird immer mit *cum* etc. . . . eingeführt.« A tanusító példákban azonban nincs semmi nyoma a »*vix*«-nek. A nélkül pedig az egész dolog szófia beszéd. Mert: »Ita solus potitur imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata« (Liv. 1, 7, 3). Első nyitásra. Az infinitivus historicusok pedig rendszerint copula nélkül következnek egymás után.

178. v. »*numenque reducant*.« Mondhatnám, hogy — könnyen érthető metaphorával szólva — »plus quam in acie sanguinis ac caedis factum« a »numen« ügyében. És mind csak azért, hogy némely commentator szörnyen iszonyodik a *numen*-nek concret, személy jelentő értelmétől, s minden alkalmat felhasznál, hogy abstract (=batalom) jelentését érvényesítse. Ezért kész az »isteni a k a r a t o t (a mint nevezik) hajóra ültetni, Argosba vinni s onnan ismét Trójába visszahajókáztatni«, mint Ladewig s utána Th. tesznek. Hisz' ez a nonsens elég volna a ferde felfogás megegyezésére s nem volt miért oly nehézkes apparatusal szállani síkra, a milyen-

⁶⁰⁾ »Die Partikeln *sed enim* gehören zusammen und können von einander nicht getrennt werden . . . Es wäre unerhört, wollte man *sed* mit dem Haupt- und einem mit dem Nebensatze verbinden = *sed* finxit spes Danaum, Diomedes enim et Ulixes Dianam offenderat.« Rendes hogy ez 1. 19-re hivatkozik; ott pedig egyebet beszél Weidner.

⁶¹⁾ Oly *fidus* Achatész Sz. a mestereinek, hogy eshetőleg a jegyzeteikbeli nyomdahiábákat is lemásolja. Ilyes gyalogság történt a Livius II. könyve kiadásában. T. i. Frey eredeti jegyzetében ugyanis *ferula* helyett *feruca* állván, ezt a pesti kiadásban is éppen úgy olvassuk. Vagy Dr. Ring szerint: »a pesti szedő is ugyanazon hibát ejtette, mely Frey magyarázatában is előfordul.« — Szegény szedő!

nel Weidner küzd, s a melyet Sz. magyar színekkel látott el. A csatát megszemlélhetni az illető helyeken — kíváncsiságból⁶²⁾. Az »isten« vagy »isten képe« értelem ugyanis nyelbeüti az egész dolgot, és a Sinon rögtönzött hazugságaiban nem kell annyi következetességet keresni, mint Ciceronak egy asztalnál irt oratiojában. Elég, ha nem mondott valami oly bolondot, mi még a már elámitott trójaiak gyanuját is felkelthette volna.

179. v. »*quod avehere*, Sinon állítása, azért a jelentő mód.« Ver. A jegyzet merőben szükségtelen s rosszul van kifejezve. Magyar úgy olvassa, hogy »Sinonra« veti az accentust, s úgy a jegyzet azt teszi, hogy azért van *avehere* indicativusban, mivel nem más, hanem éppen Sinon mondja. Helyesebben: »Sinon *directe* beszéli az eseményt, azért a jelentő mód.« Nem való ellenben, a mit a 180. versre jegyez Ver. t. i. »*quod* = hogyha.« Rossz és nem teszi jobba az a pótlék, melylyel a következő mondatot akarja bevezettetni: »ez azért történt, hogy, sat.« Ez az erőltetett magyarázat a Ladewigé, a ki, ha igen okos nem akar lenni, tudhatja vala, hogy »*quod*« egyszerű relativuma a »*nunc*«-nak. Nem is rejlik semmi causalitas benne, és a következővel *nunc* eszközli a kapcsolatot. Értelme csak ez: »és most, *miután* haza mentek, abban járnak, hogy új erővel visszajőjenek sat.« Weidner és Sz. is utána a Ladewig hamis nyomán járnak. Nem ismétlem érveimet ellenök, csak azt jegyzem meg, hogy a náluk idézett példa: »*Quod vero securi percussisset filium, privasse se etiam videtur multis voluptatibus*« (Cic. Fin. 1, 23.) nem vág ide. Elsőben hamisan van idézve, mert az eredeti így van: »*quod vero securi filium percusserit, pri-*

⁶²⁾ Egy magdulatot még is meg kell említenem belőle. Weidner azt mondja, hogy »azt az isteni akarat hajózása féle absurdumot csak úgy lehetne elonyéztetni, ha a 179. verset a mostani helyéről áttengők a 183. és 184. vers közé. Erre, »köszönöm zsidó hogy megtanítottál« gondolja magában a megleckézett Ladewig és korábbi véleményével maradva, újabb kiadásában átköltözteti az ajánlott helyre a kérdésszerű verset. Így verik meg saját fegyverével az improvidus ellenséget. Hanem hogy csupa taktikai okok elégségesek-e a bevett szövegen való erőszak-tételre, az más kérdés, mire a józan kritika »nem«-mel fog felelni.

vasso sat.* Indicativus vagy coniunctivus, nagy különbség! Másodszor, más az elbeszélés, mint Virgiliusnál; más az okoskodás, mint Ciceronál. Harmadszor, itt nincs *quod*-nak correlativuma, mint amott, hanem magának kell eszközölni a kapcsolatot; causalis ereje van, és így kell fordítani: »a z z a l, h o g y megölette a fiát, magát is megfosztotta sat.* Ha Virg. helyét így kezdenők fordítani: »és most a z é r t, h o g y haza mentek sat.* világos nonsens lenne.

182. v. »digerit omina = beosztja az előjeleket azaz megmondja az omina által parancsolt rendet, mely szerint minden történendő.« Th. Ladew. nyomán. »Dehogy, azt nem teszi,« szól ellene Weidner, hanem »digerit = auslegén, deutén« (*interpretari, augurari, fejtegetni, értelmezni* Sz.) Aztán ezáfolatát azon kezdi, hogy magát hozza galibába, midőn Ov. Met. 12, 21. versében a *digerit*-et úgy értelmezi, hogy interpretando singulis annis singulas aves adsignat.* Ha ez nem beosztás, mi legyen az? »Jaj, de Virgilnél nincs részletezve a beosztás veti ellenbe W., »tehát ott nem is teszi azt a *digerit*.« Csak oly észelösködés az ilyen, mintha az Aen. 1, 194. és 197. verseibeli »partitur«-ról és »dividit«-ről azt állítanók, hogy nem tesznek o s z t á s -t, mert nem részletezi a költő, melyik hajó legénységének melyik szarvast és hány esatlós bort juttatott hozzája!

185. v. »Hanc tamen = et eam tamen immensam.« — Weidner után Sz. megeseonkítva. És éppen azt hagyta ki belőle, a mi számot ad, hogy miért írta W. ezt a jegyzetet, mely mint látnivaló, semmit sem magyaráz, sem nem világosít. A dolog így áll. Peerlkamp megbotránkozik a két »hanc«-on, a 183. és 185. versben. »Non pulchre repetitur«, írja, és: »Virgilius hoc variis modis evitare potuisset.« W. hát védelmére kél a költőnek, s az idézett »annyi mint«-tal azt akarja kimutatni, hogy a második *hanc* »lényegesen különbözik a 183. versbelitől, s ez a különbség az ismétlést legalább tűrhetővé teszi.« A jegyzetet hát vagy egészen kellett volna adni, vagy, helyesebben, éppen nem. Mert egy az, hogy a P. »non pulchre«-ja csak egyéni ízlés dolga, más

aestheticus sem előtte, sem utána nem vette számba ⁶³⁾. Más az, hogy, ha volna is némi különbség a két *hanc* (constructio) közt, az az ismétlés követelt kellemetlenségét, mi csak a h a n g b a n lehetne, tűrhetőbbé nem teszi. De nincs is ott egy mákszemnyi különbség is; mert hiszen egy *hanc* sin es, a melyet »eam«-mal ne lehetne magyarázni, ha úgy tetszenék. Végre, a constructio magyarázatát merőben el is vettette W. A vers értelme ez: »Hanc molem (quamvis) immensam attollere iussit Calchas. Az »immensam« t. i. appositionalis jelző s a »tamen« az »attollere«-hez tartozik, nem pedig »quidem« képiben W. szerint a »hanc« hoz. Így jár az ember, ha mindent utána ír derűre borura, bármely tekintélynek is.

A 18°. versbeli plusquamperfectum: »voluissent« és a 192. v.-beli *ascendisset* tökélyes hasonmásai a 94. és 136. versben megtámadtaknak. Ezeket is éppen úgy meg lehetne: mert hiszen mikor Sinon beszéli, még egyik eselekvény sem történt meg. Sed nugae haec, ott mint itt.

190. v. »di. A latinnyelv az ő jó korában aligha ismerete az ii, iis, dii, diis alakokat, hanem csak ezeket: ei, eis, dei, deis, vagy a két i-nek egybeolvadásából származottakat: i, is, di, dis.« Th. Ehhez a nagyon is problmaticus állításhoz sok szó férne. De minthogy messze vinne, legyen elég jelen célunkhoz képest — annyit mondani, hogy tanítványra nézve merőben szükségtelen. Jobb lett volna a helyett közölni a Ladew. jegyzetét: »A régiiek azt hitték, hogy elhárítják magukról a rossz omeneket az által, hogy az ellenfél fejére kívánják.«

A 193. versbeli »ultra«-val ismét bajban vannak a commentatorok. Hogy itt az »önkint« nem járja, abban mindnyáján megegyeznek; de hogy a másik jelentését a »túl«-t

⁶³⁾ Vajon megbotránkozott-e valaha valaki Homerus hasouló ismétlésén? Pl. ott van mindjárt (Il. 1, 610. sq.):

ἔνθα πάρος ποιεῖθ' ὅτε μιν γλυκὺς ὕπνος ἐκάνει

ἔνθα καθεῖθ' ἀναβὰς παρὰ δὲ χρυσέθρονος Ἥρη.

De lehet ám a ki ezertől. A mi a Virg. helyet illeti, a két *hanc* ha — posito — nem szép is, de jellemző lehet. »Rogaverat Priamus quo molem hanc statuere? bis nunc satisfaci« (Corda). T. i. Sinon, hogy szolgálatra annál készebbnek mutatkozzék, egy helyett kettőt is felül a királynak.

miképp alkalmazták, az iránt nagyon elágaznak a vélemények. Megérthették volna Servius egyszerű interpretációjával: — »ultra = statim, mox.« De a »mox« elragadta a képzelődésöket, s egyik a rómaiak (mint a trójaiak unokái: Ladew.) macedoniai háboruján, a másik a persák támadásain (Weidner — Szén.) jártatja az esztét. Csak a nem jutott eszökbe, hogy számos esetben *ultra* = vicissim, vice versa, (franciául *à son, leur sat. tour*). Pedig erre az »ultra citroque« szólam könnyen reávihette volna ⁶⁴). Elég, hogy a szóban forgó helyen éppen az az értelme. Nincs ellenben semmi az »át«-nak: »ultra át« Th. — »ultra, eredeti helyi értelmében »át.« Veress.

199.—233. v. »Az itt leírt prodigium allegorikai jelentése ez sat.« Szén. A többi elengedem mind neki, mind Weidnernek, mert biz, az allegoriás magyarázatokban, megvalom, nem gyönyörködöm. Csak azt jegyzem meg, hogy most már tudja Sz., hogy Hyginust nem hitták »Hyginus«-nak. — Ezuttal ugyanis Weidnernél, honnan az idézetet másolta Sz., egészen ki van írva.

200. v. »inprovida accusativus praedicativus; inprovida turbat-ot egyetlen, megijeszt' szavunkkal fordíthatjuk.« Th. — Nem devalválánám annyira az »inprovida«-t. Éppen mivel nem rendes, hanem appositionalis (jobb mint »praedicativus«)

⁶⁴) Csak Forcellinánál van egy kis reámutatás. Nincs ellenben se itt, se Klotznál nyoma a negyedik jelentésének: hiába, hasztalan, melyre jeles példa a Liv. 21, 28-beli: »Galli, postquam ultra vim facere conati, pellebantur etc.« És így mindent összevéve négy jelentését nyomon lehet az *ultra*-nak: a) azontul, azon feljül; b) részéről én sat.; c) ingyen; d) hiába, hasztalan.

Most már a felj. 145. versre visszatekintve, megmondhatom, hogy az ottani *ultra* a második (b) rovatba tartozik. *Miserescimus ultra* = magunk is megsajnáljuk. Hisz' ez mindennapi kifejezés oly esetben, midőn valaki valakit bánt vagy büntet s im ennek elkeseredése utoljára részvétre bírja a bántó felet, s a részvét miatt a könnyűlé is szerénységiennek érzi magát. Mondja el ezt jobban Cicero (Inv. 1, 55, 106.): »(conquestione) demittitur animus hominum, et ad misericordiam comparatur; cum in alieno malo suam infirmitatem considerabit.« A szóban forgó *miserescimus* a Sinon »*miser* mihi«-jének (70. v.) felel meg és *miserescor* ex vi vocis a *miser* sum inchoativuma.

jelző, a kar vele valamit mondani a költő. Nekem a »si mens non laeva fuisset«-et juttatja eszembe, annál inkább, mivel »turbat« nem »ijesztés«-t, hanem zavarba hozás-t jelent.

207. v. »superant, fölmerednek. Th. »Megmered« tudom mit tesz, de »fölmered«-nek mi legyen az értelme, titok előtttem. Hogy *superat*-ot nem teszen, az bizonyos; hogy rútt szó, azt se tagadhatni.

A 207.—8. versekre emendatiokat javasol Peerlkamp. Meg sem említém, ha ezzel a példával is nem akarnám tárogatni azt az intésemet, hogy szoros kritika nélkül ne hódoljunk senki tekintélyének. Elsőbben megjegyzem, hogy Peerlk. a kéziratok segélyére igen ritkán szorul, mert az ő emendatiói rendszerint aesthetikai alapon nyugosznak. No már tisztelet, becsület az aesthetikának, magam is akárhány-szor veszem igénybe a szolgálatát; de mint alap, bizony nem egyszer hasonlít a homokhoz, — tellus patiens vomeris, Virgiliusként. Nevezetesen midőn azt akarjuk tanusítani, hogy ez s ez autor így vagy amúgy irt valamit, arra nem elegendő érv magában csak az, hogy így vagy amúgy szebb lett volna. A felvett tárgyban: »*superant*« (neutraliter), azt mondja editorunk, »*elegantius dictum, quam superant undas.*« Továbbá *fluctus* mellett »felesleges az *undas.*« Végre: *volumine* mellé igaz, hogy kell valami jelző, de a kigyók leírásában már egyszer meg volt (204. v.) az *immensis (orbibus)*. Tehát szókat és pontozatot változtatva imígy javasolja a helyet:

»Pectora quorum inter fluctus arrecta iubaeque sanguineae *superant*; *undans* pars cetera pontum pone legit, sinuatque in mille volumina {terga.«

Hogy Virgilius — a »mille volumina« kivételével, mely ellen, ha így látja, maga P. kikelt volna, azt hiszem — hát hogy a költő így ne írhatta volna, nem mondom; de hogy irta volna, csak úgy hinném el, ha realisabb érvek támogatnák.

»*Sinuat* = hullámozgatja.« Sz. Tán inkább kanyargatja.

212. v. »*exangues*« Th., Sz., Ribbeck. Másutt: »*exsanguis.*« Mi indíthatta Ribbecket az s kihagyására, nem tudom,

mert az ed. critica nincs most a kezemenél. De a mi kiadóink előtt egy kísértő elv lebeg: a tudomány színvonalán állani. Magában szép és dicséretes eszme; csak hogy alkalmazásában ahhoz a nőhöz hasonlítanak, a ki azt véli, hogy izléssel öltözni annyit tesz, mint mindig az utolsó divathoz alkalmazkodni. A ki nem olyan, ne vegye magára.

Ugyanott: »*agmine certo* = bizonyos vonulóban » sat. Th. és utal vissza a 68. vershez adott jegyzetére: »*agmen* tulajdonkép csak a vonuló, utban levő csapat. V. ö. Georg. 3, 423. *agmina caudae*. Aen. 5, 90. *agmine longo*.« — Olyan értelmezés, mint például ez volna: »*ignis* tulajdonképp csak indulat, vagy különösen szerelem. V. ö. Hor. Od. 1, 13, 8. *Quam lentis penitus macerer ignibus*. Virg. Aen. 4, 2. *coeco carpitur igni*.« *Agmen* tulajdonképp haladást, nyomulást, rohamot jelent, s átvitt értelme a nyomuló sereg. Éppen mint a magyarban tojás (*ovi partus*) és tojás (*ovum*). A 212. vers: *agmine certo* = biztos nyomulással, biztosan (egyenesen) haladva, nyomulva.

223. v. »*qualis mugitus*.« — Ladewig a feljebbi 178. v. alkalmával, mikor igaza volt Weidnernek, nem adta meg magát; itt pedig, a hol ez utóbbi hallucinál, kivette amatt a szép eszéből. Ama szokat kétségen kívül *tollit*-tal kell kiegészíteni: *Qualis mugitus taurus* (*tollit*), *cum saucius fugit* etc. Milyen erőltetlenül pótlódik itt az elébbi mondatból ismételt »*tollit*«, és mily kasziba beszéd az, hogy ezen esetben »itt is Laokoonnak kellene az alanynak lenni,« mint Sz. állítja Weidnerrel V. ö. az övékkel: »*qualis mugitus* (est), *cum taurus fugit* etc.⁶⁵⁾.

225. v. »*Effugiunt*« helyett Ladewig a Cod. Med. nyomán *diffugiunt*-ot vett fel. Ámde nincs oly példája az utóbbi compositumnak, mely a szétfutást, elszéledést, eloszlást vagy világosan vagy beléggondolhatólag ne jelentse; (Ladewig példái: *omnis campis diffugit arator*. Aen. 10, 804. — *Diffugere nives*. Hor. Od. 4, 7, 1. az utóbbi esetben vannak) — holott a két kigyó együtt tartott a Pallas tem-

⁶⁵⁾ Tisztán explicita már Cerda: »*Laocoon tulit clamores horrendos, ac tales, quales mugitus taurus, quum aras saucius fugit, excussa securi a cervico*.«

plomának. Ennyi elég lett volna a bevett olvasat megvédésére. De Weidner tovább és hinárba ment.

Azt írja ugyanis, Sz. tolmácsolása szerint, hogy »az idézett példákban valamely helyről való eltávozás . . . foglaltatik, míg itten egy *locus ad quem*-ről van szó, mely felé a két kigyó . . . siet.« E csak rontja az ügyet, mert a távozás eszméje *fugio*-ban magában és minden compositumában benne foglaltatik. Másfelől *diffugiunt* mellett is lehet a feljebbi értelmezés minden csorbitása nélkül *locus ad quem*. Pl. *Spiritus diffugit in auras*. Lucr. 3, 223. — (*Frumentarii*) *repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua praesidia*. Caes. Call. 8, 35. — *Galli . . . trepidi . . . in vicus suos passim diffugiunt*. Liv. 21, 28. — *Celtiberi . . . in proximas dilapsi silvas, inde domos diffugerunt*. Id. 28, 2. — Elég az hozzá, hogy W. — Sz. *optimam causam pessime defendebant*.

229. v. »*insinuat*« visszahatólag, »megszállja,« Veress. Reflexiv nem »visszahatólag« és »megszállja« transitiv, nem reflexiv. Az ilyes több mint következtetés, s a tanítványt nem kell bolondítani.

228 — 9. v. »*novus pavor*.« — Nem leltem commentatort, a ki figyelembe vette volna e szavakat. Cerda egyedül mond annyit, hogy: »*ad rem nunquam visam necessario sequitur . . . pavor, et hic novus ad novum spectaculum*.« Csak hogy a rémülés (*pavor*) kissé későn következik (*sequitur*) akkor, midőn mint a »*tum vero*« táhusítja, az esemény egészen lefolyt, s a cselekvő személyzet el is távozott a színpadról. A »*spectaculum*« hát már »*novum*« nem volt s a *pavor* a jelzőjét onnan nem vehette. Annál kevésbbé, mivel a Laokoon-jelenés okozta rémület már egyszer rajzolta volt: »*aliud multo magis tremendum pectora turbat*« (199. sq.). Mi okozhatta hát a »*novus pavor*«-t? A képzelődés, mely akkor kezdte szomorú játékát űzni, mikor a valódi eseménynek már vége volt. Midőn t. i. látják a trójaiak, hogy a kigyók Pallasnál húzódnak meg, akkor jut eszökbe, hogy »hisz' azok isteni bosszu eszközei voltak.« De eszökbe ötlött az is a képzelődés egész hatalmával, hogy ha csak azért, a miért megillette dardájával »*donum Minervae*«-t, már oly borzasztóan lakolt Laokoon, mi történt volna rajtok mindnyájokon, ha össze-

rombolják vala a szerencsétlen pap biztatására az egész alkotmányt? Tessék csak az így vetett világnál elolvasni még egyszer a 229—31. verset: »tum vero . . . interserit hastam«! Bizonyosan bámulni fogják azt a mély pszichologiai és magas költői vonást, mely ama pár sorban rejlik.

234. v. »moenia: a falak mögött fekvő legközelebbi része a városnak.« Ladew. s utána Th. és Ver. Nagyon tudósan van mondva⁶⁶⁾. — »Tenendum est . . . moenia esse locum ad muros.« (Heyne ad Aen. 9, 196, V. L.). Még tudósabban lenne Wagner szerint úgy adni elé, hogy »moenia a falak mögött a várost és épületeit, előttök erődítvényt jelent⁶⁷⁾. Kevesebb eruditioval, de több megfontolással azt hozhatjuk ki, hogy moenia általában szilárd épületeket, vulgo: házakat jelent, a melyek a lakóknak fegyveres ellenség ellen való védelmére alkalmasok. Akár állandó, akár ideiglenes helyen egy ily épület; akár rendes lakhely⁶⁸⁾, akár alkalmilag népesített; végre akár tüzetesen háborus célokra alkotott erősség, akár védelemre szükség idején alkalmas ház: mindezek semmi különbséget nem tettek a moenia nevezetre nézve, mely oly épületek többes számát, és annál fogva átvitt értelemben, mint arces is, magát a várost jeleli nem egyszer. Így mindjárt az alábbi 252. versben: »fusi per moenia Teucri« = f. per urbem T. Jelen alkalommal sem teszi hát a város kerítését (»Umfriedung« Weidn., »erőd« Szén.), mely miből álljon a falakon belől, nehéz képzelni, hanem csak a város épületeit. Nem különben elsikamlott a W. esze, midőn dividimus-nak lerombolás értelmet ad, s azért szükségesnek

⁶⁶⁾ Livius nem tudta ezt a műszót; különben nem élt volna azzal a körülírással, hogy: »caedo in proxima urbis facta« (2, 33.); hanem egyszerűen írja így; caedo in moenia facta.« III-ába! ha nem volt német philologus, a ki megtanítsa rá.

⁶⁷⁾ Moenia, ubi post muros commemorantur, videntur ipsam urbem cum aedificiis, . . . ubi ante muros, munimenta significare.« (Ad. Aen. 9, 186. V. L.) — Kérdhetők, mit jelent hát akkor, mikor in muris« emlegetik, mint: »cum paene aedificata in muris ab exercitu nostro moenia videntur« (Caes. Civ. 2, 18.)

⁶⁸⁾ Köztudomású dolog, hogy a középkorban a hatalmas családok háza, városon és vidéken, megannyi erődítvények (kastélyok) voltak.

tartja magyarázni, hogy a falnak csak egy részét »ontották le.« A murus-sal kapcsolatban igen is kapja ezt a jelentést, de csak úgy, hogy: dividimus muros = rést ontunk a falakon. Jobb ez, mint a hogy Sz. igazítja: »Á[t]törjük.«

235. v. »Rotarum lapsus egregie pro simplici, rotas, quae labentes dicuntur poetis, quando voluntur.« Heyne. Helyesebben, mint Weidner és Ladewig is másod ízben: Rotarum lapsus = rotas labentes. Nem »egregium« ez, hanem a latin nyelvben, versben és prózában gyakori ἀλλοιότης. — Mint magyarban: futó lovak = lófuttatás.

237. v. »intendunt. Inligant.« Serv. ⁶⁹⁾. Így utána valamenynyi commentator. Heyne még azzal is toldja, hogy: »exquisitus, quam illigant, innectunt.« Mintha bizony volna valami exquisitum abban, ha egy szónak kitekerik a nyakát! Azért nagyon örvendtettem, midőn láttam, hogy Ladew. az új kiadásában jobb útra tért. »Intendere«, írja, »tulajdonképi értelmében: meghúzni, megfeszíteni, van véve. Collo (abl.) nem a fa ló nyakára, hanem a vonczoló trójaiakra vonatkozik.« Az egyes szám nem baj, mert ott van mindjárt, 239. v. a manu. Attól sem lehet félni, hogy megfojlódjának a trójaiak; mert a tarisznyát »nyakba vetik⁷⁰⁾«, még se fojtott meg senkit. Így a hámat is, melylyel a gyalogszekeket vagy a hajót húzzák.

240. v. minans simpl. ad altitudinem ref. Nam, quae altitudine sua super cetera eminent, minari iis dicuntur.« Heyne rosszul indokolt paraphrasisa a Serv. jegyzetének: »Minans. Vel eminent.« Rossz, mert »minans urbi mediae« constructiora van alapítva, melyet maga H. repudial: melius

⁶⁹⁾ Parallel helynek Aen. 4, 596. v. idézi a scholiasta: intenditque locum sertis« = beaggatja a helyet viráglánczokkal. A parallelismus úgy lenne találó, ha ez állana: »intendunt locis sertis.« És még így se lenne az intendunt = kötöz, mert viráglánczot, mint bokrévét is, lehet kötözni, de vele nem lehet. Hanem hát a felaggatott guirlande-ok igenis megfeszülnek s a felfeszítés és akasztás rokonos eszmék. A lánczhid lánczáról egyaránt mondhatni, hogy fel van feszítve v. akasztva.

⁷⁰⁾ Ezt a szót nem említi a M. Ny. Sz. Pedig ezek: »nyakba-ütő« és »nyakba vető« megvannak benne. Hiányzik ott az alábbi »gyalogszekér« is.

iungitur: *illabitur urbi mediae, minans*; quam *minans mediae urbi, quod tenuius.* « Én is az elsővel tartok, de ez nem gátolja, hogy a *minans*-ban praegnansabb értelmet ne leljek, mint *eminens*, és a melyet Serv. is megemlít második alternatívájában: vel, *minans*, eventum aliquem malum ominans.» Kár volt ezt számba nem venni az interpretéseknek.

244. v. »*Immemores* nem ügyelvének t. i. az omenre.« Th., V., Sz. Ki kellett volna mutatni, mikép tegyen *immemor*, »nem ügyelő«-t. Nem is tesz' biz' a; hanem igen is jelenti *memini* nemesak azt, hogy »emlékezem«, hanem azt is, hogy »eszembe jut.« *Memento mori* = jusson eszedbe, hogy meg fogsz halni. A szóba vett hely értelme tehát: »eszünkbe sem jutva,« (hogy az a botlás [substitutit] valami omen lenne.) So klappt alles, mint a német mondja. Erre nem gondolt egy commentator is, valamint arra sem, hogy *substitutit*-nek a »sonitum arma dedere« adja az elakadás, botlás értelmét, a mi neki különben nem volna. — Végre: *coeci furore* = vakon neki böszülve. *Immemores* és *coeci* adverb. nominativusok. (»Appositionalis« Madw. »Adiectiva relativa absolute ponuntur.« Forbiger.)

246. v. »*fatis futuris*, tulajdonító« (dativus.) Ver., Weidn., Sz. E szerint: »Cassandra kitátotta a száját, hogy a jóslat, (vagy Sz. szerint: a végzet), mint a restekébe a sült galamb, belérepüljön.« Ily képet nemhogy az epicus Virgilius, de Terentius se rajzolt volna. Ovidiusnak idézni szokott parallel helye (Met. 15. 73. sq.): »*primus quoque talibus ora, docta quidem, solvit, sed non et credita, verbis*«, mutatja, hogy *fatis*, mely itt nem »végzet«-et, hanem, e vi vocis (fata = quae fata sunt) sententiát, vaticiniumot teszen, ablativusban van. Azt se merném oly biztosan állítani, mint Th., hogy »*credita* orához való⁷¹⁾; hanem Serviusal tartok: »*Dubium an foemininum singulare sit participium, an neutrum plurale.*«

⁷¹⁾ Ver. I. is azt állítja imigy szerkesztett jegyzetében: »*credita* orara vonatkozva, mint beandható ige a görögök példájára szenvedője személyes.« Próbáltam construálni, próbáltam nyomdahiából magyarázni. Nem sikerült.

Thiele (Forbignernél) azt tartja⁷²⁾, hogy *credita* »Cassandra«-hoz tartozik.

248. v. »*quibus ultimus esset*: kikre nézve utolsó kellett hogy legyen.« Sz. Helyesen, mert a *coni. imperf.* itt is, mint számtalanszor, *futurum in praeterito*. A francziának erre egy külön tempusa van, de a melyről a nyelvtanok hallgatnak: *qui allait être, v. qui devait être*. Az elsőnek jutott egy kis zug a Dict. de l'Académie-ben; a másodiknak az sem. — A Ver. jegyzete: »a kötmód okadatoja a megelőző miseri-t«, czáfolatot sem érdemel.

250. v. »*ruit Oceano nox*. Az éj az egen a nap útját futja, csak megfordított arányban, nyugoton kelvén fel az Oceanból.« Ver. Erősen sajnálom, hogy ezt a, lehető legkimélőbb, szóval nevezve, ferde eszmét épen a sok érdemű Heynera⁷³⁾ kell hátra nyomoznom, és bámulom, hogy Weidner — persze Sz. is utána — még 1869-ben is követi a példáját; holott Wakefield még a mult százban megírta: »in Heynii enarratione, si voces converteris, et oriente ponas pro occidente, vicissimque occidentem pro orientem, omnia se rectissime habebunt.« De megczáfolja maga a költő a commentorát (Aen. 10, 256. sq.): »interea revoluta rubebat matura iam luce *dies noctemque fugarat*«. Mert hiszen a ki velünk szembe jön, azt »nem kergetjük«! Virgiliusról pedig inkább nem hiszem, hogy ellent mond maga magának, mint commentorairól, kik egyszer azt írják (Aen. 2. 8.), hogy »*praecipit* = abit, discedit«; másszor megint (Aen. 2, 250.), hogy: »*ruit* = venit.« »*Verum est illud*«, azt írja Quintilianus, »*quod vulgo dicitur, mendacem memorem esse oportere.*« — Még egyet nem hagyhatok szó nélkül: »*Ruit* exquisite pro venit, surgit.« (H.) Ha azt mondaná: »*Ruit* exquisite pro

⁷²⁾ Nem tudom Thiele lötto-o, vagy Forbiger a bakot a jegyzet ily szerkesztésében: »Thiel. comparat Ovid. Met. XV, 74, ubi eadem Cassandra ora docta quidem solvit sed non est credita.« Ott bizony Pythagoras szólal meg, nem Cassandra, a ki az egész »Metamorphoseon«-ban nem jelenik meg. Aztán a versben is nem »est«, hanem *et* van. Azt véltem, hogy csak a mi kiadóink szokása a külföldi commentatorok idézeteit vaktában utánírni, de itt látom, hogy Forbiger is hasonlóképe cselekedett.

⁷³⁾ »*Nox descendit in Oceanum, quasi cursu per medium coelum ab occidente in orientem facto.*«

festinat*, érténém; de amúgy még nagyobb zavarban vagyok, mit ért H. az »exquisite« alatt, mint feljebb, mikor azt nyilvánítja, hogy: »intendunt exquisitius quam illigant.« Vagy tán exquisite = gesucht, nála?

Weidner a 253. és köv. v. közt hézagot érez, s azt gyanítja, hogy ott egy vers kimaradt. Minthogy más senki se gyanítja, s még Sz. sem osztozik véleményében, elemzés nélkül hagyom okoskodását magam is.

254—259. v. »et iam Argiva phalanx. Merito viri docti hanc temporum consecutionem ibat, quum extulerat et laxet reprehendunt.« Peerlkamp. Csakhogy tudnók tisztán, mi ott az ócsárolni való. Az, hogy egy mondat imperfectuma után mindjárt más mondatban plusquamperf. következnek, nem hallatlan, nem is szokatlan, s mindjárt itt egy példa rá: »iam fragor tectorum audiebatur, pulvisque omnia impleverat« (Liv. 1, 29, 5.). Majd ismét a plusquamperfectumra látunk praesens-t következni, mint: »Trigemini, sicut convenerat, arma capiunt« (Id. 1, 25, 1.), és »praeterquam quod viribus creverat exercitus, ex occulto etiam additur dolus« (Id. 1, 37, 1.). Vagy tán az imperfectum után, bár nem közvetlen, következő praesens ad okot a hibáztatásra? Ime ismét kezessenek áll Livius (1. 49, 8—9.) »Latinorum sibi maxime gentem conciliabat . . . neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed adfinitates quoque iungebat. Octavio Mamilio Tusculano . . . filiam nuptum dat. A reprehendált három tempus hát minden lehető combinatióban következhetik szétiben egymás után kettenként, és nem látom e szerint, miért ne következhetnék mind a három is. Ez okból mind a Wagner rendezését: »Et iam Argiva phalanx, flammis cum regia puppis — extulerat, tacitas per amica silentia lunae — litora nota petens, instructis navibus ibat — a Tenedo,« mind pedig Peerlkamp emendálását: »extulit: at« extulerat helyett, merőben szükségtelennek és megengedhetetlennek tartom¹⁴⁾. És

¹⁴⁾ Gyanakszom, hogy az interpresek elméjében oly forma történt, mint a mit Helvetius — másnemű tárgyban — »méprise du sentiment«-nak nevez. T. i. hátha a plusqu. mellett álló cum ütött szegét a fejökbe, s nem tudták honnan van a fájdalom. És a cum, ha szoros, korlátolt értelmében vesszük, valóban nem is illik a plusquamperfectum-

általában minden — ismétlem — minden kisértmény, mely szerint elméletileg akarják meghatározni, miképen következzenek a tempusok a papiroson egymás után, haszontalan elme-futtatás. Ebben a dolog és az író felfogása, meg intentioja határoz. A cselekvények sora és minősége szabhatja meg vele az alakokat s viszont ezekből következtet az olvasó amazokra. Nem szabad elhallgatnom, hogy Weidner is felmenti Virgiliust a consec. temp. elleni vétség hibája alól.

A tárgyalt versekben van még egy nehézség: a »lunae« (255. v.) Ezzel az a baj, hogy a feljebbi: »nox involvens umbra magna terramque polumque — Myrmidonumque dolos« szavakban rajzolt képpel és kifejezett gondolattal sehogy sem akar egyezni a »holdvilág.« Hozzájárul még, hogy a tacita jelző, meg a silentium birtoknév nem szoktak egy fedél alatt lakni a »luna«-val; sőt a »silens luna« plane a holdfogytát, következőleg a holdvilág nem létét jeleli (Plin. H. N. 16, 74, Bip.). Minden esetre a »sientia noctis«, mint költőknél sőt prózáiroknál is szokott szólam, jobban hangzanék, mint a »sientia lunae.« Ámde egy tekintet a mondákra, melyekben a holdvilág nagy szerepet játszik, főkép a holdnak ismételt és indokolt említése alább a 340. versben arról győz meg, hogy

hoz. Ámde a cum jelelte egyidejűség szélesebbre, az a quo-tól a postquam-ig terjed s az utóbbi határt el is éri. Vessük össze csak: »Cum venit (perf.) calamitas, tum detrimentum accipitur« (Cic. L. Man. 6, 15.) — »Multi anni sunt cum ille in aere meo est« (Id. Fam. 15, 14.) — »Triennium est, cum virtuti nuncium remisisti.« (Id. ib. 15, 16.) — »Illi quidem haud sane diu est, cum dentes exciderunt« (Plaut. Merc. 1, 3, 44.). Egyenes példát, melyben cum közvetlen kapcsolatban volna a plusquamperfectummal, nem bírok adni, de szoros viszonyban van vele a következőkben: »Dies nondum decem intercesserant, cum ille alter filius infans nocatur« (Cic. Cluent. 9, 28.) — »Una nox intercesserat, cum iste Dorotheus sic diligebat, ut« (Id. Verr. 2, 2, 36, 89.) — »Dimidium fore spatium confecerat, cum allata est suspicio« (Nep. Ecom. 9, 1.) — »Dormiat et tecum, qui cum modo Caccuba miscet, Convivas roseo torserat oro puer« (Martial. 11, 56.). Végre ebben: »Tum abfuerat, cum primi dati sunt iudices« (Cic. Verr. 4, 23), ha cum maga nem is, de correlativuma egyenesen vonatkozik a plusquamperfectumra. Mindezeknél fogva azt tartom, nem erőltetjük meg a dolgot, ha a 256. v. utolsó felét így egészítjük ki: »flammis cum (iam) regia puppis extulerat, a mivel aztán minden aggodalom el lesz enyésztetve.

csakugyan »lunae«-t írhatott a költő a 255. versben, bárha a commentatorok inkább szeretnék is a »noctis«-t⁷⁵⁾. A hogot nem oldja meg sem az, hogy Heyneként: »*silentia Lunae* per se possunt recte dici pro nocte, sive Luna fulgeat sive lateat«, mit Weidner hallgatva átvesz, és úgy kiczifrázza, hogy alig lehet reá ismerni⁷⁶⁾; sem az, hogy *Lunae* csak metaforája volna az éjnek (*silentia* ad *Lunam* transtulit, quod magis etiam poeticum« Heyne⁷⁷⁾). E szerint hát csak kettő áll előttünk, t. i. vagy az, hogy *quandoque etiam dormitat bonus Virgilius*; vagy az, hogy egy igazán költői vonást bámuljunk a vitatott helyen. A hold ugyanis ott volt, és fényesen sütve, jól látta a görög hadat, de nem árulta el közeledtét a trójaiaknak. Ebben állott a »*tacitae Lunae amicum silentium*«⁷⁸⁾, és a pleonastice halmozottnak látszott jelzők megnyerik egész jelentőségöket előttünk. Az *amica silentia* hasonmása a »*fatis defensus Sinon*«-nak.

75) »In carmine 15. Paullini, hic versus reperitur: *tacitae per amica silentia noctis*. Eum sic in Virgilio legisse diceres. Et hoc erat melius quam *Lunae*«. Peerlkamp. Nem írok alá az ítélőnének.

76) Esetlenebb fecsegést nem könnyű látni, mint a Weidneré; tessék olvasni: »Die Nacht bleibt Nacht und dem Tage gegenüber dunkel und finster, wenn auch der Mond scheint, ja selbst wenn er hell scheint, eben so wie der Mond vor dem Sonnenblicke erblasst, abgesehen davon, dass der Mond auf und untergeht, also nicht durch die ganze Nacht hindurch scheint. Auch bei uns sagt das Volk unbedenklich 'der Mond scheint, der Mond scheint nicht sehr hell, die Lampe brennt dunkel', ja ich glaube gehört zu haben, 'der Mond ist heute dunkel', ohne dass damit der Neumond bezeichnet war. Endlich bedenke man doch, dass der Mondschein seine volle Wirkung erst im freien Felde erlangt, weniger innerhalb der dunkeln Mauern einer Stadt. Hier wird man einen Bekannten, der uns zufällig aufstösst, mag auch der Mond noch so hell scheinen, doch nur mit einiger Mühe erkennen können. Andererseits braucht der Mond nicht allzuhell zu scheinen, und er ist doch im Freien dem Wanderer ein guter Führer in der Dunkelheit. Dies und nicht mehr besagt V. 255. per amica silentia Lunae.« Ha csak ennyit akart a költő, ugyan jól tette, hogy nem mondta ennyi szóval! Kimutatom a szövegben hogy többet is akart.

77) »Luna sine dubio saepe pro nocte ponitur, ea tamen nocte, qua luna lucet.« Peerlk.

78) Suum cuique. Peerlkamp igenis nagyon figyelmes a *tacita* és *silentia* szavakra, annyira, hogy még túl is hajta a súlykot, midőn az *amica*-t *muta*-ra szeretné emendálni. De éppen e miatt biccent ki a jó utból,

257. v. »*fatis iniquis* = *fatis urgentibus urbem Troianam*«. Sz. »*Urgeo*«, *urgeo* helyett megint a »szinvonalon állás« viszketege eredménye. Interpretationak is jobb lett volna akár a Serviusé: »*Voluntate numinum: nam illis propitia, sed in nos iniqua*«; vagy a Heyneé: »*iniqua* i. e. *Troianis infesta*«. — Az »oxymoron«-nak otromba fordításáról (»éles balga« Ver.) már szólottam másutt.

260. v. »*equus*. A Q után álló V u hangzó csatlakozván hozzá, avval egyszerű u-vá olvad össze, péld. itt *equus*-ban.« Th. Ha összeolvadtak volna hosszú (u) hangzó lett volna belőlök. — Már pedig *equus equus*. Th. is szeret színvonala kapaszzkodni.

263. v. »*primus*, az első egyike, az első közt, vonatkozással nagy tekintélyére, melyben Machaon mint orvos a görögök előtt állott.« Ver. Minthogy a névszerint elészámolt 10 csikó-hősnök nyolezadikánál van *primus*, nem akarták hinni a magyarázók, hogy tulajdonképi teljes értelmében legyen véve. Azon mindnyájan megnyugodtak, hogy »*primus* = *inter primos*«. De azon, hogy a *primos* az első leszállókat tegye-e, vagy »*principes*-t, az iránt megoszoltak a vélemények. Veress mind a kettőt összezavarja a rossz szerkesztett jegyzetben; én pedig mind a kettőt mellőzhetőnek tartom. Gondoljuk csak a »*primus*«-hoz azt a solennis formulát: »a kit . . . kell vala neveznem«, s legott viszsanyeri *primus* az elvesztett 'hitélet', s a sorszámtól függetlenné lesz. Tehát: »*Neoptolemus et quem primum meminisse debebam Machaon*«.

267. v. »*conscia*« = összebeszél. Nincs okom megbánni a 99. versbeli »*conscius*-ra irt véleményemet. De a jelen alkalommal egy azzal versenyző gondolat ötlék eszembe: hátha ott is a »*conscius*« összebeszélőt, összeesküvőt, ezimborát teszen, s *quaerere conscius arma* = terve végrehajtására eszközöket s egyetértő társat keres.

melyre engemet az *amica* kalandolt. Közelebb jár hozzá Henry (Notes on a voyage of discovery in the first six books of the Aeneis), a ki ezt jegyzi meg: »Hallgatónak nevezi a holdat, mivel nem fecseg, nem pletykál, semmit sem szól arról a mit lát. V. 8. Tib. 1, 6, 6.« De ennél tovább ő sem megy.

271. v. »Visus már nem tartozik a következő vershez.« Th. Nem lehet érteni: nem is kísérttem meg a magyarázatát. Elég grammaticai és aetheticai nehézséget csináltak ok nélkül az interpresek az egész locussal (270—70. v.): az Aeneas álmával. Pedig constructioja oly tiszta, a milyen csak egy periodus lehet, a melynek megjeljük a »verbum finitum«-át. Ez itt a »visus«-hoz gondolandó est; aztán a többi könnyű igazítani, s a magyarázók mendemondáit elemzés nélkül hagyhatom, csak annyit említvén jellemzésökre, hogy egy álmot s elbeszélését oly formán vetettek történelmi rostába, mintha valóban megtörtént eseményről volna szó⁷⁹). Ily ferde nézetből indulva, akadékoskodnak, hogy Hectort nem Trója, hanem Patroclus sírja körül huzolta Achilles, hogy ő emennek »exuvijá«-t nem ez alkalommal viselte, hogy az álomban látott sebei korábban kapattak, tehát most csak forradások voltak, hogy »holt tagok bántalmazás következtében nem dagadnak meg« s tehát Virg. azt a mondat követi, mely szerint Hectort élve huzolta Achilles« (Ladew. és Th.) — Elég »lárma semmi felett«!

275. v. »Hectore a görög Ἑκτορ töltől képezve. A latin nyelvhezében meghonosított tő Hector.« Th. A »Hectore«-ról kimaradt rövidítő jel (v) hiánya miatt alig érthetni. Több az, hogy épen az ellenkező igaz. T. i. a görög törzsök (nem »tő« mi nem Stamm, másutt csak a Hunfalvy P. magyarságában⁸⁰): Ἑκτορ, a latinoknál: Hectör. Ha kézikönyvébe, Madwigba, betekintett volna Th., nem írta volna azt a valótlanságot. Zumpt pedig tüzetesen mondja: »... die auf or, z. B. Hector, Nestor, sind im Lat. kurz, obgleich

⁷⁹) Mintha bizony az álomlátásnak bizonyos incoherentia saját, lényeges vonása és azt imitálni a művész feladata nem volna! Nem gondolta est meg az aetheticus Peerlkamp, midőn a szóban forgó versek nyomán történetet, species facti-t szerkeszt. »Sed hoc ex vulgato ordine versusum effici non potest« s azért egészen más rendben rakja össze, olykor szavakat is változtatva. A versek így következnek nála: 271, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 273, 279. — Igazi licentia critica.

⁸⁰) E szerint: Stammbaum, Stammeltern, Stammgast, Stammvermächtniss = töfa, töszülök, tövendég, töhagyomány lennének. Ellenben: töszomazód = Stammbachbar! A tő és törzsök közti különbséget már csak ez a szólam is: »tős-törzsökös« tanúsítja.

sie im Griechischen ωρ haben.« (Lat. Gr. 27.*)— »Redit«-tel is vesződnek, praesens-e, vagy perfectum? Mintha itt nem mind egy volna!

277. v. »squalentem qualis erit.« Ver. Nyomdahiiba, »erat« helyett.

279. v. »Ultero.« Itt megint a 64. számú jegyzetemben említett második (6) értelemben van véve ez a vitatott szó: »magam is,« minthogy a »flens« a 271. versbeli »effundere flatus«-nak felel meg. — Weidner is úgy érti ezúttal, s utána Sz.—Ladew. (s követői Th. és Ver.) compellare-val csatoltatják, s »non compellatus«-sal interpretálják. Nihil ad hanc rem.

A 280. v. »moestus«-t: »szomorú«-nak fordítja Sz. A »szomorú« nem alkalmas, nem is elég; »bús« v. »keserves« az igazi.

283. v. »expectate. Attractio következtében Hectorhoz tartozik, a helyett hogy helyesebben az ige alanyával volna megegyeztetve.« Th. Nincs itt egy mustármaguyi attractio is, és nem kell Virgiliust latinra tanítani. Aztán: »turpe est doctori cum culpa redarguit ipsum.« Avvagy nem hozza-e magát latinul nem-tudás gyanujába az, a ki szabálynak állítja a kivételt és megfordítva? — A szabály az, hogy a megszólított személy nevével kell egyezni a jelzőjének genusban, numerusban, casusban⁸¹). Ez törvény, nem pedig a latinban nem is létező »attractio«-tól⁸²) koldult engedély. Tökélyesen helyesen van hát mondva »expectate Hec-

⁸¹) Ezt a szabályt láthatja vala Th. Madwignál: »Zu dem im Vocativ stehenden Worte können nach den gewöhnlichen Regeln Bestimmungen gefügt werden.« (§. 299. b.). A mi pedig a szokott szabály szerint történik, az csak helyes, úgy-e? A mit ellenben Th. állit helyesebbnek, arról saját idézete szerint azt mondja Madwig: »Selten findet man zu einem Vocativ eine Apposition in Nominativ beigefügt.« Maga a magyar comm. vágta le hát a fát maga alatt. Az igazi tudomány »nec praecipit unquam non dicenda, nec dicendis contraria,« írja Quintilian. (Inst. 2, 17.)

⁸²) Utána járván a dolognak, ráakadtam a Th. jegyzete forrására. Wagner t. i. a Schulausgabejében azt írja, hogy »némelyek (Andere) az expectate-t a mondat praedicatumának nyilvánítják, görög divatu attractio módjára, mintha nominativus volna (expectatus venis.) Ez egészen más, és Th. vagy nem vagy félreértette a W. jegyzetét. A dolgra nézve különben azt mondom, hogy így sem attractio biz' az, hanem egyszerű ἀλλοίωσις volna, ha volna.

tor!« épen mint: *mi Aeschine! o mi germane! mi homines! mi spectatores!* (Plaut.) *docte Moeenas! dilecte Moeenas!* (Hor.) *Natalis, multos celebrande per annos!* (Tib.) *Reverende domine! cara amice!* (Közbesz.) Kivétel pedig az, hogy az adverbialis jelzőt⁸³⁾ vocativus mellett is nominativusba teszik, mire igen jellemző példát hoz fel Zumpt: »salvo primus omnium parens patriae, *appellate, primus* in toga triumphum linguaeque lauream *merite!*« (Plin. Hist. 7, 31.) Jellemző főképp azért, hogy mind concordált, mind nem concordált jelzője van a megszólított *tu*-nak. Vagy tán Plinius sem tudott latinul, mint Virgilius? Az egyezés vagy nem egyezés a jelzőnek a mondathoz való viszonyától függ; de ezt a viszonyt csak az író kifejezéséből tudhatja meg az olvasó, és sem ez, sem a commentator bizonyos intentiót nem ocsroyálhat az autorra. »Monendus ne moneat,« azt mondja Simia. Aztán meg micsoda kietlen beszéd az a Th. idézett jegyzetében, midőn azt kívánja, hogy *expectate* »az ige alanyával« egyezzen meg! Hiszen tán »Hector« az alanya »venis«-nek? Az igaz, hogy közetlen alanya a 2. szem. igének *tu*; de itt »Hector« épen a *tu* helyett áll vagy legalább azonos egy személy a *tu*-val. E szerint hát a mit kíván Th. már meg is van; csak hogy ő nem vette észre. Megint egy kis tanúság arra, mily határozatlan és legtöbbszörre hasztalan fogalom az »alany« a grammatikában.

Azon versbeli *ut* szót ki egygyel, ki mással construálja. Servius: »*ut fessi aspiciamus*, id est; quasi fessi,« minek, megvalloim. se constructióját, se értelmét kivenni nem bírom. A Heynéé sem tisztább: »*ut te d. ei*; h. e. quomodo: *defessi cladibus.*« Még is Wunderlich és Wagner reálátják, hogy H. »*ut adspiciamus*«-t construál, s ellene polemizálva állítják meg az »*ut defessi*« combinatiót, melyhez Weidner is ragaszkodik, de úgy, mintha ő találta volna fel először. — Okot ugyan nem mond reá, hanem csak parallel helyekkel⁸⁴⁾ bizonyít.

⁸³⁾ »Adverbialis jelző,« mint bevezetésemben láthatni, az a *mi* a Th. »állítmányi« (praedicativus) és a Madwig »appositionalis« jelzője.

⁸⁴⁾ A helyek ezek: »*ut te fortissime Teucerum, accipio, agnoscoque libens*« (Aen. 8, 154. sq.) és: »*Epignome mi, ut ego te nunc conspicio libens*« (Plaut. Stich. 3, 2, 12.). De ezek csakis annyit bizonyítanak, hogy

Wagner, Wunderlich és a hozzájuk csatlakozó Forbiger önlében onnan indulnak ki, hogy ha *ut te adspiciamus*-t kombinálunk, s azzal a következőkre hivatkozunk, úgy a »*post multa defessi*« henyén állanak ott. Erre azt mondhatni, hogy az *ut defessi* constructio mellett a *te aspiciamus* állana henyén; mert »*ut te defessi aspiciamus*« sem többet, sem kevesebbet nem tesz, mint a mit: *ut defessi sumus*, és ez a gondolat foglalná el a főhelyet, mi bajosan volt a költő intentiója. A szóba vett hely ugyan is világos, hogy a Hector állapotára vonatkozik. Másfelől a Ladewig pártolta *ut te aspiciamus* sem teszi azt, hogy »*qualem*« vagy »*ut adfectum te aspiciamus*,« sőt kétlem, hogy ebben az értelemben jól lenne mondva latinul⁸⁵⁾, holott az *ut defessi* ellen ilyes kifogás nincs. A dilemmából csak úgy menekszünk ki, ha *ut*-nak oly értelmet adunk, hogy *aspiciamus*-sal ellenvetés nélkül construálhassuk, t. i. ezt: *c s a k h o g y!* Mindenkinék azonnal eszébe fog ötleni, mihielyt *demum*-ot gondol a mondatba: *ut te aspiciamus* (*demum*) = *c s a k h o g y* látunk (v a l a h á r a!) Mily természetesen következik az *expectate Hector* után, s mily jól összehangzik a *post multa . . . defessi*-vel, mi így már bezeg nem »*otiosum.*« Az, úgy szólva, erkölcsi érveken kívül, parallel helyekkel is szolgálhatok (Hor. Sat. 2, 2, 82. sq.): *Asper et attentus quaesitis, ut tamen acrem solveret hospitium animum* = fukar létére, *c s a k h o g y* megmeneküljön a vendégszeretet kötelezettsége alól (megvendégelte sat.) — Ib. eod. v. 53.): *Ut tu semper eris derisor* = *c s a k h o g y* ne szednél reá! — (Caes. Gall. 1, 31, 12.) *Ariovistum . . . ut semel Gallorum copias praelio vicerit . . . superbe et crudeliter*

az *ut libens, ut libens* constructiók az igaziak bennök; a lehet az *ut defessi* is a kérdéses helyen. S még *en* a gyenge ágat is kirugja maga alól Weidner, midőn nem érvén meg az iménti idézettel Plantusból, hozzája csatolja még a következő verset is: »*ut prae laetitia lacrumae praesiliunt mihi*;« és nem sejtí, hogy itt az igével kell okvetlenül construálni az *ut*-ot; minthogy mással nem lehet. Innon aztán nagy valószínűség háramlik az *ut accipio, ut conspicio* kapcsolatokra is.

⁸⁵⁾ Ezzel nem esem én abba a hibába, a melyet másokban megróvok, t. i. hogy latin költőt latinra akarok tanítani. A mit mondok, csak annyit tesz, hogy nem hihetek Virgiliusnak oly constructiót, mely egy nem született latinnak is sérti a nyelvérzékét.

imperare = hogy Ariovistus, csakhogy megverhette a Gallok seregét . . . kegyetlenül kezdett uralkodni. — (Cic. Cluent. 13, 36.): *Ut se blanditiis et assentationibus in Asinii consuetudinem penitus immersit, Oppianicus continuo sperare coepit* = csakhogy befurhatta magát az Asinius barátságába sat. — (Id. r. p. 6, 15.) *ego, ut primum flatu represso loqui posse caepi: quaeso, inquam etc.* = csakhogy szóhoz juthattam a sirástól sat. — Tudom én, hogy az utóbbi példákban a csakhogy helyett ezt is lehetne tenni: *mihelyt*; de csak azért, mivel mellékmondatokat vezet be az *ut*. Aztán nekem elég, ha oda illik a «csakhogy». Ajánlom hát ezt a jelentését az *ut*-nak a lexicographusok figyelmébe: annál inkább bátran, mert ha jól veszem ki az explicatióból, Cerda is oly formán fogta fel: »Capio hic *ut* pro, qui; *ut* dicat leniter obiurgans, qui te aspiciamus!» Sipienti satis.

287. v. »nec — moratur az ille nihil-féle mondat közelebbi meghatározása.« Th. Jobb lett volna megmondani az értelmét: »nem is ügyel haszontalan kérdéseimre,« és figyelgetni a tanítványt az *ἀλλοιότης*-re: *me quaerentem* = *meas quaestiones*. Weidner szószaporító jegyzetét kivonatban közli Sz., miből a német comm. főcélját a *moror* természete ismeretetését nem lehet kivenni; a többit pedig ott hagyhatta volna kár nélkül, a hol volt.

292. v. »etiam nem hac hoz, hanem az egész mondatához való: »meg is lett volna« sat.« Th. Megjegyzem elsőben, hogy *etiam* = *is*, sem latinul, sem magyarul »egész mondatához« mint ilyenhez nem tartozik soha; hanem csak a mondatnak vagy egy vagy más tagjához. Jelesen, vonatkozhatik az igére, határozóra, sőt olykor ennek csupán a jelzőjére is: de mindig *egy*, határozott eszmére. Azt, hogy melyik tagjához tartozzék a mondatnak, rendszerint a megelőző mondat valamelyik tagja szabja ki, a melynek aztán a következő mondatban megfelelően az *etiam*-mal párosult tag. E helyt azt mondja Hector az előbbi mondatban: *Si pergoma* (aliqua) *dextra defendi possent*; és itt a kimaradt »aliqua« a mérvadó szó, melynek megfelel a következőben a »hac«: t. i. *etiam hac* (dextra) *defensa fuissent*. Ugyhogy itt a fennebb irt esetek közül az utolsó van meg. — Lássuk csak: »Ha Tróját

kéz menthette volna meg,« azaz, »ha valamelyik kéz a világon;« ugy »ez (a kéz) is megmenthette volna,« vagy »itt az én kezem és csak ez is elég lett volna megmentésére.« Az *is*-nek t. i. háromféle szerepe van, u; m. hasonlító, szaporító és csekélyítő. És még ha úgy is vennők, hogy *etiam* ne tartozzék a *hac*-hoz, abban az esetben sem vonatkoznék az »egész mondatra,« hanem csak az igéjére. *Si . . . defendi possent, . . . etiam defensa essent* (17). Amde ez esetben a »*dextra*« és még inkább a »*hac*« elvesztenék minden nyomatékosságukat, otiosum-ok lennének. Azért hát az »*etiam hac*«-kal maradunk. Egy comm. sem is bántotta ezt (18).

293. v. »*sacra suosque penatis*, a helyett *sacra sua suosque penatis*.« Th. Meglecczkézi érette Weidner nyomán Sz.,

(16) Vonatkozhatik az »*is*« a jelző s jelzett alkotta egy eszmére egészében, mely esetben a jelzethez járul. P. o. »Láttam én már fehér hollót; de mondják, hogy van fekete hattyu is. Ha a jelzett mind a két helyt azon egy, nem ismétljük, s ilyenkor a jelzőhöz tartja magát az »*is*«. P. o. az iménti mondatokat így módosítva: »Láttam én már fehér hollót; de mondják, hogy zöld is van.« Erre az esetre tartozik a vitatott hely.

(17) Magyarul itt sem járulna az igéhez az »*is*«, hanem a határozójához a *me* g-hez. Azért erre az esetre helyesen fordította Th.: »meg is lett volna oltalmazva. T. i. az egészséges érzék feljül kapott nála a nyavalyás elméleten.

(18) Azt a hamis felfogást, mintha »*etiam*« egy egész mondatához tartoznék, úgy látszik, hogy Hunfalvy Páfnak köszönheti Th. Tiszelt nyelvésznök ugyan — tudtomra — sehol se tette közzé az *is*-re vonatkozó elméletét: de *ἡ ἔργων νόμος τὸ πρῶτον*. »Utazásában a Balti tenger vidékein« ezeket olvassuk: »István király azonkívül a *liv*-alkotmányt is megváltoztatta.« Ezt ő úgy akarja értetni, hogy István más cselekvényein kívül, még azt is elkövette, hogy a *liv*-alkotmányt megváltoztatta, miszerint az »*is*« az aláhúzott mondatra, mint egy egészre vonatkoznék. De egészséges magyar ész a conjunctiot csak a *liv*-alkotmány-ra viszi, s azt érti, hogy István más államok alkotmányain kívül a *liv*-két is megváltoztatta. A bűngészett többi példát nem elemzem, itéljen róluk csak füle után a magyar olvasó: »Könyvek helyesírása nem fejezi jól ki azt a kijelést, sőt avval ellenkezik *is*«. (Akarja mondani: »sőt ellenkezik is vele.«) — »Van-e elemi eszt iskola *is*?« — »Kettős másahangzót ír, ha azt nem szabad *is* kettősen kiejteni. . . . melyet politikának neveznek, ámbár nem *is* érdemes e névre.« — »Kocsim oly sebességgel halad *is* a milyennel magyar paraszt *is* szokott hajtani.« — »Mintha nem *is* ember ülne megette, úgy hajt előre a kocsis.«

Igaz hogy a commentatorok nem tanítanak erre, mert felteszik, hogy Virgilius olvasója tudja már, hogy a do »latis-simae notionis« (Gesn.) és »infiniti usus« (Forcell.) est, és a tanítványról, hogy megleli a lexiconban az »edere, offerre, ostendere, darbiten« jelentéseit; szóval, mindent a mi kell, csak ezt nem: »dölni.« — A német comm. hallgatása megmagyarázza a Veressét és Szénássyét is.

311. v. »ardet Ucalegon, azaz Ucalegon háza.« Th. Ennyi elég lett volna s helyes. De már a következőre: — »Csak is költőknél található metonymia,« azt kérдем: vajon metonymia-e? És akár az, akár nem az, épen olyan ez is: »Huc Caesar magnis itineribus contendit«; mert oda kell érteni, hogy: *Caesaris exercitus*. Pedig prózairónál (Caes. Gall. I, 38.) találjuk, valamint ezt is: »Jugurtha . . . turres extruit« (Sall. Jug. 23.) és számtalan másokat ⁹¹⁾.

312. v. »Ucalegon trójai gerón.« Th. »Gerón« nem létezik másutt, csak Th. jegyzetében, mely e szerint nem magyaráz, hanem rejtvényt ad fel.

313. v. »clangor tubarum: A hőskorban tuba nem volt; a költő azonban az őskor hasonnemű situációját az ő kora fogalmainak beszövéseivel igyekszik olvasóinak közelébe vonni.« Weidner után Sz. így szépítgeti azt, a mit ha újabbkori költő tesz, »anachronismus«-nak neveznek kérelhetlenül. W. nem tudja, a mire Bendavidot intette a nagybátyja: »Nagy társaságban soh'se koppants gyertyát öcsém!« valamint Virgiliusnak nem jutott a »clangor tubarum« irásakor eszébe, hogy a magasztosnak lényeges vonása az egyszerű.

314. v. *nec sat rationis in armis*, de nem elég (okos, csak) fegyverhez nyulni « Ver. Biz' én se vagyok elég okos ennek a magyarázat(lanság)nak az értésére. Utasítom az olvasót a Szénássyóra (eredetileg Weidnerére), mely megint csak szószaporító paraphrasisa a Heyne egyszerű interpretációjának: »*Nec sat rationis*, h. e. parum consilii, in armis, in

⁹¹⁾ »Rem domus ad personam transtulit.« Servius. Igen de a metonymia nem »rei« hanem »nominis translatio« (transnominatio: Diomed. Donat.) — Sz. is utána mondja Th.-nek »na több mint kétes állítást.

armorum usu; nec mihi satis ipsi constabat, quantum his armis profuturus essem captae iam et incensae urbi.« — Servius is csaknem azt írja; nem különben Cerda ⁹²⁾. — A mi az *arma amens*-beli alliteratiót illeti, az ilyesekről már megírtam általában a véleményemet. — Hanem hogy »audiatur et altera pars« is, halljuk Cerdát: »Laudabat Jovianus collocationem hanc hiuleam, *arma amens*, hoc loco opportunam ad signandos Aeneae terrores, et vagos errores mentis: eandem laudat Caesar Scaliger; nam explicatur Aeneae anhelitus in iterata vocalis vastitate.« Ezt is eltulajdonította Weidner, de nem követte Cerdát a suum cuique lelkiismeretes számbavevésében. Egyébiránt meg is toldotta azzal a fontos felfedezéssel, hogy *am* (*amens*-ben) a megfordított *ma* (az *armaban*). Sz. csak ezt tartotta tolmácsolásra méltónak!

323. v. »*quo res summa loco? . . . quam prendimus arcem*.« Ez ismét a sokat vitatott helyek közül való. A vélemények ezek: »*Quo res summa loco*, *Panthu?* *Res publica*, id est universus status quo loco positus: et bene civis utilis, de repub. primum sollicitus est.« Serviusnak ezt az explicatióját, mint látszik, egy más kéz, (folytatólag) azonnal megezáfolja: »sed hoc totum admirantis est, non interrogantis: et *Panthu* vocativus est« ⁹³⁾. Mind a mellett hol hallgatva, hol ismételve vagy variálva elfogadták Burmann ⁹⁴⁾, Heyne, Forbiger ⁹⁵⁾, Wagner és utoljára Ladewig az ő apródjaival ⁹⁶⁾. — »Thielius« (Forbiger-nél) »haec verba de arce interpretatur,

⁹²⁾ Donatus a *nec sat rationis*-t *erat*-tal, vagy *habui*-val kívánja kiegészíttetni.

⁹³⁾ Ezt a discrepantiát a scholionban egy commentator sem jegyezte meg. Minden miért-nek van az értje, azt mondja a német.

⁹⁴⁾ Burm. úgy látszik, hogy parallel helyek gyanánt idézi: »*Nam si istuc ius est, senectia actate scortari senes, Ubi loci res summa est nostra publica* (Plaut.) Nem látom a parallelismust.

⁹⁵⁾ »*Res summa*; salus reipublicae, ut saepissime.« Forb.

⁹⁶⁾ »*Quo res summa loco?* a-az, hová jutott az állam sorsá.« Ebben Th. a Plautus imént idézett locusát »nem a Virgilius szavait tolmácsolja. Gyöngyösi János versét: »Házasodol látom, mi dollog? Gombási barátom! juttatja eszembe. — »*Res summa*, mint *res publica*, az állam ügye.« Ver. J. Magyarázza meg lát ebből a Plautus idézett helyét!

quae nunc Trojanis res summa, i. e. gravissima esse debebant.« Ez a véleménye Weidnernek is, egy szokás szerint mindent magának tulajdonító és bőbeszédű jegyzetben, melynek velejét imigy közli Sz.: »itt *summa res* helyre vonatkozó (localis) értelemben van véve = a legmagasabb dolog, azaz: a dolog a magasságban, azaz, a várban.« Valódi proteusi átalakulások; hanem lássuk már az én szerény véleményemet. Láttuk a 314. s köv. versekben, hogy Aeneas a legnagyobb izgatottságban, felbőszülve, sőt eszeveszett dühvel készül életre-halálra rohanni a csatába, — mint Decius előképe: »in medios se immittere hostes.« Mi természetesebb tehát, semminthogy a csatából e pillanatban érkezőtől azt kérdeje: »hol legnagyobb a baj? hol legderekasabb az ütközet? hol legváltóságosabb a dolog állása?« Ezzel összehasonlítva mily balgáknak, gyermekeseknek tünnek fel a feljebb eléadott értelmezések, meg fogja olvasóm itélni. Ugyde a »quo res summa loco« a kérdésnek feltettem három alakja közül nemesak akármelyiket teheti, hanem mindeniknek megkülönböztető vonását, a *summa* és *res* szavak tág érteleminél fogva, magában foglalhatja. Tanúsítsa az elsőre külön, s aztán a kettőre is együtt vonatkozó példa. »Sub. tempus aestivorum nullum summum bellum posse confari« (Caes. Gall. 8, 6. Gesn. szerint i. e. quo summa rerum in discrimen venit). — »Tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt.« (Caes. Civ. 2, 42.) — »Summum in cruciatum se venturos viderent.« (Id. Gall. 1, 31.) — »... ut modo hi, modo illi, in summo essent aut fastigio, aut periculo.« (Nep. Att. 10.) — »Summus timor.« (Id. ib.) — »Summum scelus« (Sall. Cat. 12.) — »Summus labor, summum ius, summa controversia, summa religio, summa salus, summum reipublicae tempus«: mind Cicero szólama, melyekről így ítél Ernesti: »in primis eleganter iungitur summus substantivis ita, ut significetur id, a quo tota res quae substantivo indicatur, pendet.« — »Significamus summam illam controversiam, in qua causa vertitur. Quint. 3, 11, 1. — Elég volt e szó »élire állított, legszélső, váltóságos« értelemeinek bebizonyítására; lássuk már a »summa rei«-t. — Quod quidem erat magnum de summa re dissentientes, in eadem consuetudine amicitiae permanere.« (Cic. Phil. 2, 15,

38.) — »Imminebant enim Seleucus, Lysimachus, Ptolemaeus . . . , cum quibus ei de *summis rebus* erat dimicandum« (Nep. Eum. 10.) — »Mene igitur socium *summis rebus* Nise fugis?« (Aen. 9, 199.) — Ime mely szépen értelmezi itt maga a költő a kérdéses szöveget: midőn mindkét helyen a körülmények majdnem teljesen egyeznek. De az interpresek talán féltek, hogy elkergeti a tücsküket ez a vers, és egyikök se idézi. Kisértsük meg előzni a másikat, a melylyel ezen versben vesződnek. Mit tehet a »quam prendimus arcem?« kérdik, s a hányan, annyiféle feleletet adnak⁹⁷⁾. Feleleteikkel nem untatom itt az olvasót, hanem inkább azt kutatom, mi húzott hályogot a szemökre? F. az, hogy mind »prendo«-nak, mind »arx«-nak felettébb megszükitették az értelmét: jelesen az igéet tetties (actualis) fogásra vagy

⁹⁷⁾ Hadd resumálja nekünk Peerlkamp a tudósok hallucinatioit: »Burm. conficit: qua prendimus arcem? Id est, qua ratione ad arcem pervenire possumus? — Schrader: qua tendimus arcem? — Servius interpretatur: quam prendimus arcem, cum tu eam relinquant. Non enim plures erant arces, Heynius arcem pro perfugio accipit. Quod minus huc convenit, quia modo legimus Panthum fuisse sacerdotem arcis, ubi cum arx proprie accipitur, hic non figurate poni potest.« (Mintha biz' azon egy lapon nem fordulhatna elé azon egy szó egyszer »proprie,« másszor »figurate!« Kivált pedig itt! Hisz' az első arx-at Aeneas Karthagóban mondja Didonak s meg kell neki magyaráznia, ki volt az a Panthus; a másikat évekkal az előtt mondta Panthusnak, a ki nem fogta őt félre érteni s minket sem kényszerít semmi, hogy azon egy tárgyra vigyük a különbözőleg mondott, bár hangban egyező két szót. Nem azért nem tezen hát perfugium-ot az arx, hanem mivel világos, hogy a »csatába rohán Aeneas nem hogy beszélhetne, de nem is gondolkodhatik menlye-ről.) — »Wagnerus« (folytatja Peerlk.) explicat: quomodo prendimus arcem? Non recte intelligo, cur Aeneas hoc sacerdotem roget etc.« (Még hosszasan czáfolja P. a czáfolatra sem méltó interpretatiót s aztán eléáll a magáéval.) »Scribendum puto: quin prendimus arcem?« Tehát ismét emendatio, s annak is elég sületlen, feltéve, hogy prendimus alatt a várnak visszafoglalását érti P.; mert biz' a nem volt olyan könnyű dolog, hogy oly hideg vérrel lehessen projektálni. Már pedig ebben az értelemben vették Weickert (ap. Forb.), Ladowig és Weidner is, kik Corda explicatióját: »quam arcem ad defeensionem habemus? nullam credo cum tu inde fugias, Panthu,« tették magukévá. Prendere szerintök = capere, occupare. Én az ira amens« Aeneasra gondolva, a kinek csak a pulchrum mori succurrit,« nem bírom képzelni, hogy ő e pillanatban hadi tervet készíttetett volna Panthussal.

legalább illetésre, a névét erődítményre, vagy épen csak »acropolis«-ra. Már pedig a *prendo* szint oly széles értelmű, mint a magyar fogók; a mivel azonban a világért sem állítom, hogy synonymák Hanem állítom ám, hogy sem ebben: »cum simul ventis properante remo -- *prenderint altum fugiente litus*« (Sen. Troad. 1048—9); sem ebben: »iam tandem Italiae fugientis *prendimus ora*« (Aen. 6, 61.), a *prendo actualis* oda érkezést (»erreichen« Klotz. »gewinnen Voss.) nem jelent; hanem azt, a mit a magyarban értünk ime szólásokban: *útba fogni; útnak fogni; helységnek, hegynek v. erdőnek fogni* (irányába menni, indulni, közelgetni)⁹³). Megint ha *arces*, mint *moenia*, várost, illetőleg a város épületeit teheti, miért ne tegyen *arx* épületet? Mindezekből önként következik, hogy: *quam prendimus arcem?* « = melyik háznak vegyük útunkat? akár: melyik részére induljunk a városnak? Mi az elébbi kérdésre: »hol a legnagyobb baj?« önként következik. Et sic omnia aptissime cohaerent⁹⁴).

324. v. »*summa dies*: »a temetés napja« = *supremus dies*.« Weidner nyomán Sz. Ismét csak tudói viselkedés;

⁹³) A M. Ny. Szótára kifelelte ezt a szótamot; holott megvan benne: »(közeliítő ragu névvel) munkához fogni dologba fogni . . .« Igen de a *nak* is közeliítő rag nem egyszer; p. o. *fálnak menni, Pestnek tartani* sat.

⁹⁴) Elég hosszas valék a tárgyban, de egy kis megjegyzésre végül mégis engedelmot kell kérnem. Német kritikus megnehezeltne, ha egy órában merném előtte emlegetni Drydent és Vossot, mint Virgilius fordítót. »Hogy merek én,« mondaná, »összehasonlítani egy vízenyűs paraphrasist egy egyszerű műfordítással?« És ime, az angol kültő paraphrasisában:

What hope, O Panthus? Whither can we run?

Where make a stand? And what may yet be done?

elfogulatlanul tekintve, mennyivel több méltóság van, mint a Voss szabatos sorában:

Panthus, wie steht gegründet das Heil? wo schutzet ein Hort uns?

Az a »wie steht« nem sokat különbözik a Gyöngyösi (l. 96. j.) »mi dolog?«-jától. És meg kell gondolni, hogy mindenik előtt csak a commentatorok magyarázatai lebeghettek. De Dryden nemesítette őket, holott a német költő pedantul szabta a versét hozzájuk. Képzeltük csak az Eugenia császárné szájába azt a verset, a mint egy Sedanból menekült katona megviszi neki a katasztrófa hírét! (V. ö. »Quid agitur?« Pl. Ter.)

mert »*summa dies*« tulajdonképpi értelmében = végnap; a Panthus nem volt oly rózsaszínű kedviben, hogy metaphorákat hajlászszon, mikor keze ügyiben volt a mindennapi: »vé-
günk van!« Aztán úgy látszik, mintha volna a feljebbi (322. v.) *summa* és e közt némi viszony: mely szerint a »*quo loco summa res*«-re Panth. azt feleli (*reddi*): »*Venit summa dies*.« A világért sem mondom, hogy szójátékból; — ámbár kétségbeesett embertől ez is kitelik, mint a harag legmagasabb fokán a nevetés; — hanem csak eszmetársulat következtében, melyet az a temetés-metaphora, elrontana.

330. v. »*Portis bipatentibus*.« — Ezt következő ékes magyarsággal fordítja T.: »a két szárnyuk nyitott kapuknál.« Alább a 333. versnél pedig: »*stat stricta, kirántva áll*.« Német csakugyan nem irt volna »gezüektes Schwert« helyett »entblösstes Schwert«-et. Igen, mert ott még tudják becsülni a nyelvet.

331. v. Az újabb comm. merőben hallgatnak erről a versről, mintha minden tisztában volna vele. Pedig, egyszer, hiányzik a »*quot*«-hoz egy *tot*, a miért is Servius anacoluthonnak nevezi, s elmésen menti azzal, hogy »vel augendi gratia, vel perturbatus dixit« (Panthus). Aztán meg ha kipótoljuk is, a »*tot milia*«-nak nem lesz igéje, s az anomalia még is megmarad. A bajon Wagner úgy akar segíteni, hogy nem *tot*, hanem *eorum* egészítőt használ, s így construál: *Quot milia unquam Mycenis venere, eorum alii portis adstant, alii angusta viarum obsedere*. — Jutott az is eszembe, hát ha az *alii alii* megkülönböztetést *partim partim* helyett mondta a »*perturbatus*« pap. Tehát: *Milia, (quot unquam venere), partim adsunt, partim o'sident*. De hajlandó vagyok inkább a Wagner ellipsisét fogadni el. Mindenesetre figyeltetni kell a tanítványt, hogy a 331. v. az *egész*et, az előtte s utána valók *ennek részeit* képezik.

335. v. »*cocco Marte*, vak harcban, eszeveszetten harczolva.« Th. Ó, a ki, és helyesen, szeret magyarázólag fordítani, itt a *cocco*-t nyersen tolmácsolja v a k-nak. Másod ízben igaz, hogy magyarázza; de abban nincs köszönet. — »Eszeveszett harczolás« alatt megátalko-

dott, tüzes harcra ért a magyar. Ezt pedig azokról, kik »*via temptant praelia*,« mondani nem lehet¹⁰⁰⁾. Éjszaka is volt, meg is lepte az ellenség, tehát »*v a k t á b a n*« védtek magukat, (»*resistunt*«) úgy a hogy lehetett.

341. v. »*lateri adglomerant nostro*: t. n. *latera*. Ladewig után Th. *se*-vel egészíti ki a 339. versből. Sz. — Megjegyzem, először: hogy a t. n. betűket nem tudom kiegészíteni, s gyanítom, hogy a könyvet használni akaró tanítvány se. Másodszor, hogy Sz. a Weidner jegyzetét csonkán és hibásan tolmácsolja. W. ugyan is két esetet különböztet meg. Vagy *intransitive* kell venni (Servius) az igét, mint egy falka más transitivumot, melyeknek Virgiliusból, czen az egyen kívül, teljes listáját adja Ribbeck (Proleg. p. 65.); vagy ki kell egészíteni illő *accusativussal*; még pedig vagy *se*-vel, mint nemcsak Ladewig, hanem előtte már Heyne és Peerlkamp is; vagy *latera*-val, mint tudomra egyedül Weidner. — Továbbá, színvonal nem színvonal, de én szeretném tudni, minő elven vagy elveken alapulhat az az orthographia, mely egyfelől (285. v.) »*aspicimus*«-t, másfelől »*adglomerant*«-at, majd »*opstupuit*«-ot és ismét »*adspirat*«-ot ad?

345. v. »*qui* h o g y« Th. Nem hibáztatom egészen; de szükségtelen a változtatás, miután úgy is jó értelme van: »az a szerencsétlen, a ki nem hallgatott mátkája szavára.« Sőt még jobb, mert a »*hogy*«-gyal magyarban nehézkes interiectává lesz az *infelix*. Vagy pedig *qui*-vel ezt is, mint adverb. nominativust (*Coroebus venerat infelix*) erre kell változtatni: szerencsétlenségére. Minden esetre okát kell vala adni a változtatásnak.

348—54. v. Aeneas szónoklatát Serviuson kezdve minden interpret. bonyolodottnak — némelyike úgy a hogy áll,

¹⁰⁰⁾ Ladewig pedig épen azt mondja jegyzetében, melyet Ver. így tolmácsol: »*coeco Marte* nem a »sötét éjjeli harcra jelentü,« (persze hogy nem!) »mert holdtölte és a tűz fénye is világított« (a hold tölte mikép világíthat? nem tudom) »hanem a szenvedélytől vakított sikeretlen harcra.« »*harcra*«-t mikép »*v a k i*«-t haszná a szenvedély, nem foghatni meg. A *harcra*«-kat igenis; de hát volt-e idejük a meglepett, tán el is szunyadt öröknek, hogy kifejlethessék bennük a vakító szenvedély?

plane inextricabilisnak¹⁰¹⁾ — tartja és nyilvánítja. Ki egy, ki másképp akar segíteni a dolgon; de mindenik az utána jövők itélete szerint szerencsétlenül. Kisértményeiket nem sorolom elé, a mennyit Sz. Weidnerből kiir, utiglan elég. A helyett megmondom s el is háritom a baj okait. Az első az, hogy Servius s utána mások egész Thewrewkig a 348. versbeli *frustra*-t a *succuritis*-hez huzták, miből aztán a következőknek, hogy a szavak jelen rendében, a schol. szerint: »*synchysis*, id est, hyperbati longa confusio« lenne. De arra nincs szükség, mert a »*frustra fortis*« mellett, ha *exacte parallelus locus*-t nem is bírok felhozni, de ellene sem lehet semmit mondani. Igaz, és ez a második baj, hogy aztán a magára maradt *succuritis urbi incensae* után első tekintetre furcsán következik a »*moriatur*,« t. i. »segítségre jöttök; tehát haljunk meg!« De tegyük csak a mondat accentusát, ne a *succuritis*-ra, hanem az *incensae*-re, vagy nyelvtanilag szólva, jusson eszünkbe, hogy ez a jelző adverbialis dativus, legott megszűnik az *áρονος*, s a mondat értelme ez: »*a k k o r* jöttök, mikor a város már ég,« azaz: miután már megszállotta az ellenség, s nem lehet megmenteni. Azért még is — (visszatekintve az elébb mondottra: *si vobis cupido (est me) sequi*) — »*induljunk*, bárha csak a halál áll előttünk,« sat.

Valaki azt mondhatná, hogy »hisz' ez nem újság, mert Sz. jegyzetében csaknem szóról szóra úgy olvashatni.« Én nem mondom, hogy újság a paraphrasisom, s még arra sem kopogtatok, hogy a kettő közt van némi különbség; hanem bizony a Weidneré (melyből fordította Sz.) sem újság, mert a Ruæus (in us. Delph.) paraphrasisában, csakhogy rövidebben szerkesztve, mint a miénk, épen azt olvashatni. Mondom ellenben, hogy a mi kirekesztőleg az enyim, az a magyarázatnak nyelvtani deductioja. Ladewig ugyan is logikait ad, Weidner a psychológiába és rhetorikába ül belé oly mélyen, hogy alig bír kivergődni. Grammatikáról se egyiknél, sem másiknál e tárgyban egy szó sincs.

¹⁰¹⁾ »In vulgato ordine apta connexio desideratur, et, ne de Burmanno et aliis dicam, dubito an Heynius et Wagnerus invenerint.« Peerlk. — Nem tudom, hozzája állott-e Ladewig vagy Weidnerhez szegődött tacite; mert újabb kiadásában az egész dologról hallgat.

Hanem van a *his* felett vita, melyet Ladewig (et Comp.) dativusnak, Weidner és követője ablativusnak tartanak. Az utóbbi vélemény eredetileg a Serviusé. Ismét az autorra volna szükségünk, hogy megmondja: kinek van igaza. Egy harmadik vélemény a Heyné: »*super his* = post haec, inde.« De mind a mennyien reá támadnak, s én nem védem. Szint' oly kevéssé védem Ladewiget, a ki Weidnernek helyes megjegyzése daczára, azt állítja — tudós ügyetlenséggel —, hogy az »*infinitivus, sequi* (350. v.) parancsoló mód helyett áll, Homerusi módon.« Szeretném látni mikép construálja belé akár latinul, akár más nyelvre fordítva a parancsoló módot a »*si vobis audendi certa cupido*«-ba, melyet »*quae sit rebus fortuna videtis*« követ? És bámulok, mikép nem látta, vagy inkább érezte, hogy a (*me*) *extrema audentem* regens verbumot követel? Ladewig igaz, hogy német, s a kutyájának infinitivus modusban parancsol; de hiszen a német is a parancsoló infinitivust rendszerint csak elszigetelve szokta használni.

355. v. »*lupi ceu raptores*: mint ragadozó farkasok.« Sz. Ennyi elég lett volna. A következő nyakatekert magyarázat — (»tehát raptor tulajdonság névileg áll«) — helyett pedig vagy semmi, vagy egyszerű rendezés.

356. v. »*improba*, gonosz, mert telhetetlen.« Ver. Saját esze után.

357. v. »*coecos*: vakokká minden veszély irányába.« — Sz. mikor Lad., Weidner jegyzetét — »Blind gegen jede Gefahr« — fordította, nem pillantott a szövegbe, s nem vette észre, hogy ott *caegit s nem reddidit* levén, így construálni: »vakokká fizte,« nem lehet. De ha lehetne is, az értelmezés nem igaz. *Coecos* adverbialis accusativus és = (németül) *blindlings*: azaz a sűrű ködben (*atra in nebula*)) v a k t á b a n, azaz határozott irány és terv nélkül indult kóborolni a farkas, mint egy veszett kutya. De a »*rabies*«-nek a »*coecos*«-sal éppen annyi köze van, mint a 335. versbeli *cocco*-nak a szenvedélyvel.

360. v. »*cava umbra*, quatenus ipsi ea circundantur, quasi tecti.« Heyne. *Cava*-nak ez a követelt (burkoló) jelentése kivétel nélkül minden commentariuson áthúzódik H.

óta. Lehozatalát azonban csak Veress és Weidner kísértették meg, elmondom mi módon; mert szükséges a papiros türelmes voltának bebizonyítására. Veress deductioja: »*cava umbra*, hasonlóan mint *cava nubes* (1. 16). A mit a felhők, melyek olykor-olykor a hold fényét elborítják, okoznak, az az okozatról van mondva.« Ebből már tudjuk! A Weidnerét, nem itt, hanem I. 81. v.-nél kell keresni, hol ezt leljük: »A hegy *cavus*, mert hajlékál szolgál a szeleknek. De ha az öblösnek külszine valamennyire el[van] fedve, e l f e d ő, r e j t e g e t ő, burkoló jelentéshez jut a *cavus*.« És Weidner, ha kalapot tesz fel, »Kalapos« névhez jut, mondhatnám én is. A valóság az, hogy a *cavus*-nak, — a magyarban is rokonos — két jelentése van: üreges (öblös, homorú) és üres. A többi mind szófia beszéd, s Heyne jobb lesz, ha alszik, a helyett, hogy azt a ferde fogalmat bocsátja világá.

364.—5. v. »*inertia corpora*, gyámolatlanok. Körülírás inertes helyett.« Th. »Wehrlose« L. ¹⁰²). Így a többiek is, mind, és mindnyájan hamisan és sületlenül. *Inertia corpora* = heverő testek és *sternuntur inertia corpora*, *αλλοίωτης* e helyett: *corpora strata iacent* ¹⁰³). — Bővebb elemzésre, úgy vélem, nincs szükség. — *Inertia corpora* nem körülírás, és ha ilyet akarnánk keresni, reá igazít Cerda: »*nota elegantem periphrasim cadaverum. Quid enim est cadaver, nisi corpus iners, et iam stratum*.« Csakhogy így aztán a *sternuntur* quasi praesens historicum lenne, mi csupa leíráshoz nem illik jó móddal.

373. v. »*nam quae azaz quatenam*.« Th., és hivatkozik

¹⁰² Ezt a fordítást Heyne szerencsétlen gondolata magyarázza ki »*sternuntur inertia corpora*, inertium hominum, malim accipere de imbelibus, senum, infantum, feminarum.« — Csak azt mondom reá, hogy *longe petiitum*, mihez az utat Servius interpretatioja: »*inertium* = non repugnantium« mutatta.

¹⁰³ A *iacent*-hez a *passim* igen jól illik, holott a Heyne képzelte mézzárlással, mi csak a házakban, nem az utcákon — hiszen az »*imbelis*« lakosság már le volt feküve, — történhetett, nem fér jó móddal össze. Aztán a fegyvertelen népet (»*non repugnantia*«) rabszjira fűzni, nem leöldösni, volt szokás. Igaz hogy a szövegben »*perque domos*« is ott van, de ez azt teszi: »még a házakban is« és eláradott nézetemet legkevésbé sem gyengíti.

Serviusra, a ki azt állítja, hogy a *nam*-ot régente elébe tették a *quae*-nek. Hasznosabb lett volna figyelgetni a tanítványt, hogy a *quis*? etc. után tenni szokott *nam* különbözik a *coniunctio nam*-tól, melynek mert a jelentése, holott a kérdéses *nam* = *csoda*, féle. *Quidnam* = *micsoda*, miféle? *Quidnam id est?* (Plaut. Trin. 5, 2, 45.) = *Micsoda az?* Szoktuk ezt utórag helyett »*ugyan*« elötételével is kifejezni: *Ugyan mi az?* Lényeges a *nam*-nak a használatában az, hogy a *quisnam* sat. nemcsak kérdőszócska, hanem éppen fő- és sarkalatos szava a kérdő mondatnak, s azért az *accentus* reá esik. — De nem mindig kérdő ám a *quisnam*, *quaenam*, *quidnam*, hanem egyszerű, úgy nevezett határozatlan névmás, és ha kérdő mondatban van is, nem kap *accentust*, vagy ha kap is, a mondatnak nem a fő*accentus*át, hanem egy gyengébbet, másodrendűt. Így ebben: »*Num quidnam de oratore restat?*« (Cic. Past. 7, 26.) = *Vajon (v. Hát aztán m a r a d o meg v a l a m i a szónokból magából? Látni való, hogy a kérdés fő és accentuált szava a »restat.«* Ilyen ez is: »*Quid? quae sine arte appellantur. . . . ecquonam modo, ecquonam loco arte indigent?*« (Cic. Part. Or. 14, 48.) *Hogyan? azokra, a melyeket mesterség nélkülieknek hívják. . . . k e l l e v a l a m i mesterség?* Ezekből s hasonlókból azt tanuljuk, hogy a *nam* egy természetű a *quam*, *pam*, *dam*, *libet* utóragokkal. Vessük össze csak a feljebbi első példával ezt: »*Num quisquam praeterea (est)?*« (Cic. Rosc. Am. 37, 107.) = *Vajon v a n e még valaki?* Magyarban rendszerint *v a l a* elötételével különböztetjük meg és fejezzük ki az ilyes *quisnam*-ot; jóllehet a *csoda* is megmarad olykor, p. o. ebben a szólamban: »*Van-e tollad?*« — *Van a m i c s o d á s!*« Jegyezzük meg továbbá, hogy a kérdő *quisnam*-ban az utórag, úgy szólva, fokozó, erősítő, nagyobb kíváncsiságot, bámulatot fejez ki, mit Cicero diserte is jelel ebben: »*. . . . secum admirantem, quidnam contra dici possit?*« (Hasonló erejű a magyar *csoda* és *féle* is; holott az angolnak egész szólam kell: »*I wonder.*«) A nem kérdő, határozatlan *quisnam*-ban ellenben elveszti a *nam* ezt az erejét és inkább gyengítő, kicsinyítő tulajdonságot ölt.

Térjünk már vissza az elől tett *nam*-hoz. Ennek is van,

nem *causalis* értelme, melyet egy esetben így fejez ki Hand (Turs. 4, p. 6.): »*Parenthesis, quae explicandi causa interponitur, propriam habet particulam nam.*« Magyarban is épen így van, s a szócska is a »mert«¹⁰⁴). Ehhez én még azt teszem, hogy nemcsak parenthesiseket, hanem *ex abrupto* más mondatokat is kezd ez a *nam*, mely szintúgy elvesztette a *causalis* értelmét, mint p. o. »*Nam cur me miseram verberas?*« (Plaut. Aulul. 1, 1, 3.) Ez az első szava az illető személynek a játékban, és ismételve: »*Nam qua me nunc causa extrusisti ex aedibus?*« (Ib. v. 5.) — *Nam is postquam excessisti ex ephebis, Sosia, Libere vivendi fuit potestas*« (Ter. Andr. 1, 1, 24.) — *Nam quid ego de actione plura dicam?*« (Cic. Orat. 5, 18.) Ily helyen a magyarban már ritkán »*mert*«, hanem legtöbbször »*hát*« felel meg a »*nam*«¹⁰⁵). A *nam*-on kívül van még hasonló használatban a *quid?* is. *Quid? orationis quot sunt partes?*« (Cic. Part. Or. 1, 4.) — *Quid? quaestio quoniam habet partes?* (Id. ib.) — »*Quid? definitionis quae ratio est et quae via?*«

Elemzésünkben kiviláglik, hogy a hátuljáró *nam* sem egyik, sem másik értelmében nem azonos az (utóbb jellemzett) elöl helyezett, sem egyik, sem másik jelentésében. A hasonlóság is csak abban az egy negatív jellemvonásban áll, hogy egyik sem okadó *coniunctio* (foglalo). Se a kérdéses *locus*ban tehát, se az idézni szokott *parallel* helyeken p. o. (Georg. 4, 445.) »*Nam quis te, iuvenum confidentissime, nostras iussit adire domos?*« — (Aen. 12, 637.) »*Nam quid?*« — (Terent. Phorm. 5, 1, 5.) »*Nam quae est haec anus? a nam . . . quae e helyett: quaenam s a nam quis e h. quisnam, nam quid, e h. quidnam, nincs téve.* Servius állítását tehát az elmélet megdönti; tények pedig nem igazolják, mivel mind régiebb, mind későbbkori autorok használják a *nam*-ot mind a két helyzetben, és mindig a maga helyén és értelmében.

¹⁰⁴ Ezt is, persze hasztalan keressük a M. Ny. Szótárában; holott az egész hasábot töltő, szószármaztató fürkészések helyett jobb lett volna a »MERT« különböző használatát fejtegetni és példákkal világosítani.

¹⁰⁵ »Eridj eesém vágj fát!« mondja egyik székely a másiknak. »Mert én nem!« felel reá másik (T. i. mert én nem. — Vagy lehet ez is a felelet: »Hát én nem!«

Nyelvérzékők sugta azt meg nekik biztosan, nekünk pedig fáradságos elemzéssel s elmélettel kell küzdenünk mellette az eszmezavarás és hamis állítások ellen. A *nam quae tam sera moratur segnitias*-ben? a hátul tett *nam a quae?* értelmét fokozva, azt a színt adná, mintha Androgeus főképp a *segnitias* minő voltán tünődnek, holott a főszó az, hogy késésökért korholja vélt pájtásait, és a *nam* esupa expletiva particula¹⁶⁶), s feljebbi elemzésünk utolsó (ötödik) rovatába tartozik.

A *sera segnitias* is több figyelmet igényel, mint a mennyit Th. fordít reá, ki azt mondja, hogy »csak a három i e s végzetű alak szokottabb a megfelelő i a végzetűnél: canities, effigies, pauperies.« Még ha érthetőbben s igazabban¹⁶⁷) volna is mondvá, nagyon feleslegesen foglalná helyét a *sera segnitias* constructioja magyarázatának. — »*Sera, quae seros facit*«, írja Servius; tehát késő = késleltető. Derekas jelzőnek erőltetett igazolás lenne, de adverbialisnak (*tam sera*, a helyett, hogy: *tam in serum* v. *adeo in serum*) megjárja. *Quae segnitias tam seros* i. e. *tardos facit*.« (Forb.¹⁶⁸) — Ha-

¹⁶⁶) Priscianus a *nam*-nak csak két értelmét különbözteti meg, u. m. a *causalis* és a *non causalis*, mely utóbbi »completiva« név alatt a mi utolsó négy rovatunkat mind magába foglalja: »Completivae sunt: vero, autem, quidem, equidem, quoque, nam, namque, et fere quaecumque coniunctiones ornatus causa vel metri nulla significationis necessitate ponuntur, hoc nomine nuncupantur.« (Pr. Inst. 16, 13.) — És ismét: »... nam est quando γὰρ, est quando ὅτι Graecam coniunctionem completivam vel affirmativam significat.« (Id. ib. 16, 15.) — Végre: »... nam, enim, ergo non solum causales vel rationales, sed etiam completivae et confirmativae inveniuntur et praepositivae et subiunctivae, quomodo ὅτι apud Graecos.« (Id. ib. 18, 173.)

¹⁶⁷) T. i. *effigies*-nek és *pauperies*-nek nincs megfelelő i a végű alakja. Van ellenben a színt oly »szokott« *congeries*-nek, *mollities*-nek, *placiditas*-nek, *puerities*-nek. Ismét más nem különben »szokott« alakok: *calvities*, *alvities*, *diluvies* sat. *im* végű társaknak örvendenek. Mit is akart hát tulajdonképp magyarázni Th.?

¹⁶⁸) Forb. a Val. Flaccus »seris amnis«-át (Arg. 4, 705.) idézi parallel helynek. Én nem vagyok hajlandó elismerői a parallelismust. Nem hiszem t. i. hogy ebben:

»*serum* ut veniamus ad annom

Phasidis et mites, inquit, dont vellera Colchi;

Unde per hos iterum montes fuga?»

sonlóképp felesleges fáradsággal törekszik Th. megmutatni, hogy egy »várostfeldulni« türehető kifejezés. Mert hiszen »*rapiunt feruntque*« csakis dülást jelelő solemnis szólam.

375. v. »*itis, venitis*.« Th. Ebből megint azt tanulja a tanítvány, hogy Virg. csak amúgy önkényesen csíri-csavarja a szavakat a metrum exigentiájára! Inkább azt tanulja meg, hogy *ire*-nek egy tágabb és egy szűkebb értelme van. Az utóbbiban *venire*-nek az ellenkezője; a tágabban mind a kettőt magában foglalja, mint járás a magyarban.

Wagner és Forbiger hasonló hibát követnek el azon versre vonatkozó jegyzeteikben: *nunc primum*, id est, *nunc demum*.« A comm. egyebet mondhat a költővel, mint a mit mond. *Nunc primum* = csak most, még most¹⁶⁹); *nunc demum* = valahára. Világos, hogy az utóbbi nem ide való. »Mások már dülják a várost és ti csak most jöttök?« Azért a Cerda acumenjére sincs szükség: »Acumen est in verbis; primum ire dicuntur, qui postremi sunt.« *Primum* nem *itis*-hez, hanem csak *nunc*-hoz tartozik.

377. v. »*sensit medios delapsus in hostis, sensit se delapsus esse*.« Th. És így valamennyi comm. Serviuson kezdve, a ki röviden mondja: *nominativum pro accusativo posuit*.« — A régi grammaticusok sokat vesződnek vele: Charisius egyenesen solocismusnak declarálja; Priscianusnak pedig annyira a máján fekszik, hogy őt izben veszi elé s mindig más-más görög szólamokhoz hasonlítja. Rajtuk nem esudálkozom; de igen a mai »subiectum praedicatum«-os nyelvészeken, kik nem tudják, hogy a praedicatumnak legtermészetesb alakja *esse* mellett a nominativus, és hogy »ego nolo Caesar esse« (Flor.) »*vir bonus . . . ait esse paratus*« (Hor.), *Aelius stoicus esse voluit*« (Cic.), és *liberatur Milo non*

a *serum* adverbialis jelző volna. Világos, hogy a másik tagbeli derekas jelzőnek, a *mites*-nek felel meg, és költői synonymái a *placidus*, *quiescens*, *torpidus*, *taciturnus*. *Seris amnis*-ra ha ez értelemben (*lassu folyam*) nem is lelünk más helyet, az nem oly nagy baj, mint a lenne, hogy ha így construálnók: *sero veniamus ad annom*, mint Forb. kívánja.

¹⁶⁹) Csudálom hogy nem jutott eszébe a két comm.-nak német létére »*jetzt erst*, vagy Voos szerint a *nun erst*. *Nunc demum* = *nun zuletzt*: hogy tetszik?

eo consilio profectus esse (Id.), nem soloecismusok. De biz' ök mind azt feledik, és azt a szabályt, hogy a praedicatum esse-hez, midőn ennek az alanya épen az, a mi a regens verbumé, épen azon alakban is járuljon, kivételnek, graecismusnak, attractionak, poetica licentiának s t. eff. állítják¹¹⁰⁾. A szóban forgó hely egyszerű elemzése tehát: *Androgeus... in medios hostes delapsus esse, sensit.*

378. v. *retroque repressit*, retro-nak ily pleonasticus használata több helyt fordul elő. Th. — Előbb azt kell eldönteni: vajon itt pleonastice van-e használva a *retro*? Már pedig abból semmi sincs. Még abban az esetben sincs, ha megengednők, hogy *re*-előrag mindig azt teszi: »vissza.« Mert a *viszsa* értelme csak az, hogy »az előbb volt állapotba.« A láb rendes állapotja a földdel való érintkezés, az hát, a ki a földről felemelte, legott »reprimál«-ja, mihelyt arra ismétleteszi; tehát visszateszi. Úgyde ebből még semmit sem tudunk arról, hogy minő irányba teszi *viszsa*, p. o. előre-e vagy hátra felé. A *retro* pedig épen azt mondja meg. Magyarul kimondhatjuk, az igaz, két szóval: meg-hököl, a mire a latinnak három kell; de csak azért, mert a hököl magára már azt teszi: *pedem retro premit*, s csak a *re* kifejezésére kell a meg.

380. v. »nitens lépven« Th. — »humi nitens pressit = mezitláb menve rálépett.« Weidner — Szén. *Niti* azt, hogy »lépni« soha és semmi esetben nem teszi; az erőlködés lényegesen kirekeszti a haladást, mivel oly állapot az, mely nem bír ezzé válni. De bizony *meztláb*-ot sem tesz. Oly világos képtelenség az, hogy nem szólnék hozzá, ha érve nem volna Weidnernek még furesább, mint interpretatioja. Azért kell t. i. *nitens*-nek »meztláb«-ot tenni, mivel Juvenalis egy hasonló jelenet leírásában »palleat, ut nudis qui pressit calcibus anguem« szavakkal él! De biz' a Th. parallel helye sem erősebb bizonyíték, habár nem oly nevetséges is, mint az iménti. »Crocodili« (idézi) »fluvialesque testudines

¹¹⁰⁾ Látnivaló, hogy a szabály úgy van szerkesztve, hogy ezt a locust is: »atqui licet esse beatis« szárnya alá vegye. Igenis, mert *volis* a *licet* alanya, éppen úgy, mint németre fordítva (Ihr dürft) ihr a dürft-é.

quaedamque serpentes ortae extra aquam, simulac primum niti possunt aquam prosequuntur.« (Cic. Nat. D. 2, 48, 124.) Ámde az ide vonatkozó szavak csak azt teszik, hogy: mihelyt erőre kapnak, vagy birják a testöket, vagy meg tudják feszíteni tagjaikat.« S még ekkor sem mondja Cicero, hogy »lépnek,« hanem csak annyit, hogy; a vízre törekednek.« Aztán a *serpens*-nek kissé bajos lenne »lépni.« Forbiger elébb jól megmondja, hogy: »humi nitens, pedem figens«; de aztán kiesik a sodrából: »i. e. grossibus incedens firmis et dure impressis terrae torquet anguem.« Szószaporítás; de csak a legügyetlenebb félreértés hozhatná ki belőle, hogy *nitens* = *grossibus incedens*. Sőt inkább a »firmis« »duris« és »torquet« szavakkal akarja Forbiger jellemezni a *nitens* értelmét.

381. v. »iras, azaz: mérges fejét.« Ver. Ily otromba metaphorát egy Virgilius nem irhatott, és erről meggyőződhetik vala Ver., ha a Ladewig idézte verset (Georg. 3, 421.) megnézi, s nem írja vaktában utána az idézetet. A Sz. jegyzete is egy húrton pendül a Veressével. — *Attollens iras* = haragra gerjedni. *Colla tumentem* pedig epegegetice = fel-fújja a torkát (mérgeiben.)

382. v. »haut secus nem más kép azaz épen úgy.« Th. Szükségtelen magyarázat. Egyébiránt a szokott szólam: nem különben.

383. v. »densis armis... mind inruimushoz, mind circumfundimus-hoz való, csak... hogy az első dativust, a második ablativust kíván maga mellé.« Th. Ha a cautusság kitünő jellemvonás volna Th. jegyzeteiben, azt hinném, hogy a »mind« alatt »akár«-t is kíván értetni. És valóban ennyi is az, a mi kétségtelen. Mert biz' a, hogy egy határozót különböző két casusban gondoljunk két igehez, erős feladat. Nem is lehet máskép teljesíteni mint úgy, hogy a második ige mellé névmás alakjában és kihagyottnak gondoljuk azt a határozót. Úgyde imennek abban az esetben az első ige mellett kellene állani; holott itt az utóbbihoz van csatolva. Ezután nevezendő határozónak előre, proleptice, tenni a névmását, lehet és fordul elé; de csak semmiből vagy legfeljebb az ige erejénél fogva gondolni oda egy

oly szócskát, melynek csupán a vonatkozás ad értelmet, és csak majd lesz, a mire vonatkozzék, e nagyon bajos. »Közikbe rohanunk s körülvetetünk sűrű fegyverekkel«, nem igen dicsegetes constructio, — úgy hogy a »közikbe« a »fegyverekre vonatkozzék — hanem valahogy csak felfoghatni. De ha ott nem volna a »közikbe«, szeretném látni ki bírná előre oda gondolni vagy képzelni; utólagosan pedig már késő. Ellenben ebből: »az ellenség közzé rohanunk és körülvetetünk től«, bátran kihagyhatni a névmást, mert könnyen s önkintesen kiegészíti a gondolat. No már, a magyarázandó helyen a szók rendje amaz első feltételnek felel meg, s e szerint nem igazolja — mint ő véli — a Th. állítását. Ladewig hát jól teszi, hogy a *densis armis*-t csak a *circumfundimur*-ral konstruáltatja. De hogy aztán ez a constructio »dativussal« mit teszen, azt ő egyedül tudja, s abból, hogy: »*densis armis* dativust a medium verbunként gondolt circumfundimurral kell összekötni,« meg sem is érthetni. Sőt új nehézség lebben fel: t. i. mikép lehessen egy tüzetes passivumot deponensnek gondolni? Továbbá még azt is kívánja L., hogy a *densis armis* alatt »*confertis hostibus*«-t értsünk. Hanem itt aztán az a realis nehézség bukkan elő, t. i. hogy egynehány trójai, már megismerve ellenségnek, mikép »foghatta körül« az Androgeussal — (»erős csatarendben« Weidn. — Sz.) — jött »*magna caterva*«-t, azt képzelje, a ki bírja! Megtehetette azt, az igaz, a házak közt elszéledve, mint »*loci ignarus*«-okkal; de ennek a felvételnek ellene áll egyfelől az »*irruimus*«, másfelől az, hogy az Aeneással kalandozó kis csapat, a következők szerint, együtt maradt. Nincs hát egyéb hátra, hanem az *irruimus*-t absolute, a *circumfundimur*-t természetes passiv értelmében s a hasonlóan tulajdonképi jelentésében mondott *densis armis*-t ablativusnak kell vennünk. Így persze hozzá kell gondolnunk, hogy a trójaiak maroknyi csapatja a »*magna caterva*«-t szétugrasztotta, mit ha világosan nem mond is a költő, de az »*irruimus*«-sal s a »*formidine captos*«-sal eléggé elkészít reája, s így a következőkkel (384—6. v.) sem jövünk ellenkezésbe, valamint nem lesz nehéz egy kis leplezett kérkedést a »*sum pius*«

Aeneas jellemével megegyeztetni¹¹¹⁾. E szerint a vers értelme e lesz: »Berohanunk és sűrű fegyverekkel körülvetetünk,« azaz: berohanunk a fegyveres tömegbe¹¹²⁾. Nincs szükségünk hát sem a Th. erőltetett constructiojára, sem a L. dativusára és mediumára, sem a Weidner — Sznénássy érthetetlen magyarázatára, sem végre a kiküszöbölt »*circumfundimus*« olvasatra; mely utóbbit nagyon helytelenül vett fel Sz. a szövegbe.

383. v. Weidner philosophiai apparatussal s diagrammokkal iparkodik megértetni, hogy a *primus labor* és *summus mons* azt is tehetik, hogy: *primitiae laboris* és *summitas montis*. A ki Virgilius olvasásáig jutott, s még se tanulta volna meg azt a legközönségesb *αλλοίωσις*-t, a birtokviszonyok jelzős kapcsolattal való felelserelését, azt a W. körmönfont okoskodása sem fogja capacitálni.

390. v. Weidner az ő Buddeusi ártatlanságában elszörnyűködik ennek a maximának: »*dolus an virtus, quis in hoste requirat?*« erkölestelenségén, s azzal akarja szépitni, hogy a jelelt eselhez csak a végszükségben folyamodott a kis csapat, s csak e feltételben tartotta megengedhetőnek a *pius Aeneas*. Ez értelemben szerkeszt periphrasist, melynek átvételével megérte Sz. Jól is tette; de úgy is csak szófia beszéd: mert a »hadi fortély« szintoly őszesme, mint maga a háboru.

393. v. »*accomodat ille s t i.*« Th. A latin szóban az egy *m* kétségtelenül nyomdai hiba, de megemlítem azért, hogy a színvonalas orthographiával megzavart tanuló nem fogja tudni: a szövegnek higgyjen-e vagy a jegyzetnek.

396. v. »*Haud numine nostro.*« Történek pedig itt is sok lárma semmiért. A lármat *Dietsch* ütötte, a ki a Servius óta divó explicatiót: »*haud numine nostro . . . diis contrarius. Hoc est haud nostro non nobis utili*« (Serv.) hallatlannak nyilvánította¹¹³⁾. Ez elég volt Weidnernek arra,

¹¹¹⁾ V. 3. alább a 401. versre tett észrevételeimet.

¹¹²⁾ Mint látom, Veress I. egyedül szól okosan a dologhoz, ha jól értem a jegyzetét: »*circumfundimur*« következőképpen a berohanásnak.

¹¹³⁾ *Dietsch* ellenvetésének csak a *numen* személytelenítése az alapja. Ezt persze, czáfólói nem vették észre, mert ők is nyakig ülnek abban a hínárban.

hogy hosszú és a dolgot még sem tisztázó jegyzetet írjon, melyet Sz. tökélytelen s részint ferdítő reproducálása még zavarosabbá tett. Maradjunk meg utóljára Ladewiggel a régi mellett.

397. v. »proelia conserimus, manus conserere után készült kitétel, melylyel Livius és más prózairók is élnek.« Th. Nem lehet tudni az elsőbb szölamra vonatkozik-e a »melylyel,« vagy az utóbbira. Ha az utóbbira, hamis állitmányt foglal magában, mert az elsővel szintugy élnek a prózairók, mint az utóbbival. Ha az első érti, csak szószaporítás. A mi a tüzetes állitmányt illeti, merészség volna elhatározni akarni, melyik az eredeti kitétel a kettő közül. Magunk nyelvére fordítva: »harezba keveredni« természetesen látszik, mint »kezeket összetűzni.«

398. v. »demittimus Orco, v. ö. Hom. Il. I, 3.« Ver. A tanítvány azon kezd, hogy nem »veti össze;« s ha megtenné, semmit se tanulna belőle. Sőt félre is vezethetné a hasonlítás; mert Aidi *πρόκωπτος* = pokolba kergette; *demisit Orco*, = pokolra buktatta.

399. v. »alii . . . pars, részint . . . részint.« Th. Jól van, és ennyi elég is lett volna. Legfeljebb ha megemlíti a comm., hogy a második *alii* helyett *pars*, akár az első *pars* helyett *alii* van, költői változtatással. De nem! hanem általános definitióval folytatja: »az alanynak részletező értelmezvénye,« mi még úgy is nevetséges volna, ha most olvasna először a tanítvány Virgiliusban felosztást. Úgyde csak az imént olvasá (330—32. v.): *alii adsunt, alii obsequere*, hol nem találta szükségesnek sem Th., sem más comm. a metafizikálást. E nem elég; mert a mi következik: »ezért *pars* után is az ige többes számban,« a lehető legrosszabbul van elmondva. A tanítvány ugyanis azt gondolja, hogy azért a többes szám, mivel *pars* az »alanynak részletező értelmezvénye;« holott Th. azt érti, hogy mivel az alany (*caterva*) collectiv-név, tehát *pars* is az. Úgyde járatlan ember ezt a csupa »is«-ből nem bírja következtetni.

399—400. v. »litora . . . fida: biztos helylyel kínálkozó tengerpart.« Sz. — »fida, die sichere Zuflucht gewähren.« Wagner. — ». . . tuta, quibus confidi potest.« Forbi-

ger. — Ezekből azt kell következtetnem, hogy a *fidus*-nak »biztos« v. (emberről szólva) »bizodalmas« jelentését csak kivételesnek tartják a latin tudósok. Ebből pedig semmi sincs; mert annak minden jelentése csak az, és az erkölcsi eszmével párosuló: hű = fidelis. Az összehasonlítást bő szótár segélyével mindenki megteheti; csak annyit mondok, hogy *fidus Achatas* nem hű, hanem *biztos, megbízható Achatas*.

400—1. v. »pars . . . in alvo.« — Heyne s mások megbotránkoztak a ló hasába bűvő görögök képén. »Nimis portentosum hoc et abhorrens a fama virtutis Achivorum,« és »sensum meum offendit in heroico carmine,« így nyilatkozik Virgilius legderekasabb commentatora. Peerkamp kezét fog vele s ámbár azt mondja mentségére, hogy a görögöknek csak egy csapatáról szól Aeneas, még is az egészet csaknem nevetséges nagyításnak tartja. Segíteni is akar a dolgon s a *scandunt* és *conduntur* igéket coniunctivusokká emendálja: »felmásznak és bebűnának a ló hasába ha lehetne« értelemmel. Weidnernek csak az a hiú ellenvetése van, hogy »aztán diffugiunt«-ot is coniunctivusba kellene tenni,« minek nem látom szükségét és fentartom azt az állításomat, hogy csupán aesthetikai alapon emendálni nem szabad. Tovább megyek s azt mondom, nincs is mit emendálni. Virgiliusnak figyelmes és elfogulatlan olvasója csakhamar sejteni fog műveiben egy kis adag Ariostoi humort, mely ép oly kevéssé sérti az epos méltóságát, mint a Schakspere-é a tragédia műzsjáét. De hiszen Homerosban, költőnk előképében, sem hiányoznak a humoros vonások: a főkülönbség az, hogy itt a főjellemelek rajzaiban legkevésbébbé mutatkoznak, holott Virgilius abban leli kedvét, hogy hőse képét illusztrálja velök¹¹⁴). Leginkább kiülő vonás az Aeneás

¹¹⁴) Dehille sejtette, de nem méltányolta a humoros elemet az Aeneásban, mint a (I. 11). *tantaene animis coelestibus irae* -re írt jegyzete tanúsítja:

»Ce trait mérite une observation particulière. Quelqu' intention qu'ait eue Virg. d'imiter la simplicité d'Homère, on découvre dans un petit nombre de vers quelque teintes philosophiques de son siècle. Le bon Homère se serait gardé de faire une pareille question; il trouvait

kérkedékenysége, mely bizony elég leplezetlenül nyilatkozik mindjárt eleinte (az I. k. 377—9. v.) »Sum pius Aeneas fama super aethera notus.« Felhívám az olvasó figyelmét rá a 383. s köv. versek alkalmával is, és már csak ezek után sem lesz nehéz a megjegyzett görögök bujkálása erős színezetét megint azon palette-re nyomozni vissza. Egyébiránt a mít »nimium«-nak mond és kiválólag hihetetlennek tart Peerlkamp, t. i. hogy a megriadt görögök »felbirtak mászni a lóba, mely oly magas volt, hogy a benne rejlő vitőzeket kötéllel kellett leeregetni,« nem épen oly nagy dolog, mint első tekintetre látszik. Egy az, hogy a fa-ló bármily magas volt, lábakon állott, melyeken fel lehetett kapaszkodni; sőt a leereszkedést eszközölő kötelek is még ott fityeghettek. Másfelől régi és új hadjáratok történetei mutatják és e nemzedék tapasztalása is ad képzetet, minő erőfeszítésre bírja a »panicus terror« az embert. Mondanék többet is, de »exempla sunt odiosa.«

405—6. v. — Sok szót pazaroltak és bőségesen fitogtatták tudományukat e versek alkalmával. Felakadtak a *tendere lumina* szólamon, mintha bizony ez, vagy a másutt (Aen. 5, 108.) irt *tendit oculos* keményebb metaphora volna, mint »attollere« vagy »defigere oculos.« Sőt *oculos tendere* alig is metaphora, és az utóbbi idézetben elég természetesen van mondva, hogy »megfeszítette egyszerre szemét és ívét.« A 405. versbeli *tendens* nem »feszítés,« hanem az átvitt *irányzás* értelmében van véve, hogy megfeleljen a köv. versben jelölt, kéz *irányzásának*, s alkalmat adjon arra az öletre, mely Peerlkampot »könnyekre indítja,« Heynének pedig léhaság¹¹⁵⁾.

tout simple que les dieux eussent des passions, et il en avait besoin pour la marche de son poëme. Des dieux impassibles ne sont point épiques; ils peuvent être imposants, mais non intéressants: ce n'est qu'en les rabaisant jusqu'à lui que l'homme s'élève vers eux. Les prophètes mêmes donnent au vrai Dieu la colère et la vengeance. Peut-être Virg. aurait-il dû profiter des avantages de ce merveilleux, sans en faire sentir le ridicule et l'inconséquence.

¹¹⁵⁾ »H.ynius putabat versum epica gravitate paulo leviores et nimis ingeniosum Equidem haec admiror, tanquam ex ipsa naturae veritate posita et ad commovendam misericordiam aptissima. Ve-

407. v. »non tulit, nem állotta.« Th. Nyelvészet és aesthetika egyaránt tiltakoznak a comm. választotta aljas kifejezés ellen, melynek legmagasb rendü alkalmazását ebben a szólamban leltem; »néhány ló nem állja a vakarást¹¹⁶⁾.« A 409. versbeli *incurrimus*-ra is kaphatott volna Th. valamiskével nemesebb kifejezést, mint a miő a »belékerülünk, vetődünk, melynek még az is a hibája, hogy e helyt merőben hamis. *Incurrimus* t. i. szántsándékos cselekvényt jelöl; holott ama magyar szavak az önkénytelenség, történetesség eszméjét foglalják lényegesen magukba.

413. v. *gemitu atque . . . ira.* Itt ismét fellelik az interpretések az ő kedvencz hendiadyssöket. »Mit lautem Wuthgeheul,« Ladew. »dühös ordítással« Th. és Sz. Ennek a kedveért meghamisítják a *gemitus* értelmét s azt állítják, hogy »a fájdalom minden nyilatkozatát jelöli a csendes sohajtól kezdve a hangos ordításig;« holott biz' a soha sem jelent egyebet, csak nyugést és morgást, és legtökélyesb synonymája az angol: *groan*. És jelesen e helyt nem tesz többet, mint a magyar: *ennye no!* vagy: »e még is csak sok,« és minthogy ebben még nincs befoglalva a *hara*g vagy éppen »düh« eszméje, majdnem szükségkép kellett hozzájárulni az »ira«-nak. A Cassandra-rablóknak t. i. két dolog esett rosszul. Egyik az, hogy elvették a zsákmányukat, másik az, hogy véleményök szerint társaik, egy más görög csapat vette el. Hogy e két körülmény megfordított rendben áll a versben, azt ép' oly kevésbé lehet hibáztatni, mint azt hogy *gemitus* és *ira* közös oka, az *erepta virgo*, grammaticae csak az utóbbival van construálva¹¹⁷⁾. Mindezekből kivi-

lit Cassandra quidem manus tollere, non poterat, erant ligatae. Sustulit oculos.« Peerlk. — Igen, ha ily egyszerűen volna elmondva. De a »lumina ismétlése, az a grammaticusok »epanaphora«-ja, mesterkélt képbe öltözteti az egészet, a »naturae veritas«-hoz egy k's kacérság járul; minél fogva Heynéval kell hogy tartssunk. Az ő »nimis ingeniosum«-a = az olasz kritikusok műnyelvén: *concetti*.

¹¹⁶⁾ Állja, ebben az értelemben: *tűri, tűrheti, kikerülte* a M. Ny. Szótára szerkesztői figyelmét.

¹¹⁷⁾ Egy commentator azt kérdi nagy bölcsen: »Gemitu. An Cassandrae, an occisorum Graecorum a Troianis?« Mire Peerlkamp nem csekélyebb bölcseséggel azt feleli: »Gemitu Cassandreae excitati,

láglik, hogy a »*ér dié dvoiv*« alkalmazására semmi legkisebb szükség sincs.

416. v. »rupto turbine, előtörvén, támadván a nemere. (Erdélyi szó. A magyarországi ember, forgószélnek mondja.)« Th. A *turbo*-t biz' az erdélyi ember is csak »forgószél«-nek mondja. »Nemere« hegy neve Csíkszékben, s a róla nevezett »nemere szele« ép' oly nomen proprium, mint a *chamsin*, *harmattan*, *samum*, *solano*, *sci-rocco*, *bora* vagy *Föhn*, és Erdélynek délkeleti részében olykor-olykor beálló iszonyú erős és hideg északi szelet jelent. Jobb lett volna e helyett *rupto*-t magyarázni, mely itt abszolút értelmű participium, és elérőhanó-t tesz. »Rupto = prorupto« Forb.

418. v. »tridens főnév gyanánt használva annyi mint fuscina.« Th. »Ismeri ön Bakóházit? — »Nem ismerem.« — »Hát Csekeházit?« — »Akkor még is inkább ismerem Bakóházit.« Virgilius olvasója minden bizonynyal előbb tudja *tridens*, mint *fuscina* jelentését. Nem lehetett volna mindjárt egyenesen szigonynak mondani? — Sz. meg azon akad fel, hogy miért adja a költő Nereus kezébe a háromágu szigonyt? Igaz, hogy egy rakáson vesződtek vele; de kár vala helyet tölteni ezzel az otiosus kérdéssel, s azon feljül eléllani azzal az alaptalan állítással, hogy a »rómaiaknál Neptunus tisztelete soha sem honosulhatott meg¹¹⁸⁾«.

421. v. »*insidiis* = görög fegyverzet segítségével.« Veress. Et meminisse sat est.

422. v. »*mentita*, hamis.« Th. Tehát szenvedő érte-

credo, ad eum locum concurrunt, et irati virginem sibi esse ereptam« (latinul: *ob virginem sibi ereptam irati*), »undique invadunt.« Dignus nodo vindex!

¹¹⁸⁾ Weidner, ki nek jegyzetét pontatlanul fordítja Sz., csak annyit mond Preller (Rom. Myth. 505.) nyomán, hogy: »Da bei den Römern der Kultus des Neptuns nie recht volksthümlich wurde so u. s. w.« s aztán reá tér a Cerda s mások véleményére, hogy Nereus itt Neptunus helyett van töve, mi ellen tiltakozik Forbiger. Veress más versóban így ír: »Nereus ugyanazon szigonynyal zavarja fel a tengert« (a) »melylyel máskor Neptunus szokta.« A ki latin auctort magyarázni akar, annak nem csak latinul, hanem magyarul is kell tudni. Más tekintetben is sok szó férne hozzá, de ethallgatom.

lemben veszi Ladewiggel. Igende: a »hamis fegyver« (az álfegyver) nem fegyver, épen mint a hamis pénz nem pénz. *Mentita tela* = hazudott fegyver is a volna, a mit fegyvernek adnak ki, de nem az: valamint a Potemkin hazudott városai nem voltak városok. Tehát *mentita* nem lehet passiv, hanem fegyverek hazudták a görögöknek, hogy az Aeneas csapatja közül való. Servius is szóról szóra ezt mondja, s Heynén, a ki vele tart, csodálkozom, hogy még is *falsa*-val explicálja a »mentitat«-t. Ennek a lehet az oka, hogy a *falsus*-t csak »trügerisch« értelmében vette az érdeemes commentator. Nem lehet ellenben semmivel menteni Veresset, a ki *mentita*-t passivumnak nyilvánítja, s azonban cselekvő értelemben magyarázza¹¹⁹⁾. Még is azt mondják, hogy goromba vagyok, mikor ezt és ilyeket a tanítvány bolondításának nevezem.

Ribbeek pedig mind mást bolondít, mind magát elámitotta, midőn a 422. versben »*primi*« helyett ezt emendálta »*Priami*«. Ha az ember az így »emendalt« szöveget az előbbiekkal egy folytatásban olvassa, épenségesen az új kapura bámuló borju állapotában érzi magát. Kis vizsgálat azonban kimutatja, hogy R. érvei, melyekre emendatioját alapítja, igazán mentitumok, s imént említett eredményeket tekintve, kétszeresen azok. A két érv egyike elméleti, a másika palaeographiai¹²⁰⁾. »Nincs commentator,« írja R. (Proleg. pag. 310.) »a ki megtudta volna mondani, kik azok az első k, a kik a csaló fegyverekre reá ismertek, és ő (R.) nem tudja: azok-e, a kiket előbb szalasztottak meg a trójaiak (399), vagy pedig

¹¹⁹⁾ Pro curiositate küzlöm a jegyzetet: »*mentita tela*, hazudott fegyverek, azaz görögöket színlelő k, tehát *mentita* szenvedőleg.« Több hiba, kevesebb szóban a lehetetlenségbe csap át. — Többször megírtam már, hogy a deponensek *tus ragu* participiumai rendszerint mult cselekvő értelműek (Zumpt. §. 632.)

¹²⁰⁾ Halljuk magát Ribbeeket: *Priami scripsi*, cum in P agnovissem haec RI, MI, ita ut ante M latero videretur A. Nam quod cum ceteris omnibus M praebet *primi* quid sibi velit nemo interpretum dixit, ac nescio utrum illi intellegendi sint: quos primos agitaverunt falsis armis Troiani (399), an Aiax et Atridae cum cetero exercitu (414 sqq.)

Ajax és a többiek (414 sq.)? « Ezt kétkép is meg lehet erőteljíteni. Egyszer t. i. azt mondhatnók, hogy a *primi* értelme nem függ a feltett kérdés eldöntésétől. *Primi* ugyanis adverbialis jelző, és csak látszólag (nyelvtanilag) vonatkozik a mondat alanyára. Logikai helyére s mivoltára visszavive tehát azt tenné, hogy *primum* = először. De nem arra, a kérdésre felel meg, hogy »kik először?« hanem arra hogy »mikor először?« Tehát akár Ajax és társai, akár a korábban megszalasztottak, »instauratis animis« megtérve, *nunc primum* = most először, vagy csak most ismernek az eltulajdonított fegyverekre. De, másodsor, ha úgy tetszik, el is lehet dönteni azt a kérdést. Mert két csapatról lévén szó (414 és 420), valamelyiknek előbb kellett reá ismerni az álgörögökre, s természetesen azoknak, a kiknek előbb is volt bajok velük, mint a »*magna caterva*« (370) és az »*alii*« (399.), melyek öszvesen tehetik az »*illi*«-t (420.) s a melyek az elsőbbségnek a trójaiak »*sonus*«-áról is (»*responsa non satis fida*.« 376.) volt tapasztalatuk, s erről ezúttal (»*signant*« 423.) értesítik is a társaikat. Sem egyik, sem másik esetben a »*Priami clipeos*«-t túrni nem lehet, mert, még ha szükség lenne is az emendatióra, nincs az a genitivus, subiectivus, generis v. qualitatis, vagy miféle még ezeken kívül van, a melyik azt igazolni bírná. Lássuk már a palaeographiai érvet. A codex *Palatinus*-ban ezt ismerte ki Ribbeck: »RI. MI, »de úgy,« azt mondja, »mintha az *M* előtt *A* rejlenék.« Erre csak azt mondom Weidnerrel hogy elővéleménnyel üvegzett szem s elfogult olme kellett egy coniecturának oly csekély alapon való felállítására. Se szükség, se positív ok nincs hát a *primi* kiküszöbölésére, s vétek volt iskolai kiadást hamisítani a »*Priami*«-val; mit a színvonalas maximánál fogva Th. is elkövetett. Weidner és utána Sz. is ellene vannak az emendationak; vessé össze olvasóm jegyzeteket az enyimmal.

423. v. »os itt annyi mint sermo, lingua.« Th. És így valamennyien, az egy Wakefieldet kivéve, a ki azt a véleményt kockáztatta, hogy hátha *ora* azt teszi itt is, a mit sokszor t. i. *facies*-t és az innen szélesített *species*-t? És így a lenne az értelme, hogy a trójaiak »h a n g j a m e g h a z u d-

tolja a látszatukat¹²¹⁾. Ezt a magyarázatot Jahn és Wagner elutasítják, mint tarthatatlant; de én azt gondolom igen hamar, és azt hiszem, hogy latinul olvasgató ember, ha a bevett interpretatiótól félre nem vezetve olvassa ezt a helyet, legelőször is a Wakefield-féle értelemben fogja fel. Én legalább úgy voltam vele, s a W. értelmezése csak jelen jegyzetem írásakor esett tudomásomra. Természetesen, mert egyfelől, *ora* sehol és soha egyenesen, mint itt követelik, beszédet vagy nyelvet nem jelent¹²²⁾; másfelől *discors* mellett rendszerint ki van mondva az egymással nem egyező két dolog, melyeknek itt az *ora* és *sono* (az utóbbit akár dativusnak, akár ablativusnak gondolva) kínálkoznak, és így lényeges részei a mondatnak, holott a bevett értelmezés szerint a *sono*, mint abl. qualit., merőben felesleges a »beszéd« mellett. Mert hiszen a beszéd, mint fizikai jelenség, csak is csupa hangból áll. — Meg kell említenem még azt a gyermekes vesződséget, mely a közlekedő nyelv tárgyában foglalkodtatja a tudósokat; mintha bizony csak egy költő is a világon erre reflectált volna máskor, mint a mikor, péld. e helyt is, egy vagy más jelenést, körülményt vagy következményt akar alapítani a nyelvbéli különbségre!

426. v. »*unus* fokozza a felső fokot.« Ver. Ime, hogy teszen nevetségessé ügyetlen kifejezés egy tárgyában helyes észrevételét¹²³⁾. Sz. kellően: »a superlativus kizáró értelme

¹²¹⁾ »Distinxi: »ora, sono discordia, signant, ut elucesceret loci sensus: »atque animadvertunt ora, i. e. speciem, externum habitum linguae minus esse congrua« Wakef.

¹²²⁾ »*Ora*«-nak a jelentésére a legbövebb lexiconok sem bírnak felhozni más tanúságot, mint ezt az egyet, melylyel bizonyítani quaestionis petitio. Parallel helyek gyanánt ezeket idézik a comm. »faciam omnes uno ore Latinos« (Aen. 12, 837.) és »Mithridates . . . magna vi animi . . . ut . . . quinquaginta gentium ore loqueretur« (Victor, de viris illustr. 76.) De ezekből nem kell himet varni, mert mind két helyt az *ore* = szájjal, világos és erőltetlen metaphora; holott a kérdéses *ora* metonymia lenne.

¹²³⁾ Hogy Veress, magyar neve daczára, rosszul ír magyarul, jegyzetei nagyobb része bizonyítja. Jellemző ezen s más tekintetben is előszavában ez a hely: »Ladewignek bármennyire jeles jegyzeteit magyarrá fordítani nem mertem; mert sat.« Ebből olyasmit ért olvasója, hogy csak

unus v. unus omnium hozzátétele által erősödik. « Forbiger is úgy: »*iustissimus unus* scil. omnium, quod modo additur, modo omittitur etc.»

430. v. »*labentem, esőfélben levőt.*« Th. A latin szó actualis praesentis jelöl, az itt adott magyar szöveg pedig jövődőt. A »dülőfélben való ház« düléssel fenyeget, de még nem dül. *Labentem* adverb. accusativus, és logikai helyére állítva, azt teszi: *esésében* vagy *estében*. Forbiger és Ladewig »*quin laboreris*«-nek interpretálják, erőltetve. Mert a *tevit*-tel (= oltalmazott v. védett a haláltól« Ladew.) a *labentem* rendes értelme megegyezik, és nincs miért »impedivit« jelentést adni a *tevit*-nek Forbigerrel. — »*Pietas*«-t Th. a maga esze szerint értelmezi »szívjóság«-nak, »kegyesség«-nek. Jobb lesz vala a Cicero eredeti értelmezését másolni »*Pietatem, quae erga patriam aut parentes, aut alios sanguine coniunctos officium conservare moneat*« (De Inv. 2, 22, 66.). És ismét (Part. or. 22, 78.): »*iustitia... erga deos, religio, erga parentes, vulgo autem bonitas.*« Jegyezzük meg, hogy ez az utóbbi sem jelent »szívjóság«-ot, mit kevéssel odább »*benevolentia*« névvel fejez ki a szónok.

432—34. v. »*nec ullas... meruisse manu.*« Sok volna elbeszélni azt a sok zavart, a mit a kijelölt, elég tiszta periodussal elkövettek¹²⁴). Hiszen világos, hogy *vices* magára áll, és általában viszályt, válságos pillanatokot, halálra való alkalmakat teszen, és hogy *Danaum*-ot *manu*-val kell konstruálni s egyéb baj nincs. Az egész sententia oly gyakran használt gondolat, hogy csaknem locus communisnak mondhatni.

436. v. »*vulnere Ulivi, Ul. sebesítése folytán.*« Ver. Nem sejtí a magyar comm., hogy fordításában a birtokos

irányadóul utasítóul használta V. Ladewiget. A valóság pedig az, hogy nyomról, nyomra kíséri, azaz szövegben fordítja jegyzetait. Az idézett hely tehát vagy az igazság eltakarása, vagy azt akarja, rosszul, kifejezni, hogy *esupán csak* Ladewig jegyzetét »fordítani nem merte.«

¹²⁴) Azt még is meg kell említenem, hogy Th., minden commentartól s a valóságtól is eltérve, a *meruisse*-t a *manu*-hoz kapcsolja, és így magyarázza, »úgy küzdöttem, hogy érdemeltem a hősi halált.« — Nem annyira trivialis, mint esetlen gondolat.

»Ulysses« épen úgy lehet akár subiectivus, akár obiectivus genitivus, mint a latin szövegben. A többiek Gellius és Servius után tisztábban: »*vulnere quod illi Ulixes infixerat.*« Veress szereti hánytorgatni a genitivus rovatait, de csak ott, a hol Ladewigtól tanulja. Hanem bár ne tanulta volna meg senkitől azt a divatos hibát, hogy »következtében« helyett azt írja: »*folytán,*« mi egészen más.

437. v. »*sedes, domum.*« Th. Aut bene, aut nihil! *Sedes* rendszerint valami többet, legalább egyebet tesz, mint a közönséges *domus*. Itt jelesen királyi lakot, ma úgynevezett »residentiat.«

438—9. v. »*ceu cetera nusquam bella forent,*« a 322. versbeli »*summa res*«-sel parallel, de erősb kifejezés.

440. v. »A görögök részint a tetőt akarják megmászni, részint az ajtót betörni.« Ladew. és Th. »Nem!« azt mondják Weidn. és Sz. »a támadás nem kettős irányban történik. . . . hanem csak egy irányba, t. i. a köfal pártázatára, mert ezt akarják minden módon elérni.« Erre meg én mondom, hogy: nem! Mert a görögök a palota beljébe akartak »minden módon« bejutni, s alább (480) ott van, hogy »*limina pervumpit, postisque a cardine vellit.*«

442. v. »*gradus* alatt magokat a lábtókat (létrákat) s nem ennek fogait kell érteni.« Sz. egyedül; mert Weidner ebben a szarvas hibában egészen ártatlan. Ő ugyan mondja, hogy: »man muss gradus nothwendig von den Leitern verstehen;« de én meg azt mondom, hogy fordítónak érteni kell a tárgyat is, a nyelvet is. W. szavai azt teszik, hogy: »*gradus* alatt a lajtorják fogait, nem pedig az ajtóhoz vagy portalhoz vezető lépcsőket kell — mint Wagner állítja, érteni.« — Hasonlóképp rosszul értette Sz. vagy legalább rosszul fejezi ki ezt is: »*ganze Giebelmassen des grossen Pallas-tes*« (*tota domorum culmina*, 445. v.) midőn így fordítja: »a nagy palota egész homlokfalát,« minek nyelvtanilag hibás voltát elemzés nélkül is egyszerre láthatni. Aztán »homlokfal« = *Fronte* v. *facade*, melynek leontásával a ház belsejét kitárni s az által az ellenségnek szolgálni nem szoktak az ostromlottak. »*Giebel*« pedig széles értelemben a ház falának a menyezet, padlás vagy boltozat szintjén feljül emelt része,

mely a meleg tartománybeli házak lapos fedelét karzatként veszi körül s ennél fogva magasabb, azaz, szélesebb is, mint a mi fedeles házainké. Ezt a Giebelt, hihetőleg a padlást is befoglalva, jelenti a »culmina domorum,« mit egészen (tota) lehánytak ostromlóikra a védők, nemcsak »an verschiedenen Stellen,« Weidnerkint.

444. v. »*protecti*. Szükségtelen; de festői kiemelése annak, a mi már clipeos obiciunt-ból önkint érhető.« Th. — Az a baj, hogy az »*obiciunt*« nem »már,« mert *protecti*-nek utána következik. Vajon erre: »X. ur az esernyőjét feltartotta, hogy magát az ázástól védje,« mondanánk-e valamit azzal, hogy »a 'védje' szükségtelen, mert az esernyő feltartásából már önkint érhető; hanem festői?« A feleletet az olvasóra bízom. — Ladewig meg azt mondja, hogy »*protecti* proleptice van használva.« Széles köpönyeg az a prolepsis, csak hogy itt nincs mit takarjon. Továbbá azt írja azon nyelvtudós, hogy »*prensare* a classica prózában a votumokat fogdosó (hajhászó) candidátusokról használtatik.« Eredeti egy methodus a szónak tulajdonképi értelmét az átvitből magyarázni!

452. v. »*Vim addere*, vires reficere.« Forb. Ugyan jó, hogy megtanított reá; mert én együgyűségemben azt gondoltam, hogy »az erőt szaporítani,« miután a harezosok számát nevelte Aeneas, hozzájuk járultával.

453. v. »*Limen coecae fores . . . pervius usus tectorum . . . postes relicti a tergo . . .*«, megannyi aenigmák, melyeken, mint a Spiessbürger a lövölde czéltábláján, találmányokat gyakorolhatják a commentatorok; de a feketébe vagy éppen a szög fejére még ritkábban lőnek, mint amaz. Félrelődözéseket nem regisztrálom, csak azt jegyzem meg, hogy teremtettek egy oly »folyósót« is (Corridor) a Priamus palotájába, a milyenről az archaeologia semmit sem tud. Véleményem szerint: *limen* = a ház tetejére vezető lépcső; *coecae fores* = rendes járásra nem szolgáló, ennél fogva rendszerint csukott ajtó; *pervius usus tectorum inter se* = a házrészek tetejei közti szabad közlekedés; *postes a tergo relicti* = a ház hátulján hagyott (*relicti* csak expletivum verbum e helyett v a l ó) ajtó. Ennyi, gondolom, elég.

456—7. v. »*solebat . . . trahebat*.« A rím a hexameter főnségével nem fér össze; azt jegyzi Th. ide, s a feljebbi 124—5. versre. Talán nem, ha tüzetesen akarna rimelni a költő. De egy pár történetes ómuoiotázerror, melyet jórendin, csak tudós szem veszt észre, nem hiszem, hogy hajszálnyit is levonjon az epos méltóságából. A mi a hexametert illeti, ennek, mint ilyennek, hangzatossága rimelve vagy rimeletlenül megvan; de hangzatosság és főnség nem járnak együtt s még kevésbé synonymák. Hát az alliteratio, mint: »*fit 'vi' vi*« (494. v.), melyben annyi rejlett szépséget keresnek a commentatorok, jobban »megfér a hexameter főnségével?«

458. v. »*evado*«-val sokat vesződnek mind comm-rok, mind szótárírók és teméntelen jelentését különböztetik meg. Pedig az (e l, f e l, k i, b e - s a t.) »*jut*« valamennyiét magába foglalja; a mivel azonban a világért sem állítom, hogy mindig ezzel a szóval kelljen magyarra, vagy a megfelelővel más nyelvre fordítani. Sőt sokképen kell változtatni; hanem a kísérő körülmények s az illető nyelv természete mindig megadják a kellő kifejezést. Így itt is az a körülmény, hogy Aeneas rejtett ajtót keresett, a fedélre jutás végett, azt sugalja, hogy *evado* = f e l l o p ó d z o m, f e l o s i n t o k. De éppen ez az árnyalat, melyre számos példát hordhatnék fel, nincs említve sem a magyarázó jegyzetekben, sem a lexiconokban. Servius e helyt: »*Evado*. E vacat, ut *emortuus*.« Ez annyi mint semmi, de legalább nem kelt hamis eszmét, mint a Burmann jegyzete: »*evadere*, pro ascendendo superare saepe occurrit.« Tanúságul idézett két példája között az elsőben (Stat. Theb. 3, 468.) *evadunt* csak azért tesz feljutást, mivel ott van a *huc*, mely egy meredek hegy tetejére vonatkozik. A másokban is (Sall. Jug. 53, 2.) ott van ugyan a *collis*, de erősb körülmények azt az értelmet adják, hogy *elosintanak*, *illantanak*, *menekülnek*. Alább az 531. versben Th. szerint: *evasit* = kiért, a miért Sz. megdicséri. Van is valami benne, csak hogy igen el van rejtve a szóban a *menekülés* fő árnyalata.

460. v. »*in praecipiti*, a meredeken, azaz a tető szélén, függélyesen a fal felett.« Th. Meg kellett volna kérdenie valamelyik tanítványától: mikép képzelt tornyot fal felett?

Talán úgy, mint Aesopus akart építtetni egyet az egyiptomi király parancsára.

463. v. Nem másolom, de meg kell említenem azokat az architecturái »láttelek«-et, melyeket commentátorok a Priamus palotája tetejéről ledöntött torony szerkezetéről s lebuktatása módjáról készítettek épen úgy, mintha az valóban létezett volna. Jelezen Weidner egy egész lapot (nagy 8 ad-rétben) pazarol erre a haszontalanságra. A költő az egész dolgot egy néhány praegnans vonással rajzolja, s a színezést olvasója képzelődésére bizza, — igen helyesen és művészileg. A kritikus magyarázónak csak az a feladata, hogy kikeresse: vajon jó e a rajz, mint ilyen? Nevezetesen, hogy nincsen-e oly vonás, mely a képzelődésbeli constructiot nehezítne vagy épen lehetetlenné tenné.

465. v. »convellimus impulimusque = postquam impulimus, altis sedibus convellimus.« Weidner után Sz. Azaz, »előbb ledöntjük, s aztán megingatjuk!« S még is azt mondják, hogy »így felfogva a dolgot lehet megérteni« — nem a kimutatott absurdumot, hanem »az időváltoztatást.« Fiat consecutio temporum et pereat sensus! Jó, hogy mások tudomra semmi anomaliát nem láttak a praesens historicusnak perfectummal való változtatásában. Nem is láthattak, mert nincs annál közönségesebb dolog az elbeszélésekben. Azon versben *ea lapsa* helyett Ribbeck »*elapsa*«-t emendál, némely kéziratok nyomán. »Vitio tamen,« azt itéli Heyne, nyelvtani érvel ellene Weidner után közöl Sz.

465—6. v. »*ruinam trahit, azaz corruit.*« Th. Nöhdennek (ap. Forb.) úgy tetszik, hogy biz' a valamivel többet tesszen: »Apte tamen *ruinam trahere* dicitur de magno fragmine avulso, cuius lapsus in longum quasi trahatur.« Én pedig korán sem tartom elégnék azt a félnék fokozást. *Ruinam trahere* éppen úgy nem tehet csupán bukás-t, romlás-t, vagy omlás-t mint *verba trahere*¹²⁵⁾ nem tehet, s tesszen csupán szólás-t v. beszed-et. Az idézni szokott parallel helyek:

¹²⁵⁾ Sil. Pun. 8, 79. »Cui sic *verba trahens* largis cum fletibus Anna incipit etc. — *Trahere verba*, difficulter loqui, singultu, aut fletu aut alia re impediante.« Forcell.

Aen. 2, 631. — Ib. 8, 192. — Ib. 912.¹²⁶⁾ mindnyájan csak oly támaszok, hogy egyik a másik támogatását igényli s csak körben forgunk velök. Értelmök kulcsául tisztán Ov. Met. 8, 497 — 8. szolgál: »Pereat sceleratus: et ille spemque patris, regnique trahat patriaque ruinam.« És másod rendben ez: »Ille dies utramque ducet ruinam« (Her. Od. 2, 17, 8—9). T. i. *ruinam trahit*, a ki v. a mi bukásába egyebet is beléhu. Így rántja le a kérdéses helyen a ledöntött torony a »Gibel«-nek legalább azt a részét, melyre építve, vagy a melyhez kapcsolva volt. Így szántja fel s viszi magával a bérczen lebukó fa a földet. Így bontja meg a *saxea pila* buktával az *aggert*. — Nem csupán csak »*exquisitius*« hát a *ruinam trahit* a *ruit*-nál, mint Heyne stereotyp itélete állítja.

A 471. s köv. versekbeli hasonlat irányát sokkép feszegették, s még emendatiokkal is akartak segíteni képzelt bénaságán. Pedig nincs ott se anacoluthon, se más baj, csak nem kell iszonyodni attól, hogy a botrányszerző *lucem* a meszszicskére haladt *convolvit* határozója, és hogy *coluber* nem subiectum, hanem praedicatum¹²⁷⁾. A fő eszméket e szerint imígy rendezzük: »*Qualis (exultat) coluber pastus, tumidus, modo a bruma tectus, nunc novus, ubi in lucem convolvit terga arduus.* A látszólagos nehézséget az egyik szerkesztett jelzőnek relativ mondat alakjában öltöztetése okozza; mi szerint e helyett: »*tumidus, a bruma sub frigida terra modo tectus,*« az van hogy: *quem, tumidum modo tegebat bruma sub frigida terra.* De ez a változás nem akadályozza, hogy a Weidner-től gazdátlanak itélt *nunc* a legszebben meg ne feleljen a *modo*-nak (az imént). Szükségtelen hát a Peerlkamp mérnylete, mely szerint »*in luco*« emendatiót javasolt az *in lucem* helyett; nem különben a Burmanné: »*e lus'ro,*« vagy

¹²⁶⁾ »Ornus supremum congemuit trahitque iugis avulsa ruinam.« — »Scopuli ingentem traxere ruinam.« — »Illa (saxea pila) ruinam prona trahit.«

¹²⁷⁾ Logikámban már régen kimutattam, hogy mondatban lehet-subiectum adiectivum s praedicatum substantivum s ezt az esetet magyarban az accentus csupán maga jelöli. P. o. Ausztráliában fehérek s sasok, feketék a hattyuk. — Lehet még határozatlanabb is a subiectivum: pl. a milyen az ura, olyan a szolgája = qualis rex, talis grex.

plane a Heynoei: »ingluviem« v. »exiliuit« v. »exultat.« — Vesződnek a *tumidum*-mal is; mintha nem volna természetes következménye a *pastus*-nak, jóllakott, puffedt értelemben ¹²⁹). Az utóbbiban még sarcasmus is rejlik a Pyrrhus dolyfössége ellen, mire nézve v. ö. »et ipse *successu tumidus regnum Calydonis habebit*« (Ovid. Met. 494—5.) — *Brumáról* azt állítja Th., hogy »költői szó!« Igen, ha a *scriptores rei rusticae* is költők volnának.

477. v. »*armiger Automedon*: A fegyvernök, a jelen pillanatban Neoptolemus *armiger*-je« Weidner és Sz. — Illi ipsi, kik az I. könyv 188. verse alkalmával azt kérdik, hogy »mi szüksége volt Aeneásnak fegyverhordozóra?« Oportuisset esse memorem!

479. v. sqq. »Ezen nehézkes (sic) hely megértésére« Sz. sokkal »nehézkesebb« zavart leírását adja Weidner után »a római ajtó szerkezetének,« s a Pyrrhus rombolásának, melyből kevesebbet értünk, mint a költő rajzolásából, s a mit értünk, részint nem igaz, sőt képtelen (absurdum). Azt mondja t. i., hogy Pyrrhus »először is az egyik ajtófelet (*trabes*) szakítja ki; a mint ez megtörtént, az ajtó kemény tölgydeszkájából (*firma robora*) tör ki egy darabot.« Ebben nem tudni: mit nevez ő »ajtófél«-nek; mert a »római ajtó« leírásában ez a műszó nem fordul elő. A mit mi értünk az ajtófél alatt, azt ő ott »gyámoszlop«-nak (*postes*) mondja, mely szóval aztán a többi magyar világ nem él ily értelemben. Most már a dolgot magát tekintve, ha egyszer »az ajtófelet« kiszakasztotta, már nem szükség az ajtó szárnyán lyukat v. rést (*fenestram*) ütni, mert ekkor a meggyengült egész ajtót ki- vagy be lehet dönteni. Sőt egy egészében ellent nem álló vastag kemény deszkán fa gerendával lyukat ütni teljes lehetetlenség: legalább a mechanika eddig ismert törvényei szerint. Aztán a költő szavaival sem egyezik ez a légből kapott részletezés, mert Pyrrhus nem »*trabes*«-sel, hanem »*bipennis*«-sel működött, az eredeti leírás szerint úgy, hogy elő-

¹²⁹) Mint utóbb látom, Heyne is így interpretálja: »*tumidum* quoniam *gramina pastus*, quibus novum vigorem sibi paravit.« Elfelelto oda tenni »*miris*«, t. i. a vedlésre. — Servius: »*Qui semper irascatur*«. Erre helyesen jegyzi meg Burmann: »male explicat.«

ször az ajtó küszöbét és szemöldijét (*limina*) áttöri (*perrumpit*), s ezzel a rézzel borított ajtó szárnyak (*postes* ¹²⁹) *aerati*) csapatjai elvesztik a gyámolukat (*excisa trabe* ¹³⁰) és kiszabadulnak (*cardine vellit*), az ajtó tehát bedül, mit itt (mert alább [492—3.] még egyszer más szókkal ismétli) úgy fejez ki a költő, hogy »elháritotta (a német *wegräumen*, *cavavit* ¹³¹) a tölgy ajtót« (*firma robora*) s azzal, természetesen, tágas a blakot nyitott, (*ingentem lato ore fenestram dedūt*) mit hogy mikép magyarázhattak egy gerendavéggel döfött kis lyukra, józan észnek megfoghatatlan, kivált ha még elgondolja a következő képet: »*apparet . . . et . . . patescunt*« etc. (483—5.) Nem elemzem tovább a Weidn. — Sz. handabandáját csak azt omlitem, mint furcsaságot, hogy ők »Pyrrhus szándékát« Apuleiusnak egy locusából akarják kiolvasni, s mellékesen kiolvasták azt is, hogy »*cardo* néha egész ajtófelet« teszen, mit Apul. egy betűvel sem mond ¹³²).

¹²⁹) *Postes* t. i. nem csak ajtófelet, kapubálványt, hanem gyakran teszen ajtót (ajtólevelet, ajtószárnyakat) is. P. o. Belli *ferratos postes* retregit (Ean. ap. Hor. Sat. 1, 4, 60). — *Sonuer* postes (Sen. Herc. Oct. 254.) — *Impulso sonuerunt cardine postes* (Val. Fl. 7, 322.) — *Reserato clusos regii postes laris* (Sen. Hippol. 863.) — *Poste recluso* (Luc. 5, 531.) — *Insertaque postis, quamvis robur erat, carmine vieta sera est* (Ov. Am. 2, 1, 27.) *Aerati postes, ferrea turris erat* (Id. ib. 3, 8, 32.) — *Neo frangit postes nec saevia ignibus uret* (Id. Art. 3, 567.) — Szóljon már maga, Virgilius: *Fultisque emuniit obice postes* (Aen. 8, 227.) — *Arietat in portas et duros obice postes* (Ib. 11, 890.) — *Barbarico postes auro superbi procubuer* (Ib. 2, 504.) — *Emoti procumbunt cardine postes* = a sarkukból kiemelt ajtók (Ib. 2, 493). Voss az igaz hogy mindenütt »*Pfosten*«-t fordít, de éppen úgy ért alatta csak ajtót, mint Luther számos helyen a Biblia fordításában.

¹³⁰) »*Excisa trabe*« se directe se indirecte nem abl. instr. Az utóbbinak nézte Th. midőn így explicálja: »*excidit trabem, eaque cavavit*.«

¹³¹) Ürités, eltakarítás értelmében tudomra sehol másutt elé nem fordul ez az ige. Talán e szólamban: »*Luna cavans cornua*« = a fogyatkozó hold (Plin.) lehetne olyasmit látni. De másfelől »*furas*«-t v. »*dífes*«-t bizonyosan nem jelent sehol.

¹³²) Weidner jegyzetét módosítva, Ladewig is ítéveszi. Átalában véve helyesen igazítja, csak azt nem tudom, hogy a »*bárd*«-dal vágott lyuk *wodurch ein Blick in das innere des Hauses geöffnet wird*, mikép egyezik a tettet kísérő erőlyes szavakkal: »*ingens fenestra*, — *lato ore*, —

487. v. »*cavae aedes*: A *cavum aedium* v. *cavaedium* nem egyéb mint egy másik elnevezése az atriumnak.« Sz. Weidner után. Igy Ladew. — Th. is. Kérdés: vajon épen a *cavaedium*-ot v. *atrium*-ot akarta-e kifejezni — *necessitate metri* — a költő. Én inkább tartok Heyneval: »*cavae cum dilectum positum epitheton respectu habito ad sonum*«¹³²).

488. v. »*Aurea sidera*. Multi ad laquearia referunt, quod stultum est.« Serv. Nem éppen oly eszelős a vélemény, mint a mily goromba a kritikája.

494. v. »*fit via vi*: alliteratio s egyszerűs mind assonan-
tia, mi a kivitel« (olv. végrehajtás) »gyorsaságát jelöli«
Weidner — Sz., Forbiger nyomán. Mennyiben vagy minél-
fogva jelöljön gyorsaságot a »*παρήγησις*« (Lad.—Th.), azt
ők tudják.

503. v. »*spes ampla nepotum*«. Itt lehet válogatni az ol-
vasatokban: *illa, quanta, tanta, alta*, részint kéziratok nyo-
mán, részint coniecturából. A többség az *ampla*-é, meg a szín-
vonal is.

504. v. »*barbarico auro spoliisque superbi*, *ἔν δὲ διὰ δῶδιν*,
tehát = *barbarorum spoliis aureis superbi*«. Th. Erre azt
mondanók, hogy lehettek ott nem »arany«, hanem más zsák-
mányok is, és azzal ki van küszöbölve a »henyadys«. De
nincs szükség az ellenvetésre, mert későbbre Th. maga kikü-
szöböli, midőn azt mondja, hogy »Aeneas görögösen a trójaiak-
kat nevezi *barbarok*-nak.« Ugy hát ez a jelző a »*spoliis*«-ra
nem illik, s azzal ismét ki van rántva a vizes lepedő a »heny-
adys« alól. Lad., Weidner, Szén. nem is alkalmazzák ide
azt a figurát, valamint Heyne sem.

509. v. »*senior, jó öreg*. A comparativus a nagy mér-

az ismételt »*apparet*«-tal és »*patescunt*«-tal? A tévedés, melyben talán
mindenik comm. osztozkodik, abban rejlik, hogy az itt és alább (493—
495) beszélt eseményt különböző két ténynek vették, mit korán sem
szükséges feltenni. Csupán egy kis lapsus memoriae vádja éri vagy a költő
töt vagy Aeneasat. Ha a hősrő fogjuk, úgy az elbeszélőre még szép kis dicső-
retet is lehetne kifarangni belőle.

¹³²) Azt mondanám, hogy kongó »termek« tekintettel a nem sokára
bekövetkező pusztaságra, — ha oly nagy barátja lennék a prolepsisnek,
mint sok comment. — Hasonló határozatlanság van az 528-beli *vacua*
atria-ban is, melynek értelmét a hajba kapott Sz. és Th. aligha eltalálták.

tékben valóságot fejezi ki.« Th., és idézi Madwigot, a ki nem
akar kezességet vállalni. Imez ugyanis azt írja: »Der Com-
parativ dient auch dazu, einen gewissen nicht geringen Grad,
oder einen zu hohen Grad zu bezeichnen.« (L. Spr. §. 308¹³⁴).
De »*nicht geringer Grad*«, nem tesz »nagy mérték«-et, s maga
Madw. alább »ziemlich, etwas, aliquanto, paulo« kifejezések-
kel interpretálja. A »zu hoher Grad« megint csak a »kellété-
nél nagyobb«-at jelöli. Ezt a jelen esetben nem alkalmazhat-
juk, az első árnyalat szerint pedig *senior* = öregecske. Va-
lami más módon kell hát igazolnunk ezt a comparativust,
még pedig véleményem szerint úgy, hogy *senex*-nek superla-
tivusa nem lévén, a comparativusának kell olykor szolgálni
az absolutus (ha így nevezhetjük) superlativus (Madw. §.
310.) helyett, mint minden comparativus szolgál abban az
esetben, midőn csak két tárgyról van szó, superl. gyanánt
(Madw. §. 309.) Igy aztán a *senior* is tehet nagyon öre-
ge t, mint Ovidiusnál: (Met. 12, 182.) »*sum senior* [Nestor]:
Quamvis obstet mihi tarda vetustas« etc. és Quintilianusnál:
(3. 1, 14.) »*eoque* [Isocrate,] *iam seniore* (octavum enim et nona
gesimum implevit annum) Aristoteles praecipere artem orato-
riam coepit.« Jegyezzük meg, hogy a latinban rendszerint *senior*
kevésbé időst teszen, mint *senex*¹³⁵); a megfordított viszony-
ban tehát az író ezt valami jellemző vonással észrevéteti. Az
idézett két példában könnyű ezt fellelni. Virgilius kérdéses
versében pedig, az »*arma diu desueta*« s a »*tremetibus aevo*

¹³⁴) Madwig szabatosága nem párosul mindig kellő világossággal.
Egy most már »verschollen« grammatika így adja az illető szabályt: —
»Fälle, wo zwar im Lateinischen der Comparativ gebraucht wird, aber
nicht im Deutschen: B) Wenn ein deutscher Positivus den Ton
hat: so wird er allemal in Vergleichung mit andern als grösser gedacht
und deshalb im Lateinischen durch Comparativ ausgedrückt. C) Wenn
im Deutschen dabei steht: ein wenig oder etwas, ziemlich. D) Wenn
im Deutschen dabei steht: zu, allzu.« (Brüder Gramm. der lat. Sprache
§. 212—214. — Ezt aztán lehetetlen úgy félre érteni mint Th. a Madwig
szabályát.

¹³⁵) »*Varro apud Censor, de die nat. 14. discrimen statuit inter se-
niores et senem: illum dicit esse ab anno XLV. usque ad LX., quod
tunc primum senescere corpus incipiat: hunc ab anno LX. usque ad finem
vitae, quod ea aetate corpus senio iam laboret.*« Forcell.

humericus jelölik a *senior* szokatlan értelmét. — Ver. és Szén. Th. után mennek.

513. v. »*Aedibus in mediis nudoque sub aetheris axe ingens ara fuit, iunctaque veterrima laurus, incumbens arae atque umbra complexa penates.*« Egészen kiírám, hogy lássa az olvasó, van-e rajtok tanakodni való? S meglepem azzal, hogy van. Először is Szén. a maga erején megtámadja Ladewiget, hogy miért »teszi az *ara*-t és *laurus*-t az *impluvium*-ba;« de hogy ő hová tenné, azt az ő zavart szavaiból ¹³⁶⁾ Oedipus sem értené meg. Azután Weidnerrel kezét fogva Virgiliust akarják latinul tanítani, azt állítván, hogy *incumbit* alatt *imminet*-et kell érteni.

515. v. »*altaria* az imént *ara*-nak nevezett oltár. Itt tehát a két szó közt semmi különbség.« Th. Roszszul tanít, a ki azt állítja, hogy azon egy dolog nemi és faji neve közt »nincs különbség.« Ha idegen ember hallaná nálunk a »*butor*« s utána a »*szék*« szót, s azt mondanók neki, hogy »*szék*« az előbb nevezett *butor*, s a kettő közt semmi különbség sincs,« helyesen tanítónk-e? — A hiba oka a meggondolatlan kifejezés. A dologban nincs különbség e helyt, nem a szóban.

518. v. Peerlkamp akadékoskodik a *iuvenalia* (arma) jelzőben, s azt kérdi: vajon mi különbség lehetett a *iuvenalia* és *senilia* arma közt? S a tanakodás vége az, hogy ő »inkább szeretne »*iuvenaliter*«-t olvasni.« — Így jár az ember, ha tücsök van a fejébe: a Peerlkampé *locus corruptus*-t és emendálást csiripol untalan neki ¹³⁷⁾. E miatt nem látta ő, hogy *iuvenalia*, mint adverbialis jelző éppen azt teheti, a mit a javasolt *iuvenaliter* a mondatban, mire nem volt szükség a Val. Fl. *imbelle ferrum*-át idézni. Sőt általában nem volt szükség a tünődésre, mert a *iuvenalibus* egyenes és tulajdonképi értelmében, itt = ifjúkori, t. i. a mely fegyvereket ifjú korában viselt, és az, a mit a költő feljebb (509.) úgy fejezett ki, hogy *arma diu desueta*«.

¹³⁶⁾ Többek közt: »bezárt szabad térről« is szól Sz.

¹³⁷⁾ Veross vagy nem ismeri forrásai természetét, vagy »ignotus fallit,« midőn előszavában Wagner és Ladewig közé helyezi Peerlkamp-ot kit azonkívül még »német«-nek is mond.

519. v. »*quae mens tam dira, vaj mi szörnyű gondolat.*« Th. Sem nem »gondolat,« sem nem »szörnyű.« Az ész, és zjára helyett a közbeszédben is szokott metonymia, s ettől a figurától fordításban sem kell megfosztani a költő irályát. Ruaeus még a paraphrasisában is meghagyta. Az idézett parallel helyek sem találnak reá, mert az I, 676. versben: *mens* = vélemény, illetőleg javaslat, a XII. 554-beli pedig = ötlet, feltalálás. *Dira* sem = »szörnyű,« hanem »szerencsétlen,« t. i. a minék nem várhatni jó következtetését. Helyesebb hát a Heyne interpretatioja: »*male ominata.*« Wagner is a közéletben szokott szólamhoz: »*welch ein unglücklicher Gedanke*« hasonlítja. Ladewig, Veross és Sz. mind szörnyűek és borzasztók. *Mens dira*, más árnyalatu hasonmása a *mens laeva*-nak (54.)

521. v. A *tali* és *istis* szavakat némely comment. úgy értelmezi, mintha Priamusra vonva némi gúnyt foglalának magukba. Megvallom, hogy én is ezt a nézetet a költő humorával megegyeztethetőnek tartom. A már idézett Henry azt a Hecuba szájába illetlennek — meglehet helyesen — véli, s hogy segítsen a dolgon, a *defensor* alatt *telum*-ot ért, erőltetve. Weidner igen helyesen igazítja ki így: isteni erőre s isteni védőkre, nem emberiekre (*tali* és *istis*) van most szükség. Szénássynak mindent össze-vissza zavaró jegyzetéből ezt kitanulni nem lehet. Csaknem egy húron pendülnek vele Th. és V. is.

529. v. »*Infesto vulnere. Bonum schema vulnus pro telo.*« Serv. »Jó, a ki szereti,« a közmondásként. Már pedig minden comm. szereti, s Heyne még a jobb gondolatát is: »*infeste, hostili more, ut vulnus inferat,*« (mely szerint *infesto* adverb. jelző volna) elhagyja érette. Kár vala, mert vagy ez oldja meg a bogot, vagy — emendáláshoz kell folyamodnunk *inflecto* az »*infesto*« helyett. Ezt két körülmény sugallja. Egy a Servius kérdése: »*An vulnus quod infligit, an quod infligetur,*« eszmetársulatnál fogva. A másik ez a V. L. »*infesto secundus* Moreti et edit. D. Heinsii (Burm.) Ellene szól az, hogy Silius is, mint imitatiojából látszik, *infesto*-t olvasott (Pun. 1, 397.) De itt nincs szükség a Serv. szerencsétlen »*schema*«-jára, melynek nevet sem bírt adni s én se tudok. Én a meny:

nyi parallelus locust felhoznak a comm.-rok, mind összevettem, és egyikben sem látom szükségesnek fegyvert érteni a *vulnus* alatt. Idézem mindnyáját, s a kellő magyarázatot olvasóm józan eszére bízom¹³⁰).

530. v. »Pre mit, urget« Serv. Ez tisztán = űzi, nyomában van, és előttem egészen megfoghatatlan Heyne: »premit hasta, exquisitius quam transfigit«-je; ámbar tudom, melyből köpönyeg nála az: *exquisitius*. Az, hogy Servius szerint: alibi interficit: vel opprimit (ut Aen. 9, 330.) mit Heyne is idéz utána, nem érv, mert az »urget«-tel itt is kiérjük. A Tacitus helye (Hist. 4, 2): »paucos erumpere ausos circumtecti pressere,« nem sokat bizonyít, mert ott hibát gyanítanak, s Faernus *oppressere*-t, Wagner *percussere*-t emendált. Legkevésbé sem egy másik (Tac. Ann. XIV. 5.): »pressus-que (Crepereius et statim exanimatus est«; Crepereius ugyan y o m i t a a reá esett ólmos fedél). Ladewig első kiadásában »átdöfeti« Politest a lándzsával, de későbbre jobb útra tért, melyen követik Th., Sz., Weidner. Veress közölni akarja a vágást, és így magyarázza: »neki döf.«

533. v. »In media morte« szólamra sok haszontalan szót szaporítottak a commentatorok, mit el nem olvasni tiszta nyereség lesz.

534. v. »nec voci iraeque pepercit, s nem kimélte a szót, sem a haragot« Th. — Az ilyen aztán se nem magyarázat, se nem fordítás, hanem travestálás. Parco-nak nemcsak megtekintés és kimélés a jelentése, hanem — jóllehet ritkábban — a korlátozás vagy megzabolázás is. E helyt a *pepercit* az elébbi *abstulit*-nak más árnyalatu társa. Amaz alanyias, ez tárgyias. Szint' oly travestálás a következő versre, az: »at, de hiszen« is. Ezzel a szólammal átkozódást még vigjátékban se lehetne kezdeni. Az *at* nem coniunctio, hanem interiectio, s magyarul legközelebb a hogy áll hozzá. »Hogy a f... egyen meg!« »At Particulam hanc execrationi praeiviam asserit

¹³⁰ Virg. Aen. 7, 533. — 10, 140. — 12, 376. — Sil. It. 1, 397 — 2, 92. — Sen. Hero. Oct. 160. — Tac. Hist. 2, 35. — Stat. Theb. 9, 773. Nevezetesen Sil. 2, 92. nyujt ellenfegyvert a kezünkbe.

multisque adstruit testimoniis Hadr. Card. de Serm. Lat. Emmenessius (ap. Lemaire). Hand (Turs. 1, 439. sqq.) hasonlókép nyilatkozik: »Tertium genus patheticum vocamus, hoc modo exprimitur animi vehementior vis in inprecationis indignatione atque execrationibus.« A mi következik, Wagnernek is legyen mondva, a ki hátravaló lépéssel még is coniunctívóvá akarja devalválni ezt az *at*-at, s a kit Weidner is követ, még jobban elrontva. (Lásd Szénássy-nál ad h. l.) De halljuk tovább Handot: »Cuius usus rationem Oudendorp. ad Apulei. Met. p. 217. et p. 5. temere ad coniunctivum modum retulit.« — Társa az *at*-nak ily esetekben az *ut* is.

537. v. persolvant grates dignas et praemia reddant debita, keserű ironiával mondva. Th. »Keserű ironia« pleonasmus; mert minden ironia félig édes, félig keserű, t. i. szavai vagy egy vagy más rendben ellentétben vannak az értelmével. De itt nincs semmi ellentét, mert *grates* mint *debita* is, magában se édes, se keserű, se jó, se rossz, hanem egyszerűen megfizetést (Vergeltung) jelent. »Grates, Prout res fuerit vel in bonis vel in malis dicuntur, sicut praemia.« Serv. Mikor az ember átkozódik, nincs »ironiás« kedélyben.

540. v. *At non ille etc.* Ennek az *at*-nak legközelebből megfelelő kifejezése e volna: »bezzeg!« De e megint nem illik Priamusnak imént említett kedélyéhez. Jobb fordítatlanul hagyni, mint tökélytelen aequivalenssel gyengíteni. Dryden az elsőt tette, Voss (»Doch nicht jener u. s. w.«) az utóbbit

541. v. Servius óta számos comm. tündök és ezivódik azon, hogy miben különböznek *in hostem* és *in hoste*, s mikor kelljen az egyiket, mikor a másikat használni. Az ily finom különbségeket érezni lehet, de elmélettel kifejezni nem. A kit érdekel, ismeretet vehet az ügyről a Th. és Sz. jegyzeteikből. — »Erubuit, tekintetbe vevé.« Th. Mélyébbre ható lelkiállapotot jelöl az *erubuit*, mint a csupa »tekintetbe vétel.« Még a »megilletődött« is igen kevés lenne. Voss jól érezte, de nem bírta egy szóval kifejezni: »Scheu trug er und Ehrfurcht:« hanem azért aztán fordítatlan kell hagynia

a »iura fidemque«-t¹²⁹). — Végre *fides* itt nem »bizalom«, mint Th. fordítja, hanem, mint Sz. igazítja Weidner nyomán: »biztonság« Még jobban kifejezné a latin: *incolumitas*.

545. v. »repulsum t. i. est, elhárított.« Kissé feltűnő a költőknél az *est*-nek relativ mondatból való kihagyása. Igy resumál Th. egy jókora vitát, mely már a Servius korában keletkezett az 545—6. versek constructioja s értelme felett. De nem ott van a baj, a hol kereskednek, mert biz' az *est* kihagyása akár nem relativ, akár relativ mondatban nem »feltűnő«, sem nem botránkoztató dolog. Hanem a »*nequidquam*«-mal nem lesz mit csinálni, haszinte oda is pótoljuk az *est*-et. Én azért azt hiszem, hogy nincs szükség ellipsist venni fel, hanem *repulsum* participiumnak és apposit. jelzőnek marad, melyet »*et*« a *nequidquam*-mal kapcsol össze. A constructio tehát: *quod aere protinus repulsum et nequidquam pependit summo umbone clipei* = a mely a réztől azonnal visszaverten és henyén (sikertelenül) fityegett a paizs gombja hegyén. A *sine ictu* is rosszul van magyarázva, mert az az értelme szóról szóra, hogy »nem ejtett sebet« azon, a kire lökve volt az *imbella* pedig adverbialis jelző. Tehát: »Igy szólván az öreg, egy sebet nem ejtő fegyvert lökött (Pyrrhusra), mely stb.

548. v. »*Illi mea tristitia facta*. Veteres grammatici interpretantur *illie*. Et loca infera sic saepe indicantur, euphemismi cuiusdam causa.« Peerlk. Heyne csodálkozik a régi grammaticusokon: hogy tehették azt. Már pedig kétségtelen, hogy *illie*-nek régente *illi* alakja volt, mihez egykor *ee* járult, s lett *illice* (mint *huiusce, hiscé, illiusce, istiusce, illance*),

¹²⁹) Dryden, kit nem szorított a versek száma s mértéke, igen szépen adja:

» the gods he fear'd,
The law of nature and of nations heard.«

Erre igaz hogy Teufel vagy Schmidt azt mondaná gúnyosan, hogy »Priamus nem olvasta Hugo Grotius-t.« Örüljenek az életőknek, de mi gondoljuk meg komolyan egy felől, hogy a tudománynak a társadalmi életben sokkal előbb megvoltak az eszméi mint rendszere; más felől hogy a mohikánoknál s általában éjszaki Amerika vad népeinél kifejllett közjogot és politikai szónoklatot leltek a jövővény európaiak. Trója pedig magasabban állott valamivel a műveltség lépcsőzetén, mint Amerika és Erdő.

melyből az *e* kimaradván, úgy lett *illie*; szintugy *istie* is az adverbium *isti*-ből. Ezeket mind a régi grammaticusok mondják. Nem vétkezünk hát, ha az otiosus *neki* helyett ott-ot értünk az *illi* alatt. A hely aesthetikai becse is nyerne vele, és én gondolkodás nélkül *illie*-et nyomtatnék a szövegbe.

550. v. »*nunc morere*. A dactylus vége itt az, a mi a szó vége, mert a hangatlan, végső *e*-nek el kell itt enyészni, hogy *morerer* szokatlan végződése kitüntesse a Neopt. durvaságát és kegyetlenségét.« Weidner. Szén. irigylette olvasítól ezt a mélyaegees aestheticát.

551. v. »*lapsantem, vacillantem*. Költői szó. Virgiliusnál először fordul elő.« Th. Nem bírom megfogni, miért legyen egy feddhetetlen szabályossággal alkotott frequentativum »*költői*«, csak azon az egy okon, hogy a római irodalom maradványai között költő műve mutatja fel először. Ezt Forbiger sem mondja, s inkább ebben követte volna őt Th., mint abban, hogy *lapsare-t vacillare*-val interpretálja, mi éppen nem áll, mert *lapso* = siklom, sikamodom, még pedig mint említém, frequentativ értelemben. Mi volt természetesebb, mint hogy az ülésből felrántott Priamus a fia friss véréből megsikult köven elsikamodott, minek az által vette továbbra elejét Pyrrhus, hogy a hajánál fogva tartotta fel, s úgy döfte kardjával keresztül.

553. v. »*extulit, fölemelte magasba*.« Th. Ez is csak ráfogás, melyet Ver. még azzal told, hogy a magasban villogtatja is. Ugyde, ha fenn álló embert oldalba akarunk döfni, nincs miért »magasba emelni« a kardot, mint a káplár a botot, mikor a fekvő katonára akar vágni. Ennél fogva, Burmann rosszul indokolt tiltakozása daczára, Vondellel tartok, a ki az *extulit ensem*-et úgy fordította, hogy »kihuzta a kardot.« Ha *extollere* már magában *magasba emelni*-t tenne, nem kellett volna Ciceronak úgy írni, hogy »*pugionem alte extulit*« (Phil. 2, 12, 28.) Aztán az *educere, nudare, destringere gladium* mellett megfér az *extollere* is.

554—7. v. Ezt a tiszta, vagy csak könnyen oszlatható és csekély homálylyal árnyéklott helyet a kritikusai sürgődés ma már alig láboltható hinárrá tette. A vita a pontozás körül foly, mitől természetesen a constructio is függ. A bevett szó-

veg, melyen Heyne sem változtatott. így vala: »Haec finis Priami fatorum: hic exitus illum

555. Sorte tulit, Troiam incensam et prolapsa videntem Pergama; tot quondam populis terrisque superbum Regnatorum Asiae.«

Ebben két baj mutatkozott. Egyik az, hogy a *terris* és *populis* szavakat dativusnak vevén, a *regnator terris populisque* construction, mint verbum nélkül szokatlanon, nem egy kritikus csóválta a fejét. De valahogy kibékült vele, s aztán a nem tetszett neki, a hogy Wakefield segített a nehézségen, azt vétetvén észre, hogy *terris* és *populis* nem dativusok, hanem ablativusok és *superbum*-mal construálandók. Az ellentállás azonban nem sokáig tartott, s ma már a Wakef. interpunctióját elfogadottnak tekinthetni. A másik nehézségről később szöveg, hanem most Ribbeckre térek, a ki elveszi *fatorum*-at a *finis*-től s *exitus*-hoz csatolja imígy pontozva:

Haec finis Priami, fatorum hic exitus illum
Sorte tulit etc.

Ezt a változtatást nagy készséggel elfogadja Ladewig s azzal akarja erősíteni, hogy »*fatorum* mint fő eszme az anaphora előtt áll;« »*fatorum* pedig fő eszme, mert szükséges világosan kijelenteni mint kétségtelent, hogy valóban a sors rendelt oly borzasztó véget Priamusnak.« Erre azt jegyzem meg, hogy az »anaphora« a constructionnak sem nyelvtani, sem logikai tekintetből irányt nem adhat; és hogy *fatorum* azt a működést, a mit Ladewig kíván tőle, a vulgataban kimutatott helyen mind és éppen oly sikeresen megteheti. Másfelől azt mondom, hogy a periodus kezdete a *fatorum* elvonásával igen silány kopaszon marad, s az eddigi szép symmetria annál inkább elvész, mivel az anaphorás második mondatban két azonos, vagy legalább rokonos eszme nevei halmozódnak. Még azt is tekintetbe vehetni, hogy »*finis fatorum (Priami)*« nemesebb, legalább elegansabb szólam, mint »*finis Priami*«, melynek párját aligha tudná római költő komoly művében mutatni Virgilius nagy tekintélyű kiadója.

Most megyünk már át a kezdetben érintett második nehézségre, mely a régiebbeknek nem látszott annak, de

Weidner annyira felakadt rajta, hogy még emendálásra is vetemedett. Azt mondja t. i., hogy a traditionalis *exitus sorte tulit* kifejezést még senki sem magyarázta meg, és ő abban, hogy: (Priamust) »a kimenet a sors rendelete szerint elragadta, nem lát észszerű gondolatot¹⁴⁰⁾«. Így adva, én sem, hanem igen is a költő eredeti szavaiban »*hic exitus abstulit sorte illum*«, mit ha le akarunk, bármily híven, fordítani, ki kell ugyan vétkeztetnünk utánozhatatlan latinismusból, de nem travestálni, sem nem parodizálni, mint W. teszi. A mi eszünk járása szerint világosabb lenne így: *hac sorte (abs) tulit illum exitus*, a hogy még emendálni is javasolja vala egykor Heinsius¹⁴¹⁾. És a mi nyelvünkre fordítva, még egy más cserét is kell ejtenünk a nominativus és ablativus közt, t. i.: »Ily kimenetellel (katastrophával) ragadá el őt a sors¹⁴²⁾«. Oka az, hogy mi a *sors*-ot s z o k t u k személyesíteni, de a latinok nem örömezt, mert az náluk rendszerint körülmény vagy eszköz értelmében jelenik meg. E szerint a latin költőnek mindegy vala, akár a *sors*-ot, akár az *exitus*-t tegye nominativusba, s ha neki az utóbbi tetszett, azért mi nem latinok, őt számadásra nem vonhatjuk, valamint azért sem, hogy az *exitus*-ra s nem a *sorte*-ra vonatkoztatja a demonstrativum pronomen. Mindezekből kiviláglik, hogy a Weidner javasolta emendálásnak:

¹⁴⁰⁾ »Endlich sehe ich keinen vernünftigen Gedanken in der Uebersetzung: »Das ist das Ende des Priamus, dieser Ausgang hat ihn nach der Bestimmung des Geschicks hinweggerafft.« Weidn. 393. l. — és alább »So lange also die Ueberlieferung Niemand erklären kanu, schlage ich vor zu lesen u. s. w.« — Megjegyzem hogy az iménti fordítás nem Virg. szövegét, hanem Heyne explicatióját tolmácsolja s azt is hűtelenül. Vagy már utóbbára a Blumauer parodiája alapján is ajánlanak varians lectio?

¹⁴¹⁾ Peerikampnak tetszik ez az emendatio, s még megtoldja két-tövel, melyeknek elsőjével Ribbecknek vágott olejébe. Coniecturája ez: *Haec finis Priami; fatorum hac exitus illum sorte tulit*.

¹⁴²⁾ Ilyes inversio példája van alább az 575. versben, melyet Heyne imígy commental: »*Exarsere ignes animo, pro vulgari animus ira exarsit*«. Csak azt jegyzem meg, hogy mind a két szólam egyaránt vulgaris, csak hogy *animo*-t nem kell ablativusnak venni. Dativus commodi v. incommodi az!

»haec finis Priami, fatorum hic exitus illum
sors tetulit Troiam incensam et prolapsa videntem
Pergama etc.«

nemhogy gyenge alapja volna, de éppen semmi sincs¹⁴³⁾.

A mi magyarjainkat illeti, Th. és Ver. Ribbecket követi, Sz. pedig felveszi szó nélkül a Weidner emendatioját; miszerint olvasója azt gondolhatja, hogy az editio princeps-től fogva Ribbeckig más olvasat nem is létezett. Ez iskolai kiadásban kétszeres hiba.

557. v. A »*iacet*«-ről irt sok és szükségtelen szószaporítás helyett jobb lett volna azt kutatni, hogy ki vagy mi fekszik ott? Mert a Priamus holtteste pomposus leírását alig lehet egyébnek mint »*pannus*«-nak, csakhogy nem »*purpureus*«-nak, tekinteni. Más színbe öltözik a dolog, ha a *iacet* alanya nem ember, hanem város, Trója *cadavere*. Hiszen ennek a fényét, dicsőségét emlegeté legutoljára Aeneas, és mi természetesb, minthogy mostani ellenkező állapotára vessen egy búcsuzó pillanatot? Így fogva fel, nem lesz szükség kérdeni: hogyan jutott Priamusnak, a kit a palotája közepett gyilkoltak le, tengerpartra a holtteste? Ki és mikor hurezolta volna oda? Ki és mikor vágta le a fejét? Miért éppen »*ingens*« a *truncus*, holott Priamus rendkívüli nagy vagy éppen óriási termetéről hallgat a monda? S nem végre Weidnerrel, hogy »nem szent kötelessége lett volna-e Aeneasnak, hogy a holttestet eltakarítsa?«¹⁴⁴⁾. — Ellenben, Trója romjaira vo-

¹⁴³⁾ Weidner a jegyzetét, melyet lényegében közlénk, Gelliusból vett helylyel kezdi így: »In illo Virgillii versu: *Haec finis Priami fatorum, si mutas, et hic finis dicas, durum atque absonum erit, respicientque aures quod mutaveris.*« Mi kapcsolatban van ez a jegyzet többi részével se W. nem mondja, se én nem bírom kitalálni. Csak annyit látok, hogy ha a három i egyhangúságról érti Val. Probus (Gelliusnál) a fülnek okozott kellemetlenséget, úgy éppen ellenkezik az idézet a német comm. alliteratiós elméletével.

¹⁴⁴⁾ Ez egyébaránt szint oly pertinens észrevétel, mint a Wagneré a 499. s köv. versekre: *Quam recte Virgilius Aeneam suis haec oculis cernentem introduxit, haud, dixerim.* Megmondom hát én helyette. Ép oly »helyesen,« mint Horatius mondatja *Regulussal* »*Signis ego Punicis affixa delubris vidi ego civium retorta tergo brachia libero et arva Marte coli populata nostro.*« Erre azonban azt mondja Tuffel, hogy »Horatius sem volt amúgy isten igazában« (akár Apollo igazában) költő.

natkozva, hová Aeneas képzelődése ragadja, nem keletkeznek azok a megoldhatatlan¹⁴⁵⁾ kérdések. Mind ez azonban csak az én véleményem, mert hogy eddigelé minden olvasó Priamusra értette a szóba vett helyet, tagadhatatlan. Imitatioit ez értelemben feljegyezték a comm. P. o. Man. Astrom. 4, 64—65. — Sen. Troad. 54. 55. 104. — Aus. Epist. 23.

559. v. »*At me: az at egy egészen új situatioba [sic] való átmenetet jelöl*« Weidn. után Sz. Az észrevétel ellen nincs kifogás, csakhogy a lelki állapotot nem hívják »*situatio*«-nak.

562. v. »*vitam exhalantem, költői kitétel.*« Th. — Mi benne költői? *Exhalare* maga nem az, mert a prózairók is szőlőtiben élnek vele. A két szó együttléte pedig oly történetes dolog, miből következtést húzni nem lehet, épen oly joggal húzhatnók azt, hogy Virgiliusi és Ovidiusi saját kitétel.

563. v. »*Rémlik Aen. előtt, hogy háza már szét van rombolva, s hogy baja történt a fiának.*« Th. Ámde se egyik, se másik nem történt, s ilyen esetben nem szoktunk élni ezzel a szóval. Rémlik — ahnen. Abban is egyeznek, hogy a *rémlet* nem tiszta képzet, hanem csak homályos sejtélem. Annál kevésbbé illik e helyre.

566. v. »*Erranti,*« valódi ominosus szó és Heynera s Weidnerre illik, kik sok haszontalan speculatióra tévedeznek e vers alkalmával.

573. v. »*erinyis.*« Kis betűvel kezdetik Ribbeck után Th. és Sz. Mert »átvitt értelemben« van érteve, mondja Th. — De megszűnik-e ezért tulajdonnév lenni? Ribbeck maga sem következetes, mert p. o. (Ed. 3, 104.) így adja: »*et eris mihi magnus Apollo.*« Már pedig ez is átvitt értelemben van. — Hanem az a fatalis »színvonal!«

577. v. A »*sceleratae poenae* se nem: »vétkeiért megérdemlett« (Ver.), sem nem »szörnyű« (Th.), se a Helena vétkes voltára nem vonatkozik, hanem Weidner észrevétele szerint arra, hogy »ha Aeneas Helenát az oltár lépcsőin öli meg, úgy büntényt követ el.« Sz. Nem gondoltak a comm. Pri-

¹⁴⁵⁾ T. i. az Aeneas elbeszéléséből. »Mások« mint Heyne mondja, »megirták.« Az igaz csakhogy hőszünek, ki a helyszínéről azonnal eltávozott, nem lehetett azt tudni.

mus szavaira: »tibi pro *scelere* etc.« és »patrios foedasti vultus«: különben hamarabb eljutottak volna az igazi nyomra mint Weidner.

577. v. »*Scilicet*« interiectionalis szólam, értelmét hasztalan iparkodnak utólrni erőtlen elmélettel a nyelvészek. A theoria nem olyan, mint a Horat. »*poena*«-ja, mely sántán sem marad el a ténytől. — A hány helyt eléfordul, majdnem annyi az értelme, vagy legalább jelentése árnyalatai, s ahhoz képest különbözőképp is kell fordítani. E helyt a »bezzeg« ellen kevés kifogás lehet. Otrombán szólva: »bezzeg ez a szajha haza megy, mint egy királyné a diadal után sat.« A Sallustiusból idézett példában: »*Scilicet quem res tanta . . . non permovit, eum oratio accendit? Non ita est etc.* = Mert a ki ily dolgon meg nem illetődik, tán feltüzül a szóra? Ó nem sat.« (Sall. Cat. 51, 10.), mert tán a megfelelő szólam. És ezt »locus nostro simillimus«-nak mondja Forbiger. A következőben *scilicet* = is, egyszerűen. »Id curat populus, scilicet = Van is baja azzal a világnak! (Ter. Andr. 1, 2, 15.). — »*Ego tibi irascerer? Tibi ego possem irasci? Scilicet!* = Hogy is ne!, vagy: »csak a' kellene!« (Cic. Quint. fr. 1, 3.) Itt egyébiránt a »mert talán« is megteszi a szolgálatot. — »*Scilicet si elabi posset, mortua etc.* = Mintha biz' elszaladhatna sat.« (Hor. Sat. 2, 6, 87.) Mikép lehetne már mindezeket azon egy elmélet keretére feszíteni? Adjuk meg a nyelvtannak a magáét; de a nyelvérzéknek is, a mi az övé. De a Th. javasolta: »tudnivaló«, se egyiknek se másiknak nem tesz eleget. De biz' a Voss »fürwahr«-ja sem. Dryden itt is okosabb volt, mert — hallgatott.

579. v. »*coniugium pro coniuge*« Commentt. Ha megengedjük is, hogy »abstractum a concretum helyett« (Th.); úgy is közelebb kapjuk a háznépet v. családöt, mint a »férjet.« De hátha abstractum marad, s házi életet, páros életet, családi boldogságot teszen? Én úgy hiszem, azt. De több ennél az, a mit ezzel a verssel elkövetnek, midön minden szavát a legsanyarúbb historiai kritika rostájába vetik. Én elhagyom rostálni, s a ki eljárásukat akarja szemlélni, Sz. kielégíti egy részben kíváncsiságát. S a nagy

lárma mind csak azért, hogy kimutassák az 579. v. nem igaz kamarán keltét. Holott legfeljebb is csak annyit bizonyíthatnának vele, hogy Virg. nem vette kellőleg számba a történelmi valószínűséget, de azt, hogy nem ő irta, ezen az úton bizony nem.

A historiai kritika után a metaphysika áll elé, hogy a 581—2. versekbeli igeidők: *occiderit, arserit, sudarit*, mivoltát és existentiæ ratióját kimutassa. Pl. Ladewig azt mondja, hogy »*aspiciet, ibit, videbit*« után a költői *parataxis* állott be a *hypotaxis* helyett, és hogy az elébb idézett igealakok »*future exactum*«-ok. Lám, az angol fordító költői józan esze itt is túl tett az iskolai pedanterián, s felfedezte a coniunct. perfectumokban a bennök rejlő »hát azért«-ot. »Azért kellett hát elesni Priamusnak? Azért leégni Trójának? Azért iz-zadni vért Dardanus földjének?«¹⁴⁶).

582. v. »*sudare párologni*« Th. s így Sz. is. T. i. eljő a harmadik tudomány is, a physiologia, hogy végképen megzavarja a tanítvány eszét. Mert ámbár természettanilag a bőrön át való párologás lecsapódása az izzadság; de a római nem gondolt arra, a szónak se tulajdonképi se átvitt értelmében való használatakor.

583. v. »*non ita, nem úgy!*« Th. = »*Non ita, οὐ δῆρα*« Heyne. A latin *ita*, s a görög *δῆρα* erősítik a *nem*-et, de magyarban az »*úgy*« gyengíti. Jobb a »*nem*« magára, de emphasisal mondva; mert közelebb fog járni a *non ita* = »a viláért sem,« v. »abból semmi sem lesz« értelméhez.

585. v. »*Merentis*«-sel fursán vagyunk. Se Helena, se poenas jelzőjének nem merik tartani. Az első esetben genitigatott.

¹⁴⁶ Az egész hely így van:

»Shall she triumphant sail before the wind,
And leave in flames unhappy Troy behind?
Shall she her kingdom and her friends review,
In state attended with her captive crew,
While unreveng'd the good old Priam falls,
And Grecian fires consume the Trojan walls?
For this the Phrygian fields and Xanthian flood
Were swelled with bodies and were drunk with blood?«

Paraphrasis biz' a; de többet ér — ismétlem — mint a Voss — szint oly jámbor mint hü — műfordítása.

vus volna és a mint mondják: *alicuius poenas sumere*, hallatlan constructio; de nem mondják meg, miért rossz, pedig akár hányszor magyaráznak világosabb dolgokat a tanítványnak. No hát a dolog így áll: *poenas* mellett genitívus jelző a büntetni való tettet, hibát, vétket, v. cselekvényt jeleli, és ha egyszer v. másszor a büntetendő személyt is jelelné, nagy zavar keletkeznék belőle, mely állapotot jogba és törvénybe vágó szólámról feltenni nem lehet. Lám Virgilius a feljebbi 139. versben mellőzheti az alkalmatlan *quos-t*, ha *quorum-at* ír; de mint látjuk nem tette. *Merentis* [*Helena*] *poenas sumere* constructiót tehát nem tehetni fel. Másfelől *merentes poenas*, miért ne tehesen annyit, mint: *meritas poenas*, nem látom át, tekintve a gyakori átcsusszanást a passiv értelemből az activba és megfordítva, a participiumokban. Nincs is más érvök a kételkedőknek, mint hogy *merens* másutt sehol sem tesz *meritust*. Igen de tesz *intollerans*, *intollerandus-t* vagy *intolerabilis-t* két helyt is (Gell. Noct. 19, 7. és Tac. Ann. 3, 45.) És utoljára a »*merens poena*« nem merészebb metaphora, mint a »*memor ira*« (1, 4.) — Elég okok, hogy a két alternatíva közt az utóbbihoz álljunk Th. Lad. s a magát eltökélni nem bíró Weidner daczára. Haeckermann fogását, melylyel az accusativust igazolni akarta, láthatni Sz. jegyzetében. Nem érdemel szót.

587. v. »*ultriciis flammae*, metaph. égő bosszuvágy.« Th. A vágyat kielégíteni lehet, az tagadhatatlan; de hogy a vágy elégtisen ki valamit, az megfoghatatlan. Már pedig minden comm. szerint az »*ultr. flammae*« ablatívus gyanánt van *explesse*-hez csatolva, úgyhogy Burmann és Heyne szerették volna ide emendálni: »*ultrice flamma*,« csak aztán a jelentésben nem egyeztek meg. *Ultrix flamma* lehet = bosszuló láng, vagy megengedhető inversioval: lángoló bosszú; de a »vágy« nincs benne a szólamban, hanem az *animus* adja hozzá. (»*In nova fert animus* etc.«) Tehát *animus ultriciis flammae* együtt teszik a (Th. szerint) égő bosszuvágyat, mit aztán, természetesen, kielégíthet Aeneas a Helena megbüntetésével. A genitívusnak hát itt az *explesse*-vel semmi köze. Így rémlett az ügy Wagner előtt is, csak hogy ő azt a hallatlan viszonyt vette segítségül,

hogy a genitívus se *explere*-től magától, se külön *animus*-tól nem függ, hanem az összekapcsolt *explere animus* tól. Ily alánk törő istápra nincs szükség. Weidner is szeretné az *animus*-mal csatolni a genitívust, de nem meri; hanem »kifejezésbeli hibával« (Incorrektheit des Ausdrucks) vádolja a latin költőt, a német comm. ¹⁴⁷).

590. v. *pura per noctem in luce refulsit*. »At clara incendia dabant lucem [569.] Non erant tenebrae.« Peerlkamp. Se baj, mert »mídon Venus Aeneasnak megjelent, ez oly helyen volt, a melyet a lángok nem világítottak.« Ladewig. Gyermekesebb mentség nem lehet ennél; nincs is szükség reá, mert a költő szavai azt fejezik ki, hogy »ámbár éjjel volt, Aen. még is oly tiszta világban látta az istennő alakját, mintha fényes nappal lett volna.« Hiszen mikor Venus »*rosea cervice refulsit*« (I, 402.) épen nappal és derült idő volt. A nappal s az égés világította éjjel közt pedig van egy kis különbség! Aztán meg kell gondolni, hogy Aeneas elbeszélésében mindig szereti ilyes erősítő körülményekkel támogatni visiói hitelességét, mint pl. Hector (270. sq.) is: »*ecce ante oculos visus adesse*« etc.

591. v. »*confessa deam*, megismertetvén az istennőt, azaz hogy istennő. v. ő. Hor. Od. 1, 35, 82. comitem abnegat = comitem se abnegat.« Th. Roszul; mert *confessa* = bevallván. Aztán ha egészíteni akarunk, csupa se nem elég, hanem se esse kell; — a Hor. példában pedig se fieri

593. v. »*roseoque ore*, rózsás ajakkal.« Th. és Sz. *Roseus* itt nem »rózsás,« hanem rózsaszínű, és *os* nem »ajak,« hanem arc. — Weidner azt a felesleges megjegyzést teszi, hogy a *roseo ore* nem specialis bók Aeneástól a »szerelem istennőjével« szembe, hanem rendes jelzője Venusnak. Azt úgy is tudtuk, hanem mikép juthatott Weidnernek az a kietlen gondolat eszébe, hogy hősünk a »szépet tegye az anyjának« ¹⁴⁸), azt nem tudjuk.

¹⁴⁷) Lám milyen baj, hogy az 577—88. versekhez hiányzanak a scholiumok. A mi interpreseinknek több dolgot adott ez a 32. vers, mint 3 vagy 4 annyi másutt.

¹⁴⁸) »Venus erscheint hier als Göttin und Mutter, nicht aber als Liebesgöttin, der Ernst der Situation schliesst jeden Gedanken an

595. v. »nostri azaz Anchises, Creusa és Ascaniusra, kikkel mint Aenes anyja egybetartozik.« Th. — Serv. egyszerűbben és értelmesebben: »Et hoc loco, ut solet, unam se de Aeneae familia facit.«

597. v. »coniunxne. A prózában volna superetne coniunx. Ne rendszerint a nyomatékos szóhoz csatlakozik.« Th. A megjegyzés egészben helyes; de nagyon pongyolán van szerkesztve. Az a tanítvány fogja legkevésbé érteni, a kinek éppen szüksége volna rá. Az első pontban magyarnak e lenne a szórend: »A prózában *superetne coniunx*? volna.« De így sem egészen jó, mert *supero*, abban az értelemben: *superstes sum* v. *super sum* (életben van még), prózában aligha előfordul. A mi keveset idéznek, azt teszi, hogy túl élni (ném. ueberleben), s ilyenkor többnyire, mint a németben, accusativus határozója van. E helyt pedig nagyon kétlem, hogy a volna a kérdés értelme: túlélték-e Creusa és Ascanius Trója bukását.« A szabatos paraphrasis hát e lenne: »*supersitne coniunx*?« — Továbbá azzal, hogy »ne a nyomatékos szóhoz csatlakozik,« semmi sincs mondva; mert az az új kérdés áll elé, hogy »melyik szó a nyomatékos?« Mire csak akkor kész a felelet, ha élő szóval mondott magyar kérdés latinra fordítása volna a feladat. A helyes elméletnek pedig mind elemzésre világosítónak, mind gyakorlatra kalauznak kell lenni. Kisértjük meg. — Feltezzük általános elv gyanánt, hogy egy kérdésben csak egy eszme van, a mit nem tud, vagy a miről kételkedve meg akar bizonyosodni a kérő, s ez az elv azonnal nyújtja a szabályt, hogy: a »ne ahhoz a szóhoz csatlakozik, a mely a nem tudott v. kétfelt eszmét fejezi ki. Természetesen, mivel *ne* latin szó, csak is a latin nyelvre vonatkozik a szabály, melyet alkalmazva, úgy tapasztaljuk, hogy az úgynevezett kérdő szócskákhoz ragaszkodik a *ne*. *Quine quemne, quidne, numne, utrumne, ane* sat. Ha ilyen nincs, legtöbbször az ige mellett szokott lenni a helye, legtöbbször az általa jelölt cselekvény levén a nem tudás vagy kétség tárgya. Ha pedig a cselekvény körülményei közül va-

Liebe und Verlangen aus.« Hogy jutott hát önnek eszébe Prof. ur? Hisz' a mi hősrünk nem Oedipus, hanem »Pius Aeneas.« — Castis omnia casta, azt mondják. De biz' az ellentéte is igaz, még tán többzör.

lamegyik az, a megfelelő szó ragadja magához a *ne* szócskát, akár főnév valamelyik casusa — (odaszámítva persze a nominativust is, de kirekesztve a vocativust,) — akár adverbium¹⁴⁹ legyen az. Itt előfordul gyakran az az eset, hogy több egyenmű és koordinált határozó van a mondatban, midőn aztán csak egyik kapja a *ne*-t, a többit *an* vagy *ve* szócskával sorolják melléje. Megesik ritkán az is, hogy az utóbbiak helyett megint *ne* van téve. A magyarhoz hasonlítva *ne*-nek határozóhoz való csatolása latinismus, minthogy a mi hasonló szerepet viselő *e*-nk, ha ige van a mondatban, mindig ahhoz járul, akár nyomatékos legyen, akár se. Határozóhoz, vagy éppen ennek jelzőjéhez csak akkor, midőn az ige hiányzik; tehát csak az úgy szólva, viszhangzó kérdésekben. — »Beteg az egyik fiam. — Kálmán-e?« — »Sohasem voltam Bécsben. — Nem-e?« — »Lajos ma szépen irt. — Szépen-e?« — »Az idén sok rákot fogtak. — Sokat-e?« De van még egy sajátsága a latinnak, a mit nyelvünk semmi szín alatt nem követhet, és ez az, hogy a latin még coniunctiohoz is ragaszthatja a *ne* szócskát. Pl. »Tamenne ista tam absurda defendes? (Cic. Nat. D. I, 20, 81.) És ez nem poetica licentia.

600. v. »hausurit ensis, átszurta volna a kard.« Th. — Bolondság! de legalább rövid. Bezzeg Heyne hosszúra bírta nyújtani; »ut passim poetae, pro confodere, transigere, *átszur*: primum, hauritur sanguis ense: hinc ipse ensis haurit; ut hauriat penetrat, transigit latus, corpus.« Így iparkodik ő elhiténi maga magával a — képtelenséget. De elhité látom más is, és legújabbban (1871.) Ladewig ismétli s azzal toldja, hogy: »*haurire*«-t, átszurni értelemben, Livius előtt, csak költők műveiben leljük.« Sem az előtt, sem azután, se költőnél, se prózáirónál *haurit* azt, hogy szur vagy döf nem teszi. Alap értelmei folyadékot egy tartóból máshová vezetni. És így minden jelentése e két eszme közt leledzik, bezárólag: üresíteni és nyelni. Ide tartoznak nevezetesen a merítés, csapolás és ivás; és nincs az a *haurire*-s phrasis, a melyben az őt közül valame-

¹⁴⁹ Nonne, neque, statimne, diu ne sat. mind szép latinismusok; de a ki példájokra legelsőben kísértette meg azokat: »nem-e láttad?« »nem-e mondtam?« attól kedvem volna kérdezni: »nem-e vágják ki a nyelvedet?«

lyiket értelmesen és találóan alkalmazni ne lehetne. *Poculum haurit* = üríti a poharat. — *Femur hausit* = a csombját megcsapolta (vért eresztett belőle). — *Corda pavor haurit* = a szivökből kiüríti, kicsapolja a vért a rémülés. — *Latus apertum hausit gladio* = oldalát karddal megnyitván, megcsapolta (vérét vette ¹⁵⁰). — *Flamma hausit* = a tűz elnyelte. (A láng, ha nyalogathat, « miért ne nyelhessen » is?). E helyt is tehát az *inimicus ensis* csak »vérét veszi« Aeneas családjának s az »átszúrja« még másodrendű magyarázatnak se jó, és nagyon bámulok, hogy Th., a ki a mondottakat tudja, s részint jegyzete folytán mondja is, helyt adott annak a ferdeségnek. Szint' oly hebehurgyaság, mint a következő 601. v. alkalmával: »*facies arcza*, azaz szépsége.« Következétesen majd a 622. v. alkalmával ennek kellene állani: »*facies, arcz*, azaz rútság.« De nem, hanem »*facies, látványok*,« mi itt kétszeresen helytelen magyarázás. Olvasóm kitalálja: miért?

602. v. »*inclementia*, költői szó.« Th. Ezt már bajos volna kitalálni, miért. Azt tudom, hogy Justinus, az epitomator (Hist. 9, 2, 7.) »*inclementia coeli*« szólammal él. Bajos is képzelni, mikép legyen *inclementia* különösen és kirekesztőleg »költői« szó, midőn ellentársait: »*clementia, clemens, clementer*« sat. egész Virgiliusban hasztalan keressük. — Ezen versben *culpatuse Paris* szavakat így fordítja Sz.: »az általad hibáztatott Páris.« Th. más szóval ugyan úgy: »a róni való Paris.« És még is megtámadja Sz., hogy »kiforgatta ezt a helyet az értelméből.« Ámde ezt, mint látnivaló, Th. nem tette, s csak abban hibázott, hogy Ribbeck pontozatát (semicolont Páris után) a szövegében elfogadta, minek azon-

¹⁵⁰ A philológiai acumennek főnyes példája, hogy e versben (10, 314) az *apertum* jelentését átvitték a *haurit*-re: miszerint az utóbbi aztán = *confodit* lenne. Ezt se másképp nem lehet bebizonyítani, se az idézett verssel, melyet már Ruacius igen jól interpretál imigy: »*Exhaurit educto per vulnus sanguine. Metaphora ducta ab utribus et dolis, quae dicuntur exhauriri, cum facto foramine liquor ex his educitur.*« A »*vulnus*« az *apertum*, mint adverbialis jelző, jelöli. A *haurire* = *confodere* képtelen synonymia már Noniusnál meg van említve, mi nem teszi jobbá.

ban magyarázatára legkisebb befolyása sem látszik ¹⁵¹). Az egész quiproquo Weidnernek talán rosszul értett és minden esetre rosszul alkalmazott jegyzetén alapul. A dolog úgy áll, hogy Ribbeck interpunctioja következtében az első mondat azt az értelmet kapja: »nem hibázott Páris« (*non culpatus [est] Paris*), mit W. szerint már korábban mint Ribbeck, így interpretált Häckermann. Ez ellen polemizál igen helyesen W. főképp abból az okból, hogy *culpatus* soha se = hibás v. vétkes, és aztán az egész helyet úgy interpretálja, mint Häckermannon és Ribbecken kívül minden commentator ¹⁵²), t. i. hogy nem a gyűlölt (*invisa*) Helena, sem nem a vádlott (*culpatus*) Páris, hanem az istenek mostoha, ellenséges indulata (*inclementia*) forgatta, döntötte fel (*evertit*) Tróját. Vesse össze már az olvasó a Sz. zavart és ellentmondással teli jegyzetét, mely magában is rossz, iskolai commentárban pedig kétszeresen az.

605. v. *mortalis* = emberi.« Th. és Sz. Mire való? Hiszen *mortalis* = halandó abban az értelemben minden mostani nyelven a lehető legközönségesebb kifejezés.

606. v. »*caligat, borong*.« Ez igének eslekvő értelemben való használata, mi különben csak késő korban fordul elő, különösen a helynek félreértéséből származott.« Th. Ezt állítja Klotz; de én bizony nem hinnék oly könnyen a németnek. — A latin 500-ban Kr. u. még élő nyelv volt, és Fulgentius bizony jobban tudott latinul, mint akármelyik mai philologus. Azt se látom át: miért ne lehetne a sok ige egyike, melyet hol transitív, hol belszenvető értelemben használnak költők. És itt megjegyzendő, hogy a világosan transitív *habebat*-nak felel meg. *Sub indice lis est.* — A tökélyesen jelentéktelen, sőt megfoghatatlan »*humida*« helyett pedig na-

¹⁵¹ Th. gondolom, nem is sejtette, mi mindent vonhat maga után az a szerencsétlen semicolon; bizony Häckermann sületlen magyarázatáról se hiszem, hogy tudott volna egy szót is; tehát nem is írhatta jegyzetét »H. után,« mint Sz. Állítja, a ki maga is csak Weidnertől hallotta hírét Häckermannnak.

¹⁵² Ladewig világosan figyeltet a helyes magyarázatra e szavakkal: »*stibi ist mit ecertit zu verbinden.*« Ámde ezt a semicolon lehetett lenné teszi. Mindezeket számba vehette volna Th.

gyon hajlandó volnék egy kéziratból elfogadni: »*lumina*« olvasatot.

613. v. »*prima*, legelől, mert a scaei kapu a főkapu volt.« Ver. Ez igazán »szarva közt a tölgye.« *Prima* adverb. jelző, s a költő maga mutat igazi jelentésére a következő szavakban: »*sociumque agmen . . . vocat*.« Nem a V. esze; de biz' én Heynetől s Wagnertől sem tanultam volna el.

615. v. »*respice* non solum id quod adspice, sed attende et considera: merke wohl auf.« Forb. Ezt csak ő látta belé. Servius: Dicendo *respice*, ostendit vere iam caliginem ab oculis ejus esse sublatam.«

616. v. »*aegis*, nem pajzs,« Th. Nem biz' a, de nem is: »mellvért,« mint tovább állítja, hanem általában mentő szer v. védfegyver, mely mind egyik, mind másik lehet, vagy olykor nem lehet. Mellvért p. o. nem Aen. 8, 354. Mert hogy lehetne képzelni: »*Jovem, cum saepe aegida concuteret?*« Vagy ezt: »*Pallas adest, et protegit aegide fratrem*.« (Ov. Met. 5, 46.)?

618. v. »*sufficit*, nyújt« Th. Csak félig talál, mert a latin szóban, mint transitivumban, mindig benne van befoglaltan az ismételve nyújtás, a fogyatkozás kipótlása eszméje. Forbiger figyeltet a 467. versbeli *subeunt*-ra, midőn t. i. a torony által agyon zúzott csapat helyébe, más sereg tödült oda. A folytonos pótlás eszméje magyarázza ki az intransitiv *sufficit* egészen másnak látszó értelmét is. Hasonló hozzá az »*explicit*.«

619. v. Az »*eripe fugam*« minden igaz ok nélkül sok gondot ad a commentátoroknak, és nem egy facsaros magyarázatra ad alkalmat; milyen pl. a Thewrewké is (talán Jahn után): »*ragadd meg a megmenekülés alkalmát*.« Már pedig világos, hogy az, a mitől oly szörnyen óv Heyne, t. i. hogy *rapere fugam* csupán erősebb, de azonos szólam a *capere fugam*-mal, és az, hogy itt *eripere*, = *rapere*, (»*e vacat*« szokta mondani Servius), ezerszer hinnivalóbb¹⁵³⁾, mint

¹⁵³⁾ *Rapere* még jobban összeillik a *fuga*-val, mint *capere*; mert hiszen *raptim* = futtában. »*Oscula congerimus properata, sine ordine, raptim, et querimur parvas noctibus esse moras*« (Ov. Ep. 18, 113.) Különben *raptim*, ex vi vocis = *lopva*, *kapkodva*, *mogszag-*

az, hogy *fuga*, futásra vagy menekülésre való alkalmat tegyen, mely utóbbi eszmét Bramah-sajtóval se lehetne kipréselni a *fuga*-ból. Tehát *eripe fugam*-nak a legtermészetesb interpretatioja a *cape fugam*, a mint értette és érti is azt minden elfogulatlan olvasója az Aeneisnek.

623. v. Csak azt akarom újra megjegyezni, hogy a *numina*-ban némely commentator megint *voluntas*-t lát¹⁵⁴⁾. Hogy és mikép láthatta testi szemével Aeneas az isteni akaratot, aut deus, aut dominus Forbiger« a megmondhatója¹⁵⁵⁾.

626. v. »*Ac*, velut következővén utána, valamely hasonlat felhozására szolgál.« Th. — A hasonlatot *velut* ismerteti, s abban az *ac* merőben ártatlan. Constructióját hát ez a jegyzet nem érteti meg. Másutt is hasztalan kerestem segílyt a légben ingani látszó *ac* megállítására. Megkísértem hát magam. Világos egyszer, hogy *ac*-ot semmi sem követi egyéb, csak a *veluti*-val kezdő és *trahit ruina* szavakkal végződő hasonlat. Igende ennek *veluti* a coniunctiója, mely az *ac* nélkül is hozzá csatolná az elébbi képhez a hasonlatot. Fel kell tennünk, hogy Aeneas két »*tableau*«-ban akarja hallgatóival Trója pusztulását képzeltetni. Az első egyenes szavakkal festi: »*omne considerare in ignis Ilium, ex imo verti Neptunia Troia*«, a másikat, mintha már nem kapna szavakat reá, csupán hasonlatban rajzolja, és nem alkalmazza a szokott »*sic*«-kel (V. ö. Aen. 12, 908 és 913. v.) magára a dologra. A gondolatmenet e szerint: »*Tum vero mihi visum est*).

A) »*considerare et verti ac* B) (tale quid fieri) *veluti cum* etc. Ebből következik, hogy Troia (625.)

gátva. Soha sem teszi ellenben azt, a mit: *vehementer* (»*gewaltsam*« Hudem szerint Klotz nál) és kiváltképen nem a Hud. idézte helyen: »*Somino raptim avium fame devorato*« (Plin. H. N. 17, 22). *Raptim devorare* = el vi. felkapkodni; *avium fames* = éhes madarak (*αλλοιότης*).

¹⁵⁴⁾ *Numina non deos commemorat poeta, quia de inimica decorum voluntate sermo est*« Forb.

¹⁵⁵⁾ Legyen szabad elbeszélnem némelyek kedviért, hogy midőn Linné Párisban járt, Jussieu tanítványai letépték egy tő növényről az ismertető jeleket, s úgy vitték Linnéhez próbára, ha meg bírja-e nevezni. Linné azt felelé kérdésekre, hogy: »*aut Deus, aut Dominus Jussieu!*«

után sem két pont, sem pontos vessző nem kell, hanem vagy semmi pontozat, vagy legfeljebb comma.

631. v. »avolsa, ami kötelek által szokott megtörténni.« Th. — Ki kérdezte? Honnan tudja? Mit magyaráz? — A mely élőfa »ferro accisa« már »nutat,« annak nem kell kötél a ledöntésére; »volneribus evicta« (tehát nem funibus vineta¹⁵⁶) magába is ledül az, még néha agyon is üt egy-egy favágót.

A 632. versbeli *ducente deo*-ról tanakodnak, hogy »ki lehetett az?« Felesleges tünődés!

633. v. »expedior, szerencsésen kiérek.« Th. A »szerencsés kiérés« következménye az *expedior* jelelte cselekvénynek, de nem maga a tény, melyet jobban interpretál Heyne »liberum iter habeo inter hostium tela et flammam.« — Kihagytam azt, hogy: *expedior* = *expedio me*, »mi Sznássy-nak annyira megtetszett, hogy csak azt vette át: »utat nyitott magának.« Hamisan, mert nem Aeneas, hanem a *ducens deus* nyitott neki utat.

635. v. »abnegat, v o n a k o d i k.« Th. A mily közönségesen bevett, ép' oly ünnepélyesen száműzendő lenne a *denegare*, *adnegare* (*abschlagen*, *verweigern*, *refuser*) igék »v o n a k o d á s«-sal való értelmezése. »V o n a k o d i k« az, a ki csinálna is, nem is valamit, nem akarást inkább szinlel mint tanusít, vontatva cselekszik: szóval, nem messze áll jelentése a synonymájától: huzakodik v. »huzalkodik.« Abnegat = határozottan, kereken megtagad valamit, meggyőződéssel és őszintén nyilvánítja, hogy nem akar valamit. — Továbbá azt állítja Th., hogy *abnegat* »költői szó« és »class. prózában hiába keresnők.« Csak úgy állana az, ha Plinius és Quintilianus nem volnának classicusok. Harduinus az úgy nevezett classicali literatura legnagyobb részét a középkori szerzetesek gyártmányának állította, és csak Pliniust egynehányad magával vette ki s ismerte el igazi régi korának. Th. tán ezért akar bosszút állani a polyhistoron?

¹⁵⁶ Ezek a szavak Ovidius hasonló képében azon a helyen állanak, a hol a miénkben a »volneribus evicta.« Mind a kettő jellemző vonás a maga helyén, de egymással semmi közük. V. ö. »... labefactaque tandem ictibus innumeris adductaque funibus arbor conruit.« (Ov. Met. 8, 774.)

638. v. »integer aevi, szintugy Aen. 9, 255. Ov. Met. 9, 441. — Integer vitae Hor. Od. 1, 22, 1. Integer animi Ej Sat. 2, 3, 220.« Th. — Az igaz, hogy mindezekben a példákban genitivus áll az *integer* mellett; de vagy egyéb is, t. i. a genitivus az *integer*rel van construalva, annak a regimené, holott a mi példánkban nincs ez az eset, itt a genitivus »*cevis*« a *sanguis*hoz tartozik. *Vos, quibus integer aevi sanguis* = ti, kikben a korotoknak megfelelő vér ép és egészséges.

640. v. »agitate fugam hajtsátok végre a menekülést.« Th. — *Agitare* és *agere* annál inkább épen *peragere* közt nagy a különbség. *Agitate fugam* = járjatok abban, hogy meneküljétek. Ez is »magyar kifejezés,« de aequivalens is. A latin aequivalenst megtanulhatta volna Th. az előtte nyitva álló Forbigerből: » = moliri, capessere fugam.« Wand.

642. v. »Csak egy c d ül egyféle értelemben képez unus, a, um, többes számot.« Th. — Nem értem; de biz' a tanítvány sem fogja.

645. v. »miserebitur hostis, t. i. látván, hogy küzdve keresem halálomat.« Th. Ebből egy szó sem igaz. Hiszen Anchises nem volt abban az állapotban, hogy Decius szerepét játszassa. Nem is azt mondá elébb, hogy »*mortem quaeram*,« hanem azt, hogy: *m. inveniam!* A gutaütött vén ember szaggatott makogása ilyes gondolatmenetre hágy következtetni. »Lesz még annyi erőm, hogy kivégezzem magamat saját kezemmel. Az ellenség tán megszán s egy marék port vet holttestemre s jutalom fejébe kifoszt. Ha nem teszi, nem törődöm sokat eltemetnek-e vagy nem.« — A commentatorok mind az ellenség »kezével« öletik meg Anchisest, Cerdán meg Wagneren kívül; én pedig: *malim cum his vera sentire, quam cum aliis errare.*

649. v. »*fulminis afflavit ventis*. Régi bölcsészek azt tantották, hogy a villámot a szelek hajtják ki a szétválasztott felhőkből.« Veress keze; de Ladewig esze. Ez egyéb-iránt csak egy kis adag abból a rengeteg tudósságból, a melyet a commentatorok e pár, semmi nehézséggel nem küzdő szóra pazaroltak. Mondójok, akár Anchises, akár Virgilius, a régi és újkor minden népénél szokásos kifejezéssel élt, mely

szerint a kit a menykő nem talál úgy, hogy megölje, azt »a szele éri.«

651. v. »Effusi lacrimis;« Th. paraphrasisánál: »t. i. sumus, sirva sirtunk stb. és a Weidner — Szén. alany-cseréjénél (miből semmi sincs) világosabban és helyesebben magyarázza azt a szólámat az aequivalens: »könyüktől ázva« (in Thränen zerflossen, baignés de larmes sat.) — Th. »sumus«-a positiv hiba, mert *effusi* a *nos* adverb. jelzője. Igaz, hogy ott egy ige »ragyog a jelen nem létével; de e nem »sumus,« hanem »instamus,« oramus, (orare non desistimus stb.)

654. v. »inceptoque et sedibus haeret in isdem. Közös ség miatt rövidítés.« Th. Ez legfeljebb a constructiót magyarázná, mi felesleges. De itt az a baj, hogy *haeret* a *sedibus*-hoz gondolva tulajdonképi, az *incepto*-hoz értve átvitt értelemben van véve. Ezt Heyne »commodum«-nak és »compositionis suavitas«-nak nevezi, mi azt juttatja eszünkbe, hogy: *veluti Balbinum polypus Hagnae (delectat)*. Valódi *calembourg* biz' az. Virgiliust elkapta a humora. — A mi a Weidner koholta és Sz. tolmácsolta szabályt illeti, a közös praepositóra nézve, az csak — szófiabeszéd.

657. v. »men, m e-n e. Az enklitika, E-jének eleste által, eltompult.« Th. Felesleges magyarázat és rosszul mondva el. — »*posse sperasti*. Minthogy a *posse* igének jövő idejű hártálatlan módja a *fore ut* körülíráson kívül nincs, tehát a futurum helyett praesens (*posse*) is állhat, különösen *spero* után.« Th. és Sz. A szabály legyen úgy a hogy — (pedig nekem az ellen is van kifogásom), — de itt minden esetre rosszul van alkalmazva. Itt ugyanis nem *speras*, hanem *sperasti* van, s a perfectumra vonatkozó *posse* már mint praesens a futurumban van.

661. v. »*Patet isti ianua leto*.« Itt az *isti* nem pronomen, (a n n a k a halálnak, »ad talem mortem,« Heyne), hanem adverbium és = itt L. az 548. versre tett jegyzésemet.

662. v. »*de sanguine* helyi értelemben véve, azaz arról a helyről, a hol Priamust megölé.« Ezt tanulta Th. Forbiger-től; vissza is adhatja neki, mert a *de*, mint a görög *ἐκ, ἀπό*, vonatkozhatik bizonyos időpontra, mely után rögtön következik valami. Azt az időpontot többnyire időjelentésű szó je-

lőli, de olykor cselekvény is. Csak az utóbbira hozok fel egy példát: »*Non bonus somnus est de prandio*« (Plaut. Most. 3, 2, 8.); mert az elébbiekre: *de die, de nocte, de mense, de tertia etc. vigilia etc.* teméntelen van. Tehát: *multo de sanguine Priami iam adevit Pyrrhus*, akárhogy tiltakozzék Forbiger, azt teszi, hogy: Pyrrhus, a ki csak most ölé meg Priamust fiastól, rögtön itt lesz. De *sanguine* = *de caede*. Weidner a *sanguine*-t betű szerinti értelemben veszi; de így aztán a *de*-nek nem volna más szerepe, mint a mi a mai nemesj czimekben.

670. v. »*numquam omnes hodie moriemur inulti*.« Itt a *numquam* nem akar összeférni a *hodie*-val. Servius könnyen segít a dolgon: »*Numquam. Pro non*.« Igaz, de nem elég; mert kell valami okának lenni, hogy nem *non*-t, hanem *numquam*-ot irt Virgilius. Én ebből a magyar szólamból: *S o h ' s e b á n o m é n !*« vagy »*S o h ' s e b á n d !*«¹⁵⁷⁾ indulva ki, hogy *numquam* olykor synonymája ezeknek: *nequaquam, nullo modo*; tehát azt teszi, hogy: semmiképpen sem, semmi esetben sem. Talál ez tökélyesen mind a kérdéses helyre, (Ha ma meghalunk is, semmi esetben bosszulatlan nem halunk meg mindnyájan), mind ezekre: »*Nunquam hodie* effugies.« (Ecl. 3, 49.) — »*Ut vestrae fortunae meis praecedunt, Libane, longe, qui hodie nunquam ad vesperum vivam*.« (Plaut. As. 3, 3, 40.) — »*Scio ubi sit, verum hodie nunquam monstrabo*.« (Ter. Ad. 4, 3, 17. Bip.) — »*S. nihil ne in mentem? Ct. numquam quidquam*.« = Éppen semmi sem! (Id. ib. 4, 1, 12.) — »*Vi numquam* eo subiri potuit, fames postremo inde detraxit hostem.« (Liv. 3, 23.) — Ellenben kifogatja értelméből s megfosztja pathosától a szóba vett mondatot Th. travestálása »*s o h ' s e h a l u n k m i m á m a m e g*.« — Nem sok vizet zavar a Weidner jegyzete sem, melyet Sz. imigy tolmácsol: »A közbevetett *hodie* (= ma még)¹⁵⁸⁾ által a fenyegetés nem szoritkozik ugyan a mai napra (v. ö. *numquam*), de bizonyára hangsúlyozva van.« Ebből mit tanulunk »máma?«

671. v. »*Hinc, posthac*« Th. *Hinc* = azonnal tehát. *Posthac* = ezután valamikor. Rosz interpretatio.

¹⁵⁷⁾ Miről ismét nem tud semmit a M. Ny. Szótára.

¹⁵⁸⁾ Umgekehrt ist auch gefahren: »még ma.«

678. v. »*coniunx quon iam tua dicta.*« Magyar commentatoraink nem magyarázzák a *quondam*-ot; pedig két német összekapott rajta s egy harmadik arbiternek állott. »*Quondam acerbo cum dolore, quasi iam desierit esse eius coniunx, et quasi ille pristini amoris oblitus sit.*« Wagner. Helyesebben azt itéli Forbiger, mint Schirach: »Respicit nempe vocabulum ad futurum tempus; *relinquor*, inquit Creusa, *tua dicta coniunx, quondam*; i. e. relicta olim modo tua coniunx fui, non amplius; praeteriit nomen.« — Én egyéb különbséget a kettő közt nem látok, hanem hogy *Creusa* Schirach szerint magát már özvegynek képzei, Wagner szerint pedig: szalma özvegynek.

680. *Subitum*-ról azt írja Servius, hogy adverbium. Th. nem szereti, s azt állítja, hogy mint adiectivum költőibb, hogysem mint adverbium lenne. A különbség itt se sok, és csak a constructioban van, mert *subitum* az első nézet szerint határozó, a második szerint jelző. De fordítani mindenestre adverbiumnak kell¹⁵⁹⁾.

682. v. »*visus*, úgy látszott, mintha.« Ver. Nem »mintha« biz'a, hanem valóban látszott, »and no mistake,« mondaná egy Jankee.

A 682—84 versekbe foglalt leírás sok tekintetből volt vita tárgya, mit érdektelen s tanuságtalan lenne eládni. Én úgy képelem, hogy Julius feje tetején (de summo vertice) legelsőbbben egy kúpforma kis lángocska (apex), tegyük mint egy gyertya lángja, mutatkozott (*visus*) könnyedén lebegve (*levis*, adverb. jelző), mely gyenge világot (*lumen*) árasztott (*fundere*). Aztán terjedve (*pasci*) körül borongta v. gomolyogta (*lambere*) a gyermek fejét (*comas et tempora*), de nem gyűjtött (*tactu innoxia*). Ennyi az egész.

685. v. *trepidare* = remegni. *Metu pavidu* = félelemtől elfogva, vagy röviden: ijedten.

690. v. »aspice nos hoc tantum, *τοῦτο μόνον ἡμᾶς ἐπιβλέψου*, csak az egyszer tekints reánk!« Th. Ebből a következők, hogy »hoc« azt tenné: »*hac vice*,« mit azonban

¹⁵⁹⁾ Kissé másképp fejeztem ki, mint Th.; mivel gondba került míg szavait: »Melléknév költőibb hogysem igehatározó volna,« megérthettem. Jónak látám hát lefordítani magyarra.

se elmélettel, se példával kimutatni, és általában a két accusativussal az idézett mondatban kibékülni nem lehet. A *hoc*-nak plausibilis jelentést se Wagner erőlködései (ad h. l. et in not. ad Aen. 3, 56.), se a Ladewig görög parallelje, melyről nem tudni: locus-é vagy csak fordítás¹⁶⁰⁾, nem adnak. Legjobb hát visszatérni a régi pontozatra: »aspice nos; hoc tantum; etc. t. i. «tekints reánk; egyebet ne tégy; s aztán ha látod, hogy megérdemeljük, segíts rajtunk!« E legalább természetes felvétel s hasonlít egy kicsint a huszár fohászához, a ki midőn párbajra tűzött össze ellenségével, azt mondta hogy: »uram isten, ne segíts se neki, se nekem; csak nézzed, majd én eligazítom a dolgomat vele!« Még abban is hasonlít a két eset, hogy az újabb kritikusok és commentatorok a huszárral tartanak, s a »segélyt« kihagyatják az Anchises fohászából. Ugyanis a vulgatus textusbéli »*da deinde auxiliu m*« helyett ma már ezt kell olvasnunk: »*da deinde auguriu m*.« Elégséges okát nem látni¹⁶¹⁾, de így van. Most ez a színvonal!

¹⁶⁰⁾ Én legalább mai napig sem tudom; de úgy látszik, hogy Th. meg Weidner sem tudták, hanem mindenik eltulajdonította egyszerűen a Ladewig görög paralleljét.

¹⁶¹⁾ Az *augurium*-ot *auxilium* helyett Peerlkamp postulálá 1843. Okolása elég gyarló. Nem tudja ő, írja, »miben különbözzenek *aspice nos* és *da auxiliu m*.« A kérés gyakran bőbeszédű, s az idézett összeállítás bőbeszédűség lehet, de tautologia szintugy nem, mint az, hogy: »szánj meg és segíts rajtam!« Második érve a holl. tudósnak az, hogy »Servius is valószínűn *augurium*-ot olvasott.« Feltevése azon alapul, hogy a scholiasta az »intonuit laevum-ra« ezt írja: »Ostendit Anchisen omine commonitum, petisse confirmationem.« Igen de ezt a »haec omina firma« szavakban kéri s mire a mellékesebb dolgot (az *augurium*-ot) kétszer kérni, s a főkelléket, az *auxilium*-ot egyszer sem? Mert biz'a reá tekintés még nem segélyadás s akárhogy reá mereszszem a szemem a koldusra, azzal még nem kapott alamizsnát. Véleményem szerint nem a netalán *augurium* sugallta a 691. és 693. versekre irt archacol. tárgyu scholionokat, hanem megfordítva, ezek az *augurium* olvasatot, melyet Val. Probus csempészett be s Ribbeck is elfogadott, holott ő maga írja másutt, hogy a Probus tanuságai többnyire »certa fide carent.« Még az a baj is van, hogy az »*augurium*« kedviért a *deinde*-nek egészen természete elleni értelmet kell adni, mintha azt tenné, hogy: második »*Da deinde augurium* = adj egy második jelet.« Az *auxilium*-mal nincs semmi baj, mert *deinde* a *da* határozója.

693. v. »laevom adv. gyanánt használva, költői.« Miért lenne egy nagyon közönséges jelenségnek, annak t. i., hogy adiectivumok neutrumai accusativusait adverbiumoknak használják, ez az egy példája, inkább »költői,« mint a többi akár-melyik. A »költői« névvel való »abusus tollit usum.«

698. v. »sulpur« (sulphur h.) — 700. v. »morast« (mora est h.) — 703. v. »Troiaest« (Troia est h.), megannyi színvo-nal.« Egyebet nem lehet se mellettök, se ellenök mondani.

707. v. A következő jegyzetet kitűzöm pályázatra, hogy jelentse magát, a ki érteni s magyarázni bírná: »imponere, há g j föl, medialis parancsoló mód. Korántse lehetne mondani: *imponere a me*; mert egy tisztán szenvedő értelemben vett más o d i k s z e m é l y ű parancsoló mód — esztelen-ség. Hogy más tegyen valamit velem, azt csak annak a más-nak lehet okszerűen parancsolni, nem pedig nekem.« Mint-hogy nem értem, elemezni sem próbálok. A kérdés nem a körül forog, hogy »medialis« vagy »szenvedő« jelentése van-e *imponere*-nek, hanem hogy infinitivus modusban van-e, vagy imperativusban? Infinitivusnak — görögösen — parancsoló értelemben, csak az egy Ladewig állítja, s az Aeneisből *sequi* (2, 350.) *velare* (3, 405.) *sperare* (7, 126.) Val. Fl. Argonauticonából pedig (3, 412.) *adhibere*, példákat hozza fel. De a Virg. locusaiban csak Ladewig szemével láthatni »parancs«-ot; a Val. Flaccuséban pedig tanácsosb egy verbum fin. ellipsisét tenni fel, hogysesem azt a képzelt graecismust. (V. ö. a 350. versre irt jegyzetemet.) De még ha elismernök is azt a használatát az infinitivusnak, a jelen helyre nem alkalmazhatni. Mert *imponere* = *imponere*, azt tenné, hogy »t é g y f e l« (valamit a vállamra). Ez a »valamit« pedig mindent jelölhet a világon, csak Anchisest magát, a kinek mondva van, nem, soha sem! *Docere* azt, hogy *docere te, lege a. h. lege te, vide, a. h. vide te, vince, a. h. vince te* stb. nem teszi és nem teheti, mig t. i. barátságban marad a logika a nyelvtannal. Holott ebben: *imponere cervici nos rae* = »tétessél fel a nyakamra«, hogy betű szerint fordítsam, bizony legparányibb »esztelenség« sincs, és ezt inkább az ellentmondó állításban kereshetni. Summa summarum: *imponere*, tehát a legtisztább imperativus.

721. v. »*lato humeros*, nem vaktába való majmolása a homer. *εργάσι δμοον*-nak. Aeneast erős izmos férfiunak kell képzelnünk, a ki a hátán terhet czipelve is bír futni szükség esetében.« Ladew. Ha hát tüzetesen van mondva, mint magasztaló tulajdonság, annál furcsábbnak tetszik, hogy Aeneas mondja maga magáról. Ezen az aesthetikai nehézségen csak úgy segíthetünk, ha a *lato*-t adverbialis jelzőnek vesszük, s így magyarázzuk: »vállamat egész szélességében be-terítetttem ruhával és orozslány bőrrel.« Annál inkább kell ezt tennünk, minthogy a *subiecta* is hasonló átalakítást követel.

724. v. »*non passibus aquis . . .* Virgilius kísértm-nye (Versuch) igen találóan festi ugyan a természetet, de nekem úgy tetszik, hogy még sem illik a helyzet komolyságá-hoz.« Weidner. Ime a Schulmeister az ő egész pedántságában! És én épen a pedánt-tól kérdeném: illik-e a helyzet komoly-ságához, mikor a csecsemő Astyanax vissza retten a sisakos Hectortól; mire: *εκ θ' ἐγέλασσε πατήρ τε φίλος και πότνια μήτηρ*.« (Il. 6, 471.) Ha Hector és Andromache az elválás pillanatá-ban nevetettek a gyermek ijedtségén: miért ne mosolyog-hatott volna Aeneas a kis Julius aprításán. Pedig ott jóval »komolyabb« volt a »helyzet,« mint itt. Hector csaknem bizonyos halállal ment szembe, holott Aeneas előtt a menekvés csillaga sugárzott.

Még inkább mint az elébbire, el lehet a 727. versre mondani: »*tantaene animis scholasticis caligines?* A »*neque adverso glomerati ex agmine Graii*« constructiójában minden combinatiót elpróbáltak az interpresek, csak egyet nem, az— igazit. A kísértmények elősorolásának csak úgy lenne érdeke, ha közülök kellene választanunk. Nem így lévén, »üljünk be,« néhai Erdélyi Jánosként »mindjárt a dolog közepébe:« Ordo est: »*Neque | agmine glomerati | ex adverso | Graii*« = Sem a velem szembe támadólag csoportosuló (akár: rohammal tó-duló) görögök. A megoldás oly meglepőleg tárja fel a helyes értelmet, s a nyelvtani viszonyok oly ismeretesekek benne, hogy igazolását mellőzhetem. Inkább azt kutatom: mi rej-tette el mind e mai napig a commentatorok árgusi szemei elől? Nem kell soká keresni: oka az a nyavalya, melyben mindannyian sinlenek, t. i. valamint a *numen*-nek abstract ér-

telmébe (voluntas, potentia stb.) vannak belébőszülve, s a concrettől (istenség, isten) szintúgy iszonyodnak, úgy — de megfordítva — az *agmen*-nek a concret, de átvitt (csatarend, sereg, csapat) értelmét látják rendszerint, és eredeti abstract (roham) jelentése ritkán jut eszökbe. Hinc illac lacrimae.

729. v. »comiti, collectiv értelemben, t. i. mind Julust, mind Creusat kell rajta érteni.« Th. Bókot akar mondani vagy a költőnek vagy Aeneasnak a lexicologia, sőt az igazság rovására. *Comes*-t »collectiv értelemben« soha sem látta Th. s minthogy rendes és szokott pluralisa van, ezután sem hiszem, hogy lássa. E felett a »*vestigia longa servans coniunx*«-at *comes*-nek mondani nem lehet, a »*pone subit coniunx*« az elébbi kifejezés értelmét nem gyengíti meg. Másfelől, akárhogy himezzük-hámozzuk a dolgot, a »*pius Aeneas*« bizony egy kissé megfélekedezett volt a feleségéről s nem igen tekintgetett hátra: vajon meg van-e a »*pone subit*.« A humoristicus Virgilius nem is palástolhatja ezt a hibát, mely egyedül tette — költői valószínűséggel — a Creusa elvesztését lehetővé, s a melyen a későbbi keresés nem igazított, úgy szólva semmit.

736. v. *confusam eripuit mentem*. A *confusam* jelzőt Donatus, Weickert, Forbiger, Weidner s utána Szénássy »prolepticum«-nak állítják. Ladewig ellenben nem lát semmi prolepsist benne s Ver. tolmácsolása szerint így magyarázza: »már elébb zavart eszméletemet teljesen elrabolta.« Helyesen és természetesen; de Th., mint Hercules a válaszüton nem tudta melyiket kövesse az ellenkező két kalauz között s azzal akart mind a kettőnek igazat adni, hogy: »eszemet összezavarta és elvette.« Megérdemlené, hogy úgy járjon, mint a »Botcsinálta doktor« békéltető szomszédja.

738. v. »*misero fato est erepta*. Bal eset folytán (azaz: következtében) elszakadt, »elveszett.« Ver. — Comm. »két szék közt a pad alatt maradt.« Jegyzetét Ladewig után írta, a ki abban a vulg. lectiohoz: *fatone erepta*, tartotta magát, s a *misero*-t ablativusnak vette. Szövegében ellenben a Ribbeck coniecturája szerint: *fato mi erepta*, nyomatta a verset V., minélfogva »*misero*« (*mi*) nem ablativus, hanem dativus, mire későbbben Ladewig is reátért.

741. v. »*animumve reflexi, se nem fordítottam*

rá eszemet, azaz nem ügyeltem rá. Költői kitétel. Különben *animum reflectere*, annyit tesz, mint *animum flectere*, *mitigare*. Th. A jegyzet első szavaira megörvendettem volt, hogy comm. szerencsésen felfedezte a nem értett *reflexi* igazi jelentését. De a következők closzlaták ámulásomat. Labruyére Menalque-ja csónakozás közben kivevé zsebéből az óráját, hogy lássa, mennyi az idő; de azon közben elfeledvén, hogy mit akart vele, mint valami alkalmatlan portékát a vízbe dobta. A világra úgy tett Th. a *flectere*-vel, melynek valódi értelme: hajtani, csavarni, fordítani (ex uno disce omnes: »de foro in Capitolium curram flectere incipiunt), és ezt a jelentését a kérdéses *reflexi*-ben is megtartja, a »*re*«, mint számtalanszor, otiosum vagy vacans levén. Példák: (*canes caudam*) sub alvum *refle. tunt* (Plin. 11, 111.) »(Dentes) Elephanto *reflexi*« (Ib. 62.) — »(Metellus) . . . cum alio cursum direxisset, subito in Contrebiam *reflexit*« (Val. Max. 7, 4, 5.) Tehát sem simplex, sem compositum alakjában nem költői ez az ige, s költők és prózairók egyaránt használják mind *flecto*-t, mind *reflecto*-t, hajtok, fordítok, görbítetek, csavarok, térítetek jelentéssel, hol testi, hol szellemi értelemben. *Mitigare*-t pedig *flectere* soha se teszen, és legkevésbbé abban, hogy »*Flectere si nequeo superos* etc. (Aen. 7, 312.) Mind ezeket a valótlanságokat annak köszönheti Th., hogy Forbiger után indult. Meg kellett volna maradnia ebben, hogy: »nem fordítottam rá eszemet;« ámbár ez is csak nagyjában jó, mert alakjában el van véve. Nem mondja Aeneas, hogy »nem jutott eszébe a neje,« hanem: »*non prius*«, azaz »csak akkor jutott.«

749. v. Ezt a verset Heyne *tibicen*-nek (kijavítandó helynek) tartja, Peerlkamp aesthetikai okokból kidobandónak véli, s Ribbeck zárjelekkel gyanusnak bélyegzi¹⁶²⁾. Sem egyikre, sem másikra nem látok semmi okot. Valahol meg kell mondani Aeneasnak, hogy vissza akar térni a Creusa keresésére. Másutt pedig nem mondja, csak ebben a versben, mely annyira szükséges, hogy ha a szóban forgó helyet annak

¹⁶²⁾ ipsum poetam aut non scripsisse aut sequentibus scriptis obliterari voluisse persuasum mihi est« (Ribbeck. Proleg. p. 111.) Az utóbbi feltevést nevezte maga Virgilius tréfásan: »*tibicen*«-nek.

a versnek hiányával adjuk valakinek olvasni, kétségen kívül érezni fogja az ürességet. Ezt a próbát a kritikus maga nem teheti meg, mert neki a fejében van már a vers, mely öntudatlanul kipótolja a különben érzendő hiányt. E felett én a méltatlanul gyanúsított versben egy szép vonást is látok, és éppen abban a képben (*fulgentibus armis*), melyről azt mondja Ribbeck (l. c.), hogy »prorsus intempestive de Aenea in urbem redituro praedicatur.« »Prorsus« biz' a, kritikus ur, de éppen abban az »intempestivitas«-ban rejlik a költői rajzvonás. Aeneas confusioját (*confusa, erepta mens*) Creusa elveszte még feljebb fokozza, s ő zavarában, mint ellenség közzé induló, f e g y v e r k e z i k gépiesen, nem bírván megfontolni, hogy a »*fulgentia arma*« reávonja az ellenség figyelmét s akadályozza őt a keresésben. Az a gondolat pedig, hogy ő egyedül megvédheti magát az egész görög sereg s ennek hősei ellen, az örültséggel határos. Mintha mostani higgadt elbeszélésében azt mondaná Didónak: *ilyen bolond voltam én!*» Én nem állítom kerekén, hogy ezt és így akarta értetni a költő; de mint feltétel, diadalmasan versenyez azzal, hogy »amugy hebehurgyan odavetette a verset, azzal a gondolattal, hogy majd jobbat ír helyette.« A mi a másik feltételt, az interpolatiót, illeti, a mondottaknál fogva nagyobb költőnek kell vala az interpolatorknak lenni, mint maga Virg. volt. Nem árt egy kis psychológiát is tudni az aesthetikusnak. — A mi a Th. ellenvetését: »Gyanus vers annyiban hogy már 671-ben az volt mondva, hogy Aeneas fölfegyverkezett,« illeti, arra azt feleli Ladewig, hogy »Aeneasnak hogy az atyját a hátára vegye, le kellett rakni a fegyvereit.« Hasonlókép nyilatkozik — mintha csak ő gondolta volna, Weidner is, és utána Sz.¹⁶³). Egyébiránt Heyne, Peerlkamp és Ribbeck kifogásai egészen mások, és egymástól is mind különbözők.

755. v. Horror ubique *animo*, simul ipsa silentia terrent.«
— Magyarázóink mind elfogadták Ladewig és Ribbeck után

¹⁶³) Sz. meg is toldja valamivel, a miben nincs köszönet. Weidn. ennyit mond: »De ha fegyverét le nem is tette, de bizonyára harcra készen nem lehetett.« Eddig W. után; most már maga erejéig folytatja Sz.: »Arra csak most készül, midőn a városba visszatörekszik. — Harczra ezer hajó fegyveres népe ellen! egyedül!

a néhány kézirat által támogatott »*animo*« olvasatot, s egyik se említi meg, hogy a vulg. szövegben *animos* van. Ladewig azt az okát adja, hogy *an imi* (a többesben) egyes személyre vonatkozva, csak a lélek indulatos mozzanatait jelöli; de az ellen három kifogást tehetni. Először nem épen kénszerítő szükség azt tenni fel, hogy Aeneas éppen csak a maga *animus*-át érti; mert általánosan is szólhat. Hiszen rajta kívül több menekvő is barangolhatott ott. De tegyük, hogy csak Aeneasra vonatkozik az *animos*; azt kérдем, másodszor kell-e különb »leidenschaftliche Gemüthsbewegung,« mint a mit a »*horror*« okoz? Ha egyiket sem engednék meg, van egy harmadik olvasat is, melyet egy scholiasta (ad Stat. Th 1, 494.) tartott fenn, s a melynek az az előnye van, hogy accusativus; holott *animo* dativus, még pedig merőben hivalkodó dativus. Mert »*horror est animo*« egy mákszemmel sem mond többet, mint: *horror est.*¹⁶⁴). Az *animo* hát egy haszontalan függelék volna ad explendum metrum. Ellenben *terrent* transitivum verbum, s mint ilyen imperiose követel accusativust. E szerint *animos*-ra ha gondolati szükség nincs is, de van ám nyelvtani. Sőt van aesthetikai is, a mennyiben a mondat két tagja közt célzott ellentét csak is így van kifejezve (*ubique horror, imo ipsum silentium terret animos*); a »bágyadt« *horror ubique est animo* pedig sejteni is alig hagyja. Maradjunk tehát a réginel: »*animos*.«

758. v. »*edax* átvitt értelemben csak költői.« Ladew. — Ez többet nem tehet, mint azt, hogy a fenn maradt latin irodalomban csak költőknél leljük. De ugyan mi különös van

¹⁶⁴) Ladewig a Georg. 4, 132. versére: *Regum aequabat opes animo* hivatkozik. Ámde *diversos diversa iuvant*: itt dativusra van szükség, mert »*animo*« oly vonást fejez ki, melynek a többi szóban legkisebb nyomra sincs, t. i. hogy Coryeus csak képzelődésében volt oly gazdag mint egy király. Itt hát nem csak nem ellenzette semmi ok, hanem meg is kívánta az értelem, hogy az oda nem illő »*animis*« olvasat helyett a kéziratokkal is támogatott »*animo*«-t fogadják el a kiadók. Ezt így kellett hogy lássa Wagner is, mert feljegyzett ugyan egy rakás helyet, hol az eredeti singularishól pluralist csinált a copisták gondatlansága, de ezek közt a kérdéses Aen. 2, 775-beli *animos* nincs említve; holott megvan az imént idézett Georg. 4, 132.

abban, hogy a metaphora általában gyakoribb a költőknél, mint a prózáíróknál? Csupa meddő eruditio.

760. v. *Procedo et. . . .* Ez az olvasat Heinsius kiadása óta van bevéve, a korábbiak *procedo ad, v. protinus ad* lévén. Csak azért említém meg, hogy a »*procedo*,« az »*arcem reviso*,« s a továbbad (768) következő: »*ausus voces iactare*« azt a kíváncsiságot keltette bennem, mikép járkalhatott és kiabálhatott elannyira »*sans gêne*,« azaz *secure* a győzedelmes ellenség tanyái közepett? Ez a kérdés egy commentatornak se ötlött eszébe: vagy tán nem tartotta oldozásra méltó bognak? Mert alig hiszem, hogy valamelyiköktől egy v. más szemes tanítványa meg nem kérdezte volna. Ha Virgiliust szoríthatnók meg vele, ő tán azt felelné, hogy a »*ducente deo*« (632) ereje idáig is kiterjedt. Mert Venus csakugyan nem vonhatta meg oltalmát tőle egész addig, míg családostól és kisérőstől az Ida hegység biztos rejtekeibe nem »*expediálta*« (633.) Ez ellen bajosan lehet kifogás, de a »*pietas*«-hoz a háládatosság is tartozván, valahol a 633—804. versek folytatában megemlíthette és köszönhette volna Aeneas Venusnak soha sem tágitó erőlködését, melylyel annyi veszélyből kimentette.

772. v. »*infelix*. A mi nyelvünk »szegény«-nek mondaná.« Th. — Igen is, ha egyenesen a volt Creusáról mondaná Aeneas. Mert »*néhai*« helyett azzal él a közbeszéd. De a »*simulacrum*« nem volt »*néhai*,« tehát a »szegény« szót nem lehet ide alkalmazni máskép, mintsem ha hypallaget veszünk fel, t. i. *infelix simulacrum Creusae*, e helyett: *simulacrum infelicis Creusae*. S e tán kevésbbé erőltetett interpretatio lesz, mint a Serviusé: »*Mihi non sibi*,« vagy mint a Heyneé: *infelicitèr amissae Creusae*,« mi egyébiránt szintugy megkívánja a hypallaget. — Ezt nem vette észre, vagy csak rosszul fejezi ki Forbiger, midőn Heyne idézett szavait így folytatja: »*nam Creusa ipsa, in Cybeles tutela versans, adeoque in ipsum deorum caetum recepta, infelix dici non potest*.« Hiszen »*infelicitèr amissa*« is csak »*ipsa Creusa*« dicitur.« Aztán, a megjelenés első pillanatában, midőn még egy szót sem szólott a kísértet, nem tudhatta Aeneas, hogy istennővel áll szembe,

holott látta, hogy a nevéhez hasonlít, s így biz' egyenesen mondhatta *infelix*-nek.

774. v. »*steterunt*. Ejtsd: stéterunt.« Th. Elfelejtí a magyar commentator, hogy magyar olvasónak ír, a ki ama jelölést úgy érti, hogy a szó első tagját hosszú-nak és zárt ó hanggal mondja ki. Ugy de az, német notatio, mely szerint az *accentus*-nak a hosszúsággal s a vocalis ilyen v. amolyan hangjával semmi köze, hanem egyenesen csak a szótag kiemelését jelöli. A jegyzet tehát aenigma, nem commentarius.

775. v. Ez is gyanusnak kiáltott vers, melyet Ribbeck s utána Sz. a sorjából kivetett s a lap aljára degradált, Val. Probus ó grammaticust követve. Aztán Servius is azt írja, hogy »*et hic versus in plerisque dicitur non fuisse*,« mire Peerlkamp azt jegyzi meg, hogy a mi kéziratunkban, mindenikben megvan, valamint azokban is, melyeket Servius maga látott. Ő azért spuriusnak nem tartja, s nekünk sem illik sanyaruabbaknak lenni Peerlkampnál.

779. v. A *fasra* nézve a commentatoroknak az a rögöszméljük, hogy tulságosan ragaszkodnak a positiv: törvény, rendelmény értelméhez; szintugy irtóznak ellenben a *sabad*, megengedett jelentésétől, melynél fogva a *non fas* egyenes tilalomvá válik. Ennek a tücsöknek a csiripolása az, hogy *fas* (Aen. 1, 77.) = *officium*; és hogy itt plane annyi mint: *fatum*. Már pedig az egész helynek ez a megkülönböztetés szerez jelentőséget és élénkséget. »*Nec est fas, nec sinit Juppiter te asportare Creusam*.« A distinctio első tagja a helyzethez illő *mysteriosus* kifejezés, melynek fátylát a második tag valamennyire lebbenti, s a miért mint az elsővel szorosan nem coordinált eszme a közönségesebb *nec* helyett *aut*-tal van megkülönböztetve. *Fas aut Juppiter sinit* pedig nem Virgiliushoz, hanem füzfa poétához illő tautológiás tapogatódzás. Mind ez nem gátolta, hogy a *fas* után korábban leledző pontosvessző elébb commává ne változzék (Heinsius), s aztán egészen el ne tűnjék (Ribbeck). Kár érte!

780. v. *vastum, árqózeror*, pusztá, hol nincs mit aratni.« (Még is azt parancsolja Creusa Aeneasnak, hogy »szántsá fel!) »A szárazfölddel való összehasonlításból vett jelző.« Th. *Vastum, vastare*-val rokonsága daczára, soha pusztát, a szó

mostani, bevett értelmében, nem teszen, hanem terjedelmest, tágast, temérdek, roppant, rengeteg nagyot stb. Az igével, úgy vélem, az ír eszméje köti össze. Az *ἀρτυστορ*-nal v. *arandum*-mal semmi köze a vastumnak.

781. v. E versre tett jegyzésében azt mondja Th., hogy *ját* = drusza, erdélyi szó. Azt írja a M. Ny. szótára is. De nem tanácsolnám senkinek, hogy használja nálunk, mert legeslegnagyobb részében Erdélynek, nem fogják megérteni. »*Ját*» specifice Háromszéken s tán ennek is csak egy résziben van használatban.

785. v. »*Grai*,» (mint a 727.) Th., mintha »*Graus*» volna a nominativusa. Ezzel csak a »szinvonala» emelkedett a magyar comm.; de már a 785. v. szövegében, »*Dolopunve*» cacographiájával felette lebeg. Valamivel több ratio van abban, hogy »*bracchia*» (792.) minthogy valószínűen azonos lévén a *βραχίον*-nal, melynek első tagja rövid, positióval, azaz, a *c* kettőztetésével jelölték azt, hogy a latinok hosszú tagnak használják. Okvetetlen szükséges voltát a kettőztetésnek így se látom, de a Virg. legjelesebb kéziratái tekintélyére ám legyen.

792—794. v. Ezeket, mint gyanusokat zárjelek² közzé tette Th., megint túlszárnyalva a színvonalat. Más kifogás ellene nincs, hanem csak az, hogy későbbre (Aen. 6, 700—702.) még egyszer felhasználják. — De hát a 774. verssel, mely Aen. 3. 148, hasonlóképp ismételve van, miért nem tette ugyanazt Thewrewk? Mert a másik ok, hogy a megelőző »*recessit*» a kérdéses verseket feleslegessé tenné, koránt sem érvényes. Ugy aztán minden epexegesist, és elvégre a similitudókat is mind ki kellene dobní.

798. v. *Collectam exilio pubem*. Peerlkamp szerint »*pubem*» hibás, mert »ennek: *matresque virosque* appositioja nem lehet,» mi tökélyesen igaz. De Heyne interpretatioja: »*pubem iuvenes quoque*,» sem tetszik neki, mert ebben az esetben, úgy mond, így kellene: »*collectam et pubem exilio*.» Ezt is bajos megezőfolni; mert az *et* kihagyttát nem védi meg se a Weidner észrevétele, hogy a »*iuventus*»-ra (*pubes*) szüksége vála Aeneasnak ugy a háboruban, mint a gyarmatosításban» (Sz.), mert biz' a constructionak szintoly szüksége van a con-

iunctióra; se pedig Connington jegyzete, miszerint: »némi keserűség (bitterness) rejlik im e kifejezésben: *pubem non bello, sed exilio collectam*.» Tehát vagy meg kell hagynunk a *matresque* daczára az *appositiot*, a *pubes* alatt *turba*-t értve, mely szót emendationak javasol Peerlkamp; vagy oda pótolni az *et*-et a szövegbe.

802. v. »*ducebatque diem, azaz diemque praeveniebat*.» Th. Vagy rossz, vagy felesleges. Rossz, mert valakit úgy is vezethetünk, ha nem megyünk elől. Furesa magyarázata volna ennek: »az ács felhuzta a gerendát a házra» az, hogy »tehát az ács feljűl, a gerenda alól volt.» Ha pedig valaki a *ducebat* alatt éppen csak *praeveniebat*-ot akar érteni, a Th. felesleges jegyzete nélkül is megteheti.

Én is megtettem ezekben a magamét, és ajánlom bővebb megfontolásra észrevételeimet.